

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Diplomová práce

2023

Bc. Vojtěch Vaněček

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

**Změna diskurzu strany Liga a Hnutí pěti hvězd po volbách v
roce 2018 v Itálii**

Diplomová práce

Autor práce: Bc. Vojtěch Vaněček

Studijní program: Mezinárodní teritoriální studia

Vedoucí práce: PhDr. Martin Mejstřík

Rok obhajoby: 2024

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 3.1.2024

Vojtěch Vaněček

Bibliografický záznam

VANĚČEK, Vojtěch. *Změna diskurzu stran Ligy a Hnut pěti hvězd po volbách v roce 2018 v Itálii* Praha, 107 s. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, Vedoucí diplomové práce PhDr. Martin Mejstřík.

Rozsah práce: 26 773

Abstrakt

Předkládaná diplomová práce se zabývá změnou diskurzu dvou populistických stran v Itálii po parlamentních volbách v roce 2018. Jedná se o komparativní studii, která zkoumá fenomén populismu na příkladu Hnutí pěti hvězd (M5S) a Ligy (LN). Tato strana a hnutí jsou vnímány jako populistické a v řadě otázek se nacházejí na odlišných stranách politického spektra. LN a M5S spolu vytvořily vládnoucí koalici po volbách v roce 2018. Cíl práce je zaměřen na komparaci vývoje a analýzu proměn vybraných aspektů populismu těchto subjektů v letech společné vlády. Snahou je určit postavení LN a Hnutí pěti hvězd v politickém spektru, určit jakým způsobem se jejich politiky překrývají s důrazem na období přechodu z opozice do vlády.

Abstract

The presented thesis deals with the change of discourse of two populist parties in Italy after the 2018 general elections. It is a comparative study that examines the phenomenon of populism through the example of the Five Star Movement (M5S) and the League (LN). These parties and movements are perceived as populist and are on different sides of the political spectrum on a number of issues. Together, the LN and the M5S formed a governing coalition after the 2018 elections. The aim of this paper is to compare the development and analyse the changes in selected aspects of populism of these entities during the year of joint government. It seeks to determine the position of the LN and the Five Star Movement in the political spectrum, to identify how their policies overlap, with an emphasis on the period of transition from opposition to government.

Klíčová slova

Liga (*Lega*), Hnutí pěti hvězd hvězd (Movimento 5 Stelle, M5S), populismus, evropská integrace, migrace

Keywords

Lega, populism, Five Star Movement (Movimento 5 Stelle, M5S), populism European integration, migration

Title/název práce

Změna diskurzu strany Liga a Hnutí pěti hvězd po volbách v roce 2018 v Itálii

The changing discourse of the Lega and Five Star Movement after the 2018 elections in Italy

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval panu doktorovi Martinu Mejstříkovi za odborné vedení této práce, cenné rady a za trpělivost.

Obsah

Úvod	8
1 Teoretická východiska.....	11
1. 1 Charakteristika populismu v politické ideologii.....	11
1. 1. 2 Vymezení pravicového populismu	16
1. 1. 3 Vymezení levicového populismu	20
2 Charakteristika a vývoj politiky strany Liga.....	24
3 Charakteristika a vývoj politiky strany Hnutí pěti hvězd	28
4 Politický vývoj a situace v Itálii před parlamentními volbami 2018	34
5 Analýza politického diskurzu stran Liga a Hnutí pěti hvězd	39
5. 1 Otázka migrace	40
5. 1. 1 Migrační postoje strany Liga a Hnutí pěti hvězd před 2018.....	40
5. 1. 2 Otázka migrace ve volebním programu Ligy v parlamentních volbách 2018	42
5. 1. 3 Otázka migrace ve volebním programu M5S v parlamentních volbách 2018	45
5. 1. 4 Migrační otázka v koaliční vládě Ligy a M5S v letech 2018–2019	46
5. 2 Otázka vztahu k Evropské unii	51
5. 2. 1 Vývoj vztahů Itálie k Evropské unii před rokem 2018	51
5. 2. 2 Vztah k EU ve volebním programu Ligy do parlamentních voleb 2018.....	55

5. 2. 3 Vztah k EU ve volebním programu M5S do parlamentních voleb 2018.....	57
5. 2. 4 Euroskepticismus v Itálii v období koaliční vlády Liga a M5S.....	58
5. 3 Sociálně ekonomické otázky	62
5. 3. 1 Sociálně ekonomické otázky v Itálii před rokem 2018.....	62
5. 3. 2 Sociálně ekonomická témata ve volebním programu Ligy do parlamentních voleb 2018.....	65
5. 3. 3 Sociálně ekonomická témata ve volebním programu M5S do parlamentních voleb 2018.....	67
5. 3. 4 Sociálně ekonomické otázky během koaliční vlády M5S a Ligy	71
5. 4. Implementace koaliční smlouvy Ligy a M5S	76
6 Proměny politiky strany Liga a Hnutí pěti hvězd	79
7 Závěr	93
8 Bibliografie	96

Úvod

Předkládaná práce, se zabývá komparací vývoje stany Liga a Hnutí pěti hvězd v Itálii v období společné vlády v letech 2018–2019. Jedná se o komparativní případovou studii, která je zaměřena na analýzu proměny vybraných aspektů pravicového i levicového populismu těchto subjektů v roce 2018 po vstupu do vlády.

Liga a Hnutí pěti hvězd jsou vnímány jako populistické a v řadě otázek se nacházejí na odlišných stranách politického spektra. Liga a M5S spolu vytvořily vládnoucí koalici po volbách v roce 2018. Přejít z opozice do úřadu pro populistické strany a hnutí často přináší změny diskurzu. Základní populistické aspekty jsou vhodné pro subjekty v opozici, vstupem do vlády se populistické metody často stávají nepoužitelnými. Předkládaný výzkum pracuje s předpokladem, že populistické strany a hnutí svou politiku musí náležitě přizpůsobit jejich nové roli.

Toto téma je autorem považováno za důležité vzhledem k pozoruhodným politickým a volebním úspěchům populistických stran nejen v Itálii, ale v celé Evropě. V roce 2018 došlo v italské politice k výjimečnému jevu, kdy dva výrazně odlišné populistické subjekty vytvořily koaliční vládu. Tento unikátní fenomén nelze přehlédnout, neboť představuje první případ v Evropě. Tato koalice přinesla do politického spektra novou dynamiku a otevřela řadu otázek, které si zaslouží pečlivou analýzu. V kontextu významných koaličních vlád, se populistické strany stávají subjektem zkoumání z hlediska jejich politických programů a strategického postavení. Autor zvolil toto téma, za účelem obohacení debaty týkající se objasnění strategických rozhodnutí a vývoje těchto stran a také jejich vlivu na formování současné politiky.

Hnutí pěti hvězd se profiluje jako hnutí občanské participace a anti-establishmentové síly. Její ideologie zahrnuje mimo jiné i prvky přímé demokracie. Na druhé straně Liga, dříve známá jako Liga severu, je pravicovou stranou, která se zaměřuje na regionální zájmy a přistěhovalectví. V minulosti to byly zájmy především severní Itálie. Její politika byla silně protiimigrační a nacionalistická.

Cíl práce je zaměřen na komparaci vývoje a analýzu proměn vybraných aspektů populismu těchto subjektů v letech společné vlády. Práce si klade tyto otázky: Jak se proměnila politika

Ligy a Hnutí pěti hvězd po vstupu do vlády, tedy jak rozdílně tyto strany reagovaly? V jakých otázkách se politika Ligy a Hnutí pěti hvězd překrývá a kde naopak nejvíce liší? Výsledky této práce by měly analyzovat a porovnat případné společné a rozdílné rysy ve vybraných aspektech populismu. Snahou je určit postavení Ligy a Hnutí pěti hvězd v politickém spektru, určit jakým způsobem se jejich politiky překrývají s důrazem na období přechodu z opozice do vlády.

Z metodologického hlediska je k nalezení odpovědí na výzkumné otázky využít výzkumný přístup, konkrétně kombinace obsahové analýzy s prvky komparace. V práci je konkrétně využita komparativní případová studie, což je cílené studium případů, resp. příkladů určitého jevu. Srovnávací případová studie zkoumá dva nebo více případů a provádí jejich srovnávací analýzu. Tato metodologie je jednou z nejčastěji používaných v politologii a mezinárodních vztazích a vyniká konstrukční validitou a teoretickou výtěžností.^{1:2} Tyto charakteristiky případových studií je předurčují k soustředěnému zkoumání malého počtu případů, což však také vytváří potenciální riziko pro vnitřní platnost, protože snižuje možnost, že nezávislé proměnné mají kauzální vliv. Na druhé straně se případové studie s tímto problémem vypořádávají především zvýšením počtu sledovaných událostí a procesů.³

Tato diplomová práce vychází z komparativní metody. Podle Říchové jsou základními pravidly, využívané v i komparativní politologii: „*definice objektu komparace, určení cíle komparace, stanovení kritérií pro vlastní analýzu zvolených objektů a vymezení vztahu komparace k časové ose*“.⁴ Tato práce je synchronní komparací, která preferuje paralelní studium několika systémů v jednom konkrétním časovém úseku. Vychází z analýzy zvolených prvků (politických institucí, politických systémů) v jednom konkrétním časovém

¹ Jan Hendl, *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace* (Portál, sro, 2005).

² Petr Drulák, *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích* (Portál, 2008).

³ Drulák.

⁴ Blanka Říchová, L. Cabada, a Michal Kubát, „Komparativní politologie“, in *Úvod do studia politické vědy* (Praha: Eurolex Bohemia, 2002), 74–102.

bodě. Tato metoda je označována jako statictější, ale umožňuje vymezit odlišnosti spojené s prostorovým výskytem sledovaných prvků.⁵

Práce pomocí komparativní analýzy sleduje vybrané aspekty pravicového a levicového populismu také u představitelů strany, většinou se jedná o předsedy stran, kteří do značné míry určují kurz politického směřování. Pro potřeby práce se vychází především z definice podle politologa Casa Muddeho.⁶ Mudde také uvádí, že pro účel zjištění stranické ideologie je nejlepší použití kvalitativní obsahové analýzy programů, které jsou nejspojitější kondenzací ideologie strany. Vybrané období výzkumu obou stran vychází z parlamentních voleb v roce 2018. Tyto volby jsou unikátní z důvodu úspěchu a následném utvoření čistě populistické koalice. Výzkum sleduje vývoj stran v průběhu historie, ale samotná komparace zkoumá volební kampaně obou stran předcházející úspěch ve volbách a následně sleduje vládní období koalice, které nemělo dlouhého trvání. Koalice se oficiálně rozpadla v září následujícího roku 2019. Práce se tedy zabývá proměnou chování těchto stran po volebním úspěchu a vstupu do vlády. Zde jako primární zdroje figurují vládní vyjádření a zákony zabývající se vybranými aspekty, a také vyjádření vládních politiků ve funkcích. Práce v této části sleduje názorovou proměnu, umírnění ve zkoumaných bodech. Pro potřeby této práce, byla zvolena tři témata, typická pro populistické hnutí a vycházející z klíčové odborné literatury. Jsou jimi migrace, evropská integrace a sociálně ekonomická otázka. Základní kritéria komparace vycházejí z definic populismu a z definic určující hlavní rozdíly mezi pravicovým a levicovým populismem. Tato kritéria obsahují vztah k Evropské unii, vztah k migraci a antiimigrační rétoriku a socio-ekonomické postoje.

V první části se výzkum koncentruje na analýzu dat komparačních kritériích, v druhé části je samotné srovnání. Komparace se zaměřuje na rozdíly v kampaních a následně na proměnu diskurzu po vstupu do vládního období a sleduje tím nejen nutnost reformace populistické politiky obou stran po vstupu do vlády. V závěru práce jsou získaná data prezentována ve shrnující tabulce.

⁵ Řichová, Cabada, a Kubát.

⁶ Cas Mudde, „The Populist Zeitgeist“, *Government and Opposition* 39, č. 4 (2004): 541–63, <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>.

1 Teoretická východiska

Cílem této kapitoly je přiblížit teoretická východiska, ze kterých tato práce vychází. V první části postupně představuje koncepty týkající se populismu a jeho variací. V akademické debatě panuje nesoulad ohledně přesné definice populismu, první kapitola se proto snaží vymezit teoretické chápání populismu v akademické obci. Následně se práce zaměřuje na vymezení prvků mezi levicovým a pravicovým populismem.

1. 1 Charakteristika populismu v politické ideologii

Akademický zájem o otázku populismu vzrostl zejména v 90. letech 20. století, kdy došlo v Evropě ke zvýšení volebních preferencí pravicových stran. Tento fenomén je zkoumán řadou autorů a řadou pohledů. Respektovaný nizozemský politolog Cas Mudde⁷ představuje uznávané vymezení, z kterého lze vydedukovat, že populistické strany mají snahu rozdělovat společnost a snahu nabízet svým voličům témata, která jsou ve společnosti považována za důležitá a ovlivňující všechny lid. Tento populismus je zaměřený více moralisticky než programově, přičemž konsenzus lidu a elit není možný kvůli zkorumpovanosti vlády. Koncept takzvané „*thin-centred*“ ideologie dále rozpracoval Ben Stanley⁸. Tento přístup charakterizuje populismus jako „tenkou“ ideologii, která má omezené analytické použití a zaměřuje se spíše na jednotlivé aspekty společnosti. Tento ideový přístup k populismu, kromě základního náhledu na realitu politiky, nenabízí celistvější recept na vedení společnosti jako tradiční ideologie, ale je implikován v podstatě vždy ve spojení s dalšími (*thin – thick*) ideologiemi.⁹ Tato ideologie nemá pevně danou a ucelenou soustavu názorů, hodnot a cílů, ale spíše se přizpůsobují různým kontextům a

⁷ Mudde.

⁸ Ben Stanley, „The thin ideology of populism“, *Journal of Political Ideologies* 13, č. 1 (1. únor 2008): 95–110, <https://doi.org/10.1080/13569310701822289>.

⁹ Cas Mudde a Cristóbal Rovira Kaltwasser, „Studying Populism in Comparative Perspective: Reflections on the Contemporary and Future Research Agenda“, *Comparative Political Studies* 51, č. 13 (1. listopad 2018): 1667–93, <https://doi.org/10.1177/0010414018789490>.

situacím. Tenké ideologie jsou otevřené a flexibilní, protože neobsahují žádné základní koncepty nebo principy, které by je definovaly a omezovaly. Tenké ideologie se často kombinují s jinými ideologiemi, které jim dodávají obsah a smysl. Tato ideologie bývá dávána do protikladu k tzv. „full ideology“, kam lze například zařadit liberalismus, fašismus, socialismus.¹⁰

Politolog Pierre-André Taguieff¹¹ ve své práci uvádí, že populismus je způsobem politického jednání a typem politického diskursu, který obsahuje výše uvedený protiklad mezi lidem a elitou. Zmiňuje schopnost populismu přilnout k jakékoli politické ideologii, programu nebo režimu, proto nelze jednoznačně vymežit obecnou definici populismu, ale jen jeho společné rysy.

Dalším z odborníků na populismus je Kurt Weyland¹², který nesouhlasí s příliš širokou definicí tohoto pojmu. Podle něj je lepší chápat populismus jako politickou strategii zaměřenou na způsoby a prostředky dosahování a uplatňování politické moci. Populismus využívá počty (power capability), které jsou jednou z mocenských opor politické strategie spolu se speciálními vahami a zájmy (special weights). To je zřejmé především při odkazování na různé průzkumy veřejného mínění nebo popularitu referend.¹³

Jan-Werner Müller představuje další pohled na populismus jako politický styl, který se vyznačuje dvěma hlavními rysy. Prvním je konfrontace s elitami a druhým je popření pluralismu. Populismus podle něj není jen způsob řeči, ale také způsob jednání, kterým politici získávají důvěru svých voličů. Klíčovým prvkem populistických hnutí je identifikace

¹⁰ Michael Freeden, *Ideology Studies: New Advances and Interpretations* (Routledge, 2021).

¹¹ Pierre-André Taguieff, „Le populisme et la science politique. Du mirage conceptuel aux vrais problèmes“, *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, č. 56 (1997): 4–33, <https://doi.org/10.2307/3770596>.

¹² Kurt Weyland, „Populism as a Political Strategy: An Approach's Enduring — and Increasing — Advantages“, *Political Studies* 69, č. 2 (1. květen 2021): 185–89, <https://doi.org/10.1177/00323217211002669>.

¹³ Vladimíra Dvoráková, Radek Buben, a Jan Nemeč, *¡Que el pueblo mande!: levicové vlády, populismus a zmenu režimu v Latinské Americe* (Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012), 126–29.

s voliči („my jsme lid“). Cíle populistů jsou pak legitimizovány vůlí lidu, národa, protože stát by měl být jeho služebníkem.¹⁴

Mezi málo rozšířený, patří pohled na populismus jako na způsob myšlení. Mezi nejvýraznější autory této diskurzivní teorie byl argentinský politolog Ernesto Laclau.¹⁵ Zabývá se především problematikou populistických vůdců v Latinské Americe. Za jeden z hlavních definičních znaků populismu považuje úmyslně budovaný antagonismus. Jeho analýza je postavená na kritice současných přístupů k populismu, které ilustruje na dvou případech. První je vytvoření lidové identity ve francouzském jakobinismu a druhý zánik této identity v důsledku britského chartismu. Laclau zde prezentuje diskuse o klasických teoriích masové psychologie a předkládá řadu historických příkladů populismu.

V prostředí západní Evropy vznikla řada studií věnujících se tématice analýzy současného evropského populismu, mezi ně lze také zařadit knihu *Populismus v časech krize*¹⁶ od autorů Michala Kubáta, Martina Mejstříka a Jiřího Kociána, která je v podstatě jedinou analýzou vydanou v češtině. Úvodní kapitola od Kubáta nabízí úvod do studia populismu, v dalších kapitolách je provedeno celkem devět analýz populismu v Evropě.

Mnoho autorů vychází z dělení populismu na *inkluzivní* a *exkluzivní*. Jak uvádí ve své práci Mudde a Kaltwasser¹⁷ lze tuto distinkci považovat za shodnou s dělicími liniemi mezi pravicovým a levicovým populismem. Autoři vymezují exkluzivní/vylučující (*exclusionary*, typicky pravicový) a inkluzivní (*inclusionary*, typicky levicový) populismus. Autoři na základě studie politické pravice od Filce¹⁸ rozlišují tři roviny, na kterých může docházet k exkluzi nebo inkluzi: materiální, politická a symbolická. První dimenze – materiální se dotýká otázky státní distribuce, toho, jak stát rozděljuje peníze a jiné zdroje společnosti. Týká se rozdělování zdrojů mezi sociální skupiny, inkluzivními populistickými stranami ve

¹⁴ Jan-Werner Müller a Markéta Hofmeisterová, *Co je to populismus?*, 2017, 130–35.

¹⁵ Ernesto Laclau, *On Populist Reason* (Verso, 2005).

¹⁶ Michal Kubát, Martin Mejstřík, a Jiří Kocián, ed., *Populismus v časech krize*, Vydání první (Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2016).

¹⁷ Cas Mudde a Cristóbal Rovira Kaltwasser, „Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America“, *Government and Opposition* 48, č. 2 (duben 2013): 147–74, <https://doi.org/10.1017/gov.2012.11>.

¹⁸ Dani Filc, *The political right in Israel: Different faces of Jewish populism* (Routledge, 2009).

prospěch programů masového sociálního zabezpečení, které by zahrnovaly chudé, a vylučovacím populismem hájícím formy sociálního šovinismu, které mají za cíl chránit osoby a jejich sociální zabezpečení, před přistěhovalci zvenčí. Politická rovina se týká forem politické mobilizace, které přesahují reprezentativní demokratické kanály, jako jsou plebiscitární a místní formy radikální demokracie. Inkluzivní populismy znamenají, že tyto mechanismy dávají hlas přehlíženým skupinám, zatímco exkluzivní populismy obhajují podobná zařízení, ale požadují zbavení práv přistěhovaleckých skupin.¹⁹ Tato rovina vychází z klíčových dimenzí demokracie (podle Roberta Dahla)²⁰ a to z politické participace a veřejné kontestace. Specifické skupiny jsou vyloučeny z demokratického systému a nemají možnost se podílet na veřejné kontestaci nebo být v ní reprezentovány. Naopak politická inkluze označuje cílené opatření, které má zvýšit účast a reprezentaci skupin, které byly dříve okrajové nebo opomíjené. V souvislosti s populismem se symbolická rovina dotýká konkrétního vymezení „lidu“ a „elity“. Populista může pomocí svých symbolů a projevů vytvořit hranice mezi „lidem“ a ostatními, zejména pokud jsou tyto ostatní spojeny s „elitou“. Když jsou sociální skupiny považovány za součást „my“, jedná se o symbolickou inkluzi. Symbolický rozměr zahrnuje stanovení hranic „lidu“, přičemž inkluzivní hnutí zdůrazňují například „důstojnost“ původního obyvatelstva, zatímco symbolické vyloučení často čerpá z forem kulturní diskriminace.²¹

Podle Muddeho a Rovira Kaltwassera²² je tedy populismus tenký ideologický styl, který rozděluje společnost na dvě protichůdné skupiny: čistý lid a zkorumpovanou elitu. Exkluzivní populismus je forma populismu, která definuje lid jako homogenní a monolitickou entitu, která vylučuje ty, kteří se neshodují s jejími hodnotami, zájmy nebo identitou. Inkluzivní populismus je forma populismu, která definuje lid jako pluralitní a rozmanitou entitu, která zahrnuje ty, kteří jsou marginalizováni, utlačováni nebo diskriminováni elitou. Exkluzivní populismus je často spojen s pravicovým extremismem,

¹⁹ Mudde a Kaltwasser, „Exclusionary vs. Inclusionary Populism“.

²⁰ Robert Dahl, *Democracy and its Critics* New Haven: Yale U (Press, 1989).

²¹ Mudde a Kaltwasser, „Exclusionary vs. Inclusionary Populism“.

²² Mudde a Kaltwasser.

nacionalismem a xenofobií, zatímco inkluzivní populismus je často spojen s levicovým radikálismem, sociálním hnutím a multikulturalismem.²³

Tento koncept z článku Muddeho a Kaltwassera bývá označován za relativně binární, protože v daných subjektech převládá buď exkluze nebo inkluze ve všech třech dimenzích. Podle těchto autorů jsou populistické strany buď převážně exkluzivní nebo převážně inkluzivní. Tento přístup je však poměrně zjednodušující, neboť nebere v úvahu možné odchylky nebo nuance v rámci každé dimenze.²⁴ Například populistická radikální pravice se může lišit v míře a způsobu, jakým uplatňuje nativismus ve své etnické podobě (např. *Rassemblement national* ve Francii). Také Font et al.²⁵ ve své analýze tří populistických levicových stran v jižní Evropě (SYRIZA, Podemos, Hnutí pěti hvězd) tvrdí, že tato dimenze by nutně nemusela být binární (např. Hnutí pěti hvězd v Itálii se nedá jednoznačně zařadit ani do jedné kategorie), a také že jako analytický rámec by mohla být praktičtější pro rozlišení populismu a jeho variant než pouze tradiční pravolevá škála. Font et al. tvrdí, že v literatuře byl inkluzivní populismus primárně aplikován na Latinskou Ameriku, zatímco tři jihoevropské strany byly zkoumány nově. Jejich studie tedy poskytuje srovnávací analýzu založenou na původní analýze obsahu volebních manifestů, jejímž cílem je odhalit rysy „inkluzivního populismu“ u „nových“ politických stran, které se objevily v jižní Evropě, sledované období se dotýká let 2012 až 2016.

Identifikace populistů na Dahrendorfově pravolevé ose není zcela jednoznačná. Ztěžuje ji zejména časté nejasné vymezení populistických subjektů v ekonomické dimenzi, kterou z pohledu tohoto dělení můžeme pojmenovat jako klíčovou, ovšem zároveň slábnoucí v dnešním politickém diskurzu.²⁶ Kubát uvádí hlavní rozdíl v pravicovém a levicovém populismu v tématech, na která jsou zaměřena. V případě levicového populismu se jedná

²³ Mudde a Kaltwasser.

²⁴ Mattia Zulianello, „Varieties of populist parties and party systems in Europe: From state-of-the-art to the application of a novel classification scheme to 66 parties in 33 countries“, *Government and Opposition* 55, č. 2 (2020): 327–47.

²⁵ Nuria Font, Paolo Graziano, a Myrto Tsakatika, „Varieties of Inclusionary Populism? SYRIZA, Podemos and the Five Star Movement“, *Government and Opposition* 56, č. 1 (leden 2021): 163–83, <https://doi.org/10.1017/gov.2019.17>.

²⁶ Müller a Hofmeisterová, Co je to populismus?, 130–35.

více o témata sociálně ekonomická, zatímco pravicový se soustředí zejména na politické otázky je více zaměřen na establishment.²⁷ Mezi významné autory zabývající se diferencemi levicového a pravicového populismu patří Santana a Rama²⁸, kteří ve své studii analyzovali rozdíly volebních kampaní mezi levicovými a pravicovými populistickými stranami v šesti evropských zemích. Jejich práce byla zaměřena na čtyři faktory: proelitní postoje, materiální deprivace, euroskepticismus a protiimigrační postoje. Další studie těchto autorů *Electoral support for left wing populist parties in Europe: addressing the globalization cleavage*²⁹ je jednou z nejširších srovnávacích analýz evropských levicově populistických stran.

V posledních dvou desetiletích se evropská a světová politická scéna proměnila pod vlivem různých forem populismu. Tyto formy nejenže neztrácejí na síle, ale naopak se stále více prosazují. Zdroj nových variant populismu se zdá být nevyčerpatelný. Populismus je fenomén, který má v různých zemích velmi odlišné podoby. Společným jmenovatelem se pravděpodobně jeví konflikt „my“ versus „oni“ – lid proti elitám.³⁰

1. 1. 2 Vymezení pravicového populismu

Existuje celá řada autorů, kteří se zabývají vymezením znaků pravicového populismu, je však nutné si uvědomit, že se v těchto studiích objevují nejen prvky pravicově populistických stran, ale i dalších příbuzných konceptů. Mezi ty nejznámější patří například radikální pravice, která však nutně neznamená přítomnost populistických znaků a naopak. Každá pravicově populistická strana nemusí vykazovat charakteristiky krajní pravice jako

²⁷ Michal Kubát, „Úvod do studia populismu“, in *Populismus v časech krize*, Michal Kubát a Jiří Kocian, ed. Martin Mejstřík (Praha: Karolinum, 2016), 17.

²⁸ José Rama a Andrés Santana, „In the name of the people: left populists versus right populists“, *European Politics and Society* 21, č. 1 (1. leden 2020): 17–35, <https://doi.org/10.1080/23745118.2019.1596583>.

²⁹ Andrés Santana a José Rama, „Electoral support for left wing populist parties in Europe: addressing the globalization cleavage“, *European Politics and Society* 19, č. 5 (20. říjen 2018): 558–76, <https://doi.org/10.1080/23745118.2018.1482848>.

³⁰ Müller a Hofmeisterová, *Co je to populismus?*

například xenofobie nebo fašismus. V rámci tématu diplomové práce je v závěru této kapitoly věnován i prostor pro definice a pojetí radikálního pravicového populismu.

Jednou z nejuznávanějších definic populismu, na níž odkazují mnohé další odborné práce, je již v minulé kapitole zmíněné vymezení od Case Muddeho³¹, které ve své pozdější práci rozvinul o ještě několik dalších znaků pravicově populistických stran. Jedná se o nativismus, autoritarismus a populismus. Populismus je zde chápán jako ideologie, která prosazuje obecný zájem lidu na první místo. Ovšem stále je zde používán jako základní znak populistů rozdělování společnosti na čistý lid a zkorumpované elity.³²

Pravicově populistické strany vznikají podle Margaret Canovan v liberálních demokraciích především jako výzva existujícím politickým stranám čili se zde znovu objevuje prvek anti-establishmentu. Podle této britské odbornice na politickou teorii mají tyto strany několik společných rysů, jako je silný a charismatický lídr, schopnost reagovat na aktuální problémy ve společnosti a tvrzení, že jen ony dokážou zastupovat zájmy občanů. Tyto strany také často vytvářejí protiklad mezi „obyčejnými lidmi“, kteří jsou utiskováni, a „elitami“, které jsou korumpované a nesplňují své závazky.³³

Další definici pravicového populismu podává švýcarský profesor politologie Hanspeter Kriesi. Jeho teorie vychází především z Muddeho definice, snaží se blíže vymežit pojem „lid“. Dle jeho názoru je lidem myšlen národ, což zdůrazňuje nacionalismus jako jeden ze znaků pravicově populistických stran. Jako další znak pravicově populistických stran zmiňuje představení charismatického leadera, jenž bude zastávat vůli lidu, a díky němuž již nebude třeba jakéhokoliv institucionálního zřízení.³⁴ Další znaky evropských pravicově populistických stran jako xenofobie a kulturní konzervativismus, ve své studii přidává Stijn

³¹ Mudde, „The Populist Zeitgeist“.

³² Cas Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), <https://doi.org/10.1017/CBO9780511492037>.

³³ Margaret Canovan, „Populism for Political Theorists?“, *Journal of Political Ideologies* 9, č. 3 (říjen 2004): 241–52, <https://doi.org/10.1080/1356931042000263500>.

³⁴ Hanspeter Kriesi, „The Populist Challenge“, *West European Politics* 37, č. 2 (4. březen 2014): 361–78, <https://doi.org/10.1080/01402382.2014.887879>.

van Kessel.³⁵ Kromě výše zmíněné Muddeho definice, doplňují další znak Huber a Schimpf, negativní postoj pravicově populistických stran k menšinám.³⁶

Otázkou pravicového populismu a jeho charakteristických rysů se zabýval také politolog z bonnské univerzity Frank Decker.³⁷ Zmiňuje oblíbenost odkazování se na selský rozum, dále uvádí, že výhodou populistů je účast v opozici, nikoli podíl na vládě. Populistické strany využívají své opoziční role k tomu, aby tvrdě útočily na vládu a navrhovaly radikální změny. Zároveň se prezentují jako zástupci „obyčejného lidu“, který je ohrožován elitami, které spolupracují s nepřáteli zvenčí. Dalšími charakteristickými znaky je provokativní rétorika, otevírání tabuizovaných témat, která ve společnosti vyvolávají kontroverze. Populisté kritizují své protivníky pomocí různých metafor, ve kterých se odvolávají na válku, násilí, přírodní katastrofy či nemoci. Právě díky strachu, který populisté ve voličích vyvolávají, je pro ně jednoduché stavět se do pozice zachránce, a proto i jediné volitelné strany.³⁸

Důvod růstu popularity populistických stran vidí irský politolog Peter Mair v erozi stávajícího demokratického politického systému. Ve své studii³⁹ uvádí jako jeden ze znaků populistických stran jejich anti-establishment a snahu vlády sloužit národnímu zájmu. I zde Mair odkazuje na nejasnost pojmu „lid“. Tento pojem zde bývá chápán jako celek, ne konkrétní skupina.

Pokud budeme hledat společné znaky pravicově populistických politických stran v odborné literatuře, nalezneme tyto znaky: nacionalismus ve formě nativismu, který se projevuje negativním postojem k jakýmkoliv menšinám, charismatický vůdce, jehož rétorika je účinná k potenciálním voličům, anti-establishment, kritika současné politické situace a politických stran. Reakcionismus, který se projevuje nejčastěji v období politické či ekonomické krize,

³⁵ Stijn van Kessel, *Populist Parties in Europe: Agents of Discontent?*, 2015, <http://www.palgraveconnect.com/pc/doi/10.1057/9781137414113>.

³⁶ Robert A. Huber a Christian H. Schimpf, „On the Distinct Effects of Left-Wing and Right-Wing Populism on Democratic Quality“, application/pdf, 2017, 146–65, <https://doi.org/10.3929/ETHZ-B-000228385>.

³⁷ Frank Decker, *Der neue Rechtspopulismus*, 2., überarbeitete Aufl (Opladen: Leske + Budrich, 2004), 35–37.

³⁸ Ibid. 21.

³⁹ Peter Mair, „Populist Democracy vs Party Democracy“, in *Democracies and the Populist Challenge*, ed. Yves Mény a Yves Surel (London: Palgrave Macmillan UK, 2002), 81–98, https://doi.org/10.1057/9781403920072_5.

ale je patrný i v rámci volebních programů, například zabýváním se kontroverzních témat. Stále ovšem neexistuje jednotná definice pojmu „lid“, výklad je vázán na specifika prostředí konkrétních stran, avšak nejvíce je zde chápána společnost jako celek.

V rámci tématu práce je nutné také zmínit i pojem radikální pravicový populismus (PRR Radical Right-wing Populist). Při vymezení tohoto pojmu nedochází u odborníků k jednoznačné shodě. Existují různá označení jako např. „extrémní pravice“⁴⁰, „krajní pravice“⁴¹ a „populistická radikální pravice“⁴². Vzhledem k tomu, že někteří politologové v otázkách migrace zastávají pozici issue-ownership označují PRR jednoduše za protiimigrační stany.^{43;44} Podle Muddeho je společným jmenovatelem nativismus, populismus a autoritářství. Jako nejdůležitější označuje nativistický postoj, toto vylučující, etnonacionalistické pojetí občanství se odráží v hesle „vlastní lidé na prvním místě“. Pojmu nativismus dává Mudde přednost před pojmem nacionalismus, neboť podle něj existují i čistě občanské nebo liberální formy nacionalismu. Nativismus je pak chápán jako xenofobní forma nacionalismu, která prohlašuje, že „státy by měly být obývány výhradně příslušníky domácí skupiny („národa“), a že nepůvodní prvky (osoby a ideje) jsou pro homogenní národní stát zásadně ohrožující.“ Dále uvádí, že nativismus sice může obsahovat rasistické argumenty, ale může být i nerasistický (kultura, náboženství) a tento pojem neredukuje strany na pouhé strany s jedním tématem, jako tomu je u pojmu „protiimigrační“.⁴⁵ Autoritářství znamená zdůrazňování témat jako je právo a pořádek, tradiční hodnoty, s tím také souvisí preference silných vůdců, kteří reflektují „vůli lidu“, ale nemusí být nutně antidemokratičtí. Mezi autoritářstvím a preferencí těchto stran však neexistuje konzistentní

⁴⁰ Kai Arzheimer, „Contextual Factors and the Extreme Right Vote in Western Europe, 1980–2002“, *American Journal of Political Science* 53, č. 2 (duben 2009): 259–75, <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2009.00369.x>.

⁴¹ Antonis A. Ellinas, *The media and the far right in western Europe: playing the nationalist card* (New York: Cambridge University Press, 2010).

⁴² Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, 2007.

⁴³ Tarik Abou-Chadi, „Niche Party Success and Mainstream Party Policy Shifts – How Green and Radical Right Parties Differ in Their Impact“, *British Journal of Political Science* 46, č. 2 (duben 2016): 417–36, <https://doi.org/10.1017/S0007123414000155>.

⁴⁴ Wouter Van Der Brug, Meindert Fennema, a Jean Tillie, „Why Some Anti-Immigrant Parties Fail and Others Succeed: A Two-Step Model of Aggregate Electoral Support“, *Comparative Political Studies* 38, č. 5 (červen 2005): 537–73, <https://doi.org/10.1177/0010414004273928>.

⁴⁵ Cas Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, 2009.

empirický vztah.⁴⁶ Britsko – americká politoložka Pippa Norrisová, konstatuje, že „standardní referenční práce používají střídavé typologie a různá označení, která kategorizují strany jako krajní nebo extrémní pravici, novou pravici, protiimigrační nebo neofašistickou, anti establishmentovou, národně populistickou, protestní, etnickou, autoritářskou, protivládní, anti stranickou, ultranacionalistickou, neoliberální, pravicově liberální.“⁴⁷

Pro potřeby této diplomové práce bude vycházeno z výše uvedené definice Muddeho a dalších politologů, zabývajících se populismem, kteří používají pojem Radical Right-wing Populist Party. Pro sledovanou italskou stranu Liga bude tedy použito označení radikální pravicová populistická strana.

1. 1. 3 Vymezení levicového populismu

Na počátku 21. století dochází v Latinské Americe k pomyslnému ideologickému posunu více vlevo v důsledku neúspěchů neopopulistických, mnohdy pravicových vlád. Snaha o demokratizaci Latinské Ameriky v 90. letech byla destabilizována obrovskými sociálními požadavky, propastnými sociálními rozdíly a rozsáhlou chudobou.⁴⁸ Tento levicový fenomén zapříčinil nárůst levicově populistických subjektů v celé Latinské Americe. Dle Kurta Weylanda toto směřování započalo v prezidentských volbách ve Venezuele, kde zvítězil Hugo Chavéz. Následované zvolením levicových prezidentů: Rafaela Coreey v Ekvádoru, Evo Moralese v Bolívii a dalších v Brazílii, Chile, Salvadoru, Guatemale, Nikaragui, Paraguayi, Uruguayi, Mexiku a Peru.⁴⁹ Celý svět tuto levicovou obrodu v těchto

⁴⁶ Kris Dunn, „Preference for Radical Right-Wing Populist Parties among Exclusive-Nationalists and Authoritarians“, *Party Politics* 21, č. 3 (1. květen 2015): 367–80, <https://doi.org/10.1177/1354068812472587>.

⁴⁷ Pippa Norris, *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market* (Cambridge University Press, 2005).

⁴⁸ Dvoráková, Buben, a Nemeč, *¡Que el pueblo mande!*

⁴⁹ Kurt Weyland, „Latin America’s Authoritarian Drift: The Threat from the Populist Left“, *Journal of Democracy* 24, č. 3 (2013): 18–32, <https://doi.org/10.1353/jod.2013.0045>.

zemích vnímal s obavami v kontextu možného obratu k socialistickému totalitnímu režimu po vzoru Sovětského svazu.⁵⁰

Jak uvádí část autorů zabývajících se touto problematikou^{51;52} jsou některé znaky levicových populistických stran stejné jako pravicové, například kritika politického establishmentu, ale levicové strany definují lid na třídním základě, přičemž se odkazují hlavně na chudé, problematika je primárně zaměřena na ekonomickou úroveň a snaha chránit svůj vykořisťovaný lid. Jako další znak uvádí propojení populismu s poměrně neurčitým socialismem, na základě principu ekonomické a sociální redistribuce a revize mocenských vztahů, dále také tendence tíhnout k euroskepticismu, ale spíše ze sociálních než nacionálních důvodů.^{53;54} Stavrakakis a Andreadis⁵⁵ uvádí, že levicově populistické strany vnímají lid jako pluralistický, inkluzivní a demokraticky vymezující se vůči stávajícím elitám.⁵⁶

V souvislosti s otázkou lidu je třeba zmínit Taggartovu⁵⁷ koncepci tzv. Heartlandu, který popisuje jako místo původu daného idealizovaného lidu. Užitečnost tohoto Taggartova pojmu spočívá v tom, že poskytuje pozitivně definovanou kontinuitu „lidu“. Příliš často je „lid“ konstruován negativně na rozdíl od těch sociálních skupin, které jsou demonizovány a vyloučeny populistickým diskurzem. Taggart ve své knize tvrdí, že jsou linie vyloučení

⁵⁰ Mitchell A. Seligson, „The Democracy Barometers (Part I): The Rise of Populism and the Left in Latin America“, *Journal of Democracy* 18, č. 3 (2007): 81–95, <https://doi.org/10.1353/jod.2007.0057>.

⁵¹ Cristóbal Rovira Kaltwasser et al., ed., *The Oxford handbook of populism*, First edition, Oxford handbooks (Oxford, United Kingdom; New York: Oxford University Press, 2017).

⁵² Weyland, „Populism as a Political Strategy“.

⁵³ Rovira Kaltwasser et al., *The Oxford handbook of populism*.

⁵⁴ Weyland, „Populism as a Political Strategy“.

⁵⁵ Yannis Stavrakakis, Ioannis Andreadis, a Giorgos Katsambekis, „A new populism index at work: identifying populist candidates and parties in the contemporary Greek context“, *European Politics and Society* 18, č. 4 (2. říjen 2017): 446–64, <https://doi.org/10.1080/23745118.2016.1261434>.

⁵⁶ Stavrakakis, Andreadis, a Katsambekis.

⁵⁷ Paul Taggart a Steve Pattern, *[Populism], Labour* (Canadian Committee on Labour History, 2001), <https://www.proquest.com/docview/218808492/abstract/1c0eed875b1848bbpq/1>.

jasnější než linie inkluze. Kritici mu vyčítají přehánění potřeby oddělit populismus od „lidu“ a nemožnost dostatečného rozlišení mezi populismem a nacionalismem.⁵⁸

Štefěk⁵⁹ ve své studii uvádí pět základních znaků levicového populismu. Jako první je zmiňována snaha subjektu o strukturální transformaci společnosti, často prostřednictvím změny ústavy nebo jejího nového vytvoření. Dále autor uvádí ekonomický intervencionismus, zahrnující programy znárodňování a vyvlastňování, snaha o přerozdělování zisků z prodeje nerostných surovin a financování štedrých sociálních programů pro chudé. Třetím znakem je odmítání neolibérálních principů, čtvrtým znakem je levicové personalizované hnutí, levicový lídr často předsedá nově založenému hnutí bez horizontální zodpovědnosti, do voleb často vstupuje jako koalice. Posledním uváděným znakem je důraz na občanskou participaci.⁶⁰

Belgická filozofka Chantal Mouffe a také aktivní podporovatelka evropských levicových hnutí, se ve své práci s Ernestem Laclauem⁶¹ zabývá příčinami a důsledky neoliberální hegemonie. Autoři kritizují tradiční marxistickou teorii třídního boje a navrhují nový koncept hegemonie, který je založen na diskurzivní analýze a poststrukturalistické filozofii. Podle nich je hegemonie procesem, ve kterém se různé sociální síly spojují do jednotné politické identity, která je však vždy nestabilní a podléhá změnám. Dále také zdůrazňují roli antagonismu a agonismu jako základních forem politického konfliktu, které jsou nevyhnutelné pro demokratickou politiku. Levicový populismus je podle nich strategií, jak vytvořit hegemonii na základě společného nepřítele, kterým je neoliberální kapitalismus.⁶² V dalších svých pracích^{63; 64} týkajících se levicového populismu, Mouffe kritizuje liberální demokracii jako nedostatečnou a navrhuje agonistický pluralismus jako alternativu. Dále v návaznosti na společnou práci s Laclauem, Mouffe zdůrazňuje ontologický charakter

⁵⁸ Paul Taggart a Steve Pattern

⁵⁹ Bc Martin Štefěk, „Vztah mezi levicovým populismem a proměnou režimu: Komparativní studie Venezuela, Bolívie a Ekvádor.“, b.r., 142. diplomová práce.

⁶⁰ Štefěk. diplomová práce.

⁶¹ Ernesto Laclau a Chantal Mouffe, *Hegemony And Socialist Strategy: Towards A Radical Democratic Politics* (Verso Books, 2014).

⁶² Laclau a Mouffe.

⁶³ Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox*, Repr, Radical Thinkers (London New York: Verso, 2009).

⁶⁴ Chantal Mouffe, *On the Political*, 0 vyd. (Routledge, 2011), <https://doi.org/10.4324/9780203870112>.

populistické diskurzivní konstrukce nad jakýmkoli obsahem, který by taková artikulace mohla mít. Poukazuje na to, že populismus jako diskurzivní konstrukce může mít pravicový i levicový význam. Mouffe tvrdí, že při absenci antagonismu v politice bude obyvatelstvo podporovat všechny ty diskurzy, které podporují poškozené diskursy, které podporují agonistickou politiku, bez ohledu na to, přinejmenším v první instanci, jaký je obsah takové politiky.⁶⁵

Jednou z nejširších srovnávacích analýz evropských levicově populistických stran je studie autorů Santana a Rama.⁶⁶ Vychází z Evropské volební studie (EES) pro volby do Evropského parlamentu v roce 2014 a analyzuje volební soutěž mezi levicovými populistickými stranami a jejich nepopulistickými protějšky v devíti evropských zemích, sleduje proelitní postoje, materiální deprivace, euroskepticismus a protiimigrační postoje.⁶⁷

⁶⁵ Chantal Mouffe, *For a Left Populism* (London New York: Verso, 2018).

⁶⁶ Santana a Rama, „Electoral support for left wing populist parties in Europe“.

⁶⁷ Santana a Rama.

2 Charakteristika a vývoj politiky strany Liga

Politická strana Liga se již od svého vzniku stala častým předmětem výzkumu a akademické debaty. Autoři se velké míře shodují v názoru, že Liga patří do skupiny populistických radikálně pravicových stran. Tato strana splňuje vymezení udávané významným politologem Muddem⁶⁸, v popředí stojí především nacionalismus v podobě nativismu, odmítavé stanovisko k migrantům a negativní postoj vůči Evropské unii. Také Ferratová⁶⁹ zkoumala ideologické ukotvení strany, potvrdila přítomnost všech znaků minimální i maximální definice Casa Muddeho. Výsledkem pak je charakterizování Ligy jako populistické radikální pravicové strany. Liga také bývá často charakterizována jako regionalistická, ovšem politolog Strmiska ve své studii tvrdí, že strana svým makroregionálním charakterem a některými rysy národotvorného hnutí a vyhraněně populistickým profilem, spadá do širšího rámce regionálních formací, avšak o „klasickou“ anebo „autentickou“ regionální autonomistickou stranu se nejedná.⁷⁰

Liga Severu je organizací, která vznikla jako výsledek projektu velké aliance severoitalských autonomistických hnutí, která se formovala během osmdesátých let 20. století. Byla vytvořena spojením lokálních lig hájící lingvisticko-kulturně-monetární zájmy. Prosazovala nezávislost severních regionů na zbytku Itálie. Lombardská liga sehrála důležitou roli v procesu vytváření tohoto spojení, přičemž osobě Umberta Bossiho byla přisouzena klíčová role v tomto procesu.⁷¹ Lombardská liga vznikla v roce 1985 a zpočátku byla považována za velice okrajovou, snažila se o reprezentaci zájmu nižších a středních vrstev Lombardie. Liga vyzdvihovala kulturní a jazykové rozdíly specifických regionů na severu Itálie, ještě nepropagovala úplnou proměnu italského politického systému a vznik federálního uspořádání, ale pouze tzv. etnoregionalismus.⁷² Populistické strany bývají

⁶⁸ Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, 2007.

⁶⁹ Miroslava Ferratová, „Patří Liga Severu do rodiny populistických radikálně pravicových stran?“, 4. duben 2013, <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/60860>.

⁷⁰ Maxmilián Strmiska, „Severní liga: její postavení a role v italském stranickém uspořádání 1993-2002“, *Středoevropské politické studie* 5, č. 1 (2003): 15–24.

⁷¹ Strmiska.

⁷² Davide Vampa, „Populism in Europe : Lessons from Umberto Bossi's Northern League“, 2021, 1–192.

kritizovány za svou slabou ideologii a chameleonské chování, jelikož podle Muddeho předkládají lidu jen to, co chce slyšet.⁷³ Za nepřiliš jasně definovanou ideologii bývá kritizována i Liga, za to, že nikdy nedefinovala jasné společné znaky severoitalských regionů. Na druhou stranu samotné rozdíly mezi jednotlivými regiony byly příliš velké a také neměly žádné historické opodstatnění. Identifikace Ligy severu jako populistického subjektu byla dána vyhraněností vůči Římu a myšlenka autonomie a federativního uspořádání státu nebyla během 80. let v italských poměrech až na výjimky mezi cizojazyčnými komunitami příliš populární. K populistickému diskurzu se tak strana dostala spíše okolnostmi probíhajícími v italské společnosti.⁷⁴ V roce 1987 překročila Liga v evropských volbách 8 % hlasů a do Štrasburku byli vysláni dva její zástupci. Místní volby v roce 1990 byly skutečným úspěchem, když lombardští autonomisté získali 15 z 80 míst v regionální radě a stali se tak druhou nejsilnější politickou silou.⁷⁵ Růst Ligy přímo souvisel se složitými sociálními a ekonomickými změnami v 80. a 90 letech a s tím spojenou změnou italské politické scény. V roce 1994 se Liga poprvé dostala do vlády v koalici se stranami Forza Italia a Národní Aliancí. Avšak koaliční partneři nedokázali spolupracovat dlouho, a ještě v témže roce došlo k pádu této vlády.⁷⁶

Vývoj severoitalských autonomistických formací je úzce spojen s vytvořením Ligy Severu, která sehrála roli nositele projektu zaměřeného na makroregionální federalismus. Separatistický projekt vytváření národa Padanie v této fázi ještě nebyl skutečnou národní entitou, ale spíše multiregionálním společenstvím s homogenní kulturní základnou. Tato transformace byla prezentována veřejnosti a potenciálním spojencům jako zásadní administrativní reorganizace italského státu směrem ke “skutečné” federaci nebo konfederaci severu – středu – jihu. Uvnitř Ligy Severu však bylo patrné začínající rozdělení

⁷³ Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, 2009.

⁷⁴ Piero Ignazi, „The Failure of Mainstream Parties and the Impact of New Challenger Parties in France, Italy and Spain”, *Italian Political Science Review/Rivista Italiana Di Scienza Politica* 51, č. 1 (březen 2021): 100–116, <https://doi.org/10.1017/ipo.2020.26>.

⁷⁵ Jiří Kunc, *Stranické systémy v re/konstrukci: Belgie, Itálie, Španělsko, Československo, Česká republika*, Ediční řada Studie, 20. sv (Praha: Sociologické nakl, 2000).

⁷⁶ Blanka Říchová, *Komparace politických systémů II*. (Praha: Oeconomica, 2004), 85.

na “federalistickou” a “nacionalistickou” frakci.⁷⁷ Tento konflikt se plně projevil v letech 1994–1995. V roce 1996 začaly v platformě Ligy Severu dominovat silně nacionalistické prvky, což vedlo k částečně úspěšné transformaci do nacionalistického a potenciálně separatistického hnutí. Liga se odpoutala od středoprávní koalice a odmítala jakákoliv spojení s jinými stranami. Do voleb v roce 1996 vstoupila jako samostatný subjekt a získala 10 % hlasů a 59 poslaneckých mandátů, ovšem zůstala na politické scéně zcela izolována. Tím přišla o možnost ovlivňovat vrcholnou italskou politiku, a proto se odvrátila od prosazování nezávislosti a opět se navrátila zpět do středoprávní koalice, pod podmínkou prosazení federálního uspořádání Itálie.⁷⁸

V letech 2001–2005, 2005–2006 a 2008–2011 byla Liga součástí vládních koalic s Berlusconiem a jeho stranou Forza Italia, V roce 2012 byl zakladatel strany Umberto Bossi obviněn z korupce a rezignoval z postu federálního tajemníka Ligy Severu. V prosinci 2013 byl zvolen novým federálním tajemníkem strany Matteo Salvini.⁷⁹

Během svého období ve vládě v letech 2008–2011 Liga Severu začala opouštět autonomistické a separatistické požadavky a zaměřila se na politiku bezpečnosti a imigrace. Tento trend se ještě zvýšil po nástupu Mattea Salviniho do vedení strany v roce 2013, který do strany přinesl také euroskepticismus, zejména kritiku společné evropské měny. Strana se následně po roce 2013 začala transformovat v celonárodní stranu, kdy odložila proti jižanskou rétoriku a nahradila ji rétorikou protiimigrační. Nastolený trend je patrný i z aktualizovaného volebního programu. Tato transformace znamenala proniknutí strany i do jiných než tradičních severních oblastí Itálie. Ve volbách do parlamentu v roce 2018, kdy strana kandidovala pod názvem Liga, dosáhla svého dosud nejlepšího výsledku – získala 17,4 % hlasů a 124 mandátů z celkových 630 a vytvořila vládu společně s Hnutím pěti hvězd

⁷⁷ Roberto Biorcio, *La Padania promessa*, Nuovi saggi (Milano: Il Saggiatore, 1997), 57.

⁷⁸ Maxmilián Strmiska, *Liga Severu a regionální strany v Itálii* (Brno: Anton Pasienska, 2004).

⁷⁹ Daniele Albertazzi, Arianna Giovannini, a Antonella Seddone, „No Regionalism Please, We Are Leghisti !” The Transformation of the Italian Lega Nord under the Leadership of Matteo Salvini”, *Regional & Federal Studies* 28, č. 5 (20. říjen 2018): 645–71, <https://doi.org/10.1080/13597566.2018.1512977>.

(Movimento 5 Stelle, M5S) pod vedením nestraníka Giuseppe Conteho, přičemž Salvini získal post ministra vnitra.⁸⁰

Strana v historickém kontextu flexibilně měnila své politické priority. Cílem bylo zejména získání vyššího počtu voličů. Ideologie vycházela především z antisystémového postoje k italské vládě, kterou považovala za zkorumpovanou a privilegovanou. Původní ideologie byla založena na nepřijetí italského jihu a cizinců jako součásti národa a v hájení severoitalské kulturní a národní identity.⁸¹

⁸⁰ James Dennison a Andrew Geddes, „The Centre No Longer Holds: The Lega, Matteo Salvini and the Remaking of Italian Immigration Politics“, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 9. únor 2021, 1–20, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1853907>.

⁸¹ B. Giordano, „The Lega Nord and the Changing Politics of Italian Identity“, *Forum for Modern Language Studies* 38, č. 2 (1. duben 2002): 6, <https://doi.org/10.1093/fmls/38.2.170>.

3 Charakteristika a vývoj politiky strany Hnutí pěti hvězd

Hnutí pěti hvězd má poměrně krátkou minulost, ve které se ale dokázalo etablovat jako silný politický aktér. Hnutí pěti hvězd v porovnání s Ligou vytváří nesoulad ideologického řazení v akademické debatě. Lze vycházet z odborné publikace Martina Mejstříka *Populismus v časech krize*⁸², ve které se uvádí, že stranu Hnutí pěti hvězd nelze považovat za extrémní ve smyslu umístění na pravolevé škále, hnutí se snaží stát nad stranickým systémem. Ačkoliv je ve výsledku jeho rétorika směsí rozdílných proudů s přesahem radikální pravice, je hnutí považováno za levicové. Hnutí pěti hvězd, podle politologů Christophera Bickertona a Carla Invernizziho Accetti, využívá jak pravicové, tak i levicové prvky politiky. Ve své práci *Techno-populism' as a new party family: the case of the Five Star Movement and Podemos*⁸³ představují nový termín technopopulismu a do něj zařazují i Hnutí pěti hvězd.

Hnutí pěti hvězd se profiluje jako antiestablishmentový subjekt, protože vzniklo jako protestní hnutí, je oddané přímé demokracii, odmítá konvenční stranické rámce, vystupuje proti korupci, má výhrady k evropské integraci a vytrvale kritizuje vládnoucí politické elity. Tyto prvky společně utvářejí její identitu jako politického subjektu, který zpochybňuje zavedené konvence a struktury italské politiky.⁸⁴

O založení hnutí se postaral Beppe Grillo, který se zapsal do podvědomí jako herec, komik a moderátor. Politická iniciativa se začala formovat především díky jeho satirickému vystupování, které bylo často mířeno proti politickému aparátu. Jako platformu pro svá vyjádření využíval webu (www.beppegrillo.it), který se za pomoci experta na internetový marketing Gianberta Casaleggia stal velice populárním. Na tomto blogu Grillo velmi tvrdě kritizoval zejména politiku Berlusconiho vlády. V září roku 2007 Grillo zorganizoval první tzv. „V-Day, inspirovaný filmem *V jako Vendetta*, během něhož se po celé zemi sešlo v centrech měst na 5 milionů lidí, kteří vyjádřili svoji nespokojenost s celkovou politickou

⁸² Kubát, Mejstřík, a Kocian, *Populismus v časech krize*.

⁸³ Christopher J. Bickerton a Carlo Invernizzi Accetti, „‘Techno-populism’ as a new party family: the case of the Five Star Movement and Podemos”, *Contemporary Italian Politics* 10, č. 2 (4. květen 2018): 132–50, <https://doi.org/10.1080/23248823.2018.1472919>.

⁸⁴ Fabio Bordignon a Luigi Ceccarini, „Five stars, five years, five (broken) taboos”, in *The Italian General Election of 2018* (Springer, 2019), 139–63.

situací. V návaznosti na úspěšnost celé akce začaly v Itálii vznikat tzv. „meetupy“, skupiny sympatizantů Beppeho Grilla, kteří se organizovali zásadně on-line pomocí nových sociálních médií“.⁸⁵ První V-Day se zaměřil na shromažďování podpisů pro legislativní návrh na reformu parlamentu, která řešila následující: osoby, které byly italským soudem shledány vinnými z jakéhokoli trestného činu, nemohou kandidovat do žádné z komor parlamentu; dále poslanci mohou být zvoleni pouze na dvě funkční období a poslední bod se týkal kandidátů, kteří musí být zvoleni do parlamentu preferenčním hlasováním. Další V-Day v roce 2008, byl zaměřen proti „kastě“ novinářů. Zaměřoval se na sběr podpisů, které by pomohly zrušení veřejného financování tiskových vydavatelství a zrušení tzv. Gasparriho zákona, který reguloval mediální prostředí.⁸⁶ Úspěch internetového blogu postupně dovedl Grilla do role politického aktivisty a platforma se stala základním stavebním kamenem budoucího hnutí. Název Hnutí pěti hvězd byl odvozen od pěti nejdůležitějších témat, kterým se chce věnovat, energie, životní prostředí, voda, rozvoj a mobilita.⁸⁷

Ve volbách v roce 2008 sám Beppe Grillo nekandidoval, ale jeho platforma poskytovala záštitu nestranickým kandidátům. Samotné logo pěti hvězd, které vlastnila výlučně osoba Grilla se objevovalo v podporovaných kandidátkách. Vedle loga bylo možno vidět také štítky „přátelé Beppe Grilla“. Po volbách 2008 bylo potřeba vytvořit strukturu hnutí, která by zaručovala sjednocení kandidátek. Založení národní organizace a následná institucionalizace otevřela otázku podoby hnutí. Samotné založení hnutí přecházelo setkání podporovatelů ve Florencii v březnu 2009, které definovalo společný program založený na „pěti hvězdách“. Oficiální založení se uskutečnilo v říjnu 2009. Hnutí odmítalo definici politické strany. Oficiálně nemá žádnou ideologickou linii a snaží se působit napříč politickým spektrem. Členové hnutí se označovali za experty než za politiky.⁸⁸

Významnými tématy M5S byly otázky, které se odvíjely z myšlenek Beppe Grilla. Jeho

⁸⁵ Martin Mejstřík, „Itálie“, in *Populismus v časech krize*, ed. Michal Kubát a Jiří Kocian, první (Univerzita Karlova: Karolinum, 2016), 39–57.

⁸⁶ Fabio Bordignon a Luigi Ceccarini, „Five stars and a cricket. Beppe Grillo shakes Italian politics“, *South European Society and Politics* 18, č. 4 (2013): 427–49.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Bordignon a Ceccarini, „Five stars and a cricket. Beppe Grillo shakes Italian politics“, 2013.

vystoupení vždy zahrnovala politická témata, enviromentální a ekologickou problematiku, kritiku velkých společností kvůli jejich politickému a ekonomickému vlivu. Grillo byl tradičně odpůrcem konzumerismu. Kritizoval politické elity a politický systém, velké finanční korporace, mainstreamová média. Podle Bordignona a Ceccariho je Beppe Grillo jedním z nejvýznamnějších symbolů antiestablishmentového sentimentu, který je v italské společnosti silně zastoupen a vznikl z odporu vůči vládnoucím elitám, tzv. kastám. Na politické strany a karierní politiky se nahlíží jako na elity, které využívají svá postavení zejména ke svému prospěchu, a proto je třeba změnit způsob parlamentních voleb, tak aby umožňoval preferenční hlasování s přímým označením kandidáta. Dalšími akcentovanými tématy týkající se politických stran je zejména nedostatek transparentnosti politiků a systém financování politických stran.⁸⁹ Mainstreamoví novináři a mediální společnosti jsou další kastou, vůči které se Hnutí vymezuje. Obviňuje je ze skryté spolupráce s politickými elitami při prosazování jejich ekonomických a politických cílů. Dalším velkým tématem je kritika systému bankovníctví a finančních společností. Hnutí usiluje o nezávislý bankovní systém, který by nepodléhal tlakům finančních institucí a prosazuje jejich veřejnou kontrolu. Kritizována jsou též úsporná opatření, která podle M5S přicházejí z Evropské unie. V této ekonomické rovině bylo v diskurzu Hnutí možné pozorovat určité euroskeptické tendence.⁹⁰

Hnutí pěti hvězd kandidovalo v regionálních volbách 2010, kdy získalo přes půl milionu hlasů skrz pět regionů. Nejsilnější pozici Hnutí získalo v regionu Emilia-Romagna, a to 6 %, dále v Piemontu 4 % hlasů. Lokální volby v roce 2011 přinesly další úspěch, nejsilnější pozice hnutí získalo v Bologně, 9.5 % hlasů.⁹¹ Velice rychlý růst pokračoval i v roce 2012. Poměrně nové Hnutí doposud nezasážené korupčními skandály se dokázalo stát alternativou proti tradičním politickým stranám. Lokální volby v roce 2012 vynesly hnutí v Benátsku a Emilii-Romagni až na hranici 20 % a na Sicílii k 15 %.⁹² Důvod těchto úspěchů lze spatřovat

⁸⁹ Fabio Bordignon a Luigi Ceccarini, „Five stars and a cricket. Beppe Grillo shakes Italian politics“, *South European Society and Politics* 18, č. 4 (2013): 427–49.

⁹⁰ Lorenzo Mosca a Filippo Tronconi, „Beyond left and right: the eclectic populism of the Five Star Movement“, *West European Politics* 42, č. 6 (2019): 1258–83.

⁹¹ Bordignon a Ceccarini, „Five stars and a cricket. Beppe Grillo shakes Italian politics“, 2013.

⁹² Paolo Natale, „The birth, early history and explosive growth of the Five Star Movement“, *Contemporary Italian Politics* 6, č. 1 (2014): 16–36.

především v ekonomické krizi a z toho pramenící nespokojenost ve společnosti. Ve velké míře tomu také napomohly korupční skandály spojené s politickými stranami, které zapříčinily propad důvěry v tradiční strany. M5S ve volbách získalo 150 zastupitelských mandátů a ve městě Parma dokonce získalo pozici starosty.⁹³

První parlamentní volby pro Hnutí v roce 2013 skončily úspěchem, získalo 25,6 % v poslanecké sněmovně a 23,8 % v Senátu, do parlamentu Hnutí poprvé vstoupilo s 163 zástupci a stalo se tak druhou nejsilnější stranou po Demokratické straně (Partito Democratico, PD). Podle Mosceho bylo jedním z důvodů úspěchu právě pozice Hnutí mezi pravicí a levicí, která zaručovala alternativu pro voliče odmítající si vybrat mezi tradičně silnými bloky.⁹⁴ Úspěch znamenal potřebu reformy a prohloubení institucionalizace Hnutí. Tato proměna znamenala přiblížení podstaty organizace blíže k tradičním politickým stranám, proti kterým se Hnutí odjakživa snažilo vymezit. Obrat od původních hodnot vytvářel nesoulad a napětí mezi členy, a to především mezi volenými představiteli a nevoleným lídrem Beppe Grillem.⁹⁵ Činnost Hnutí pěti Hvězd v procesu institucionalizace jakožto poměrně nového politického subjektu zkoumá Biorcio. Problematiku proměny sleduje na příkladech výběru personálu, formy rozhodování a koordinace činností organizace. Podle autora v průběhu této transformace, která přinesla nové inovativní myšlenky do vedení strany, bylo Hnutí nuceno přizpůsobit se blíže formě tradičních politických stran.⁹⁶

Po svém příchodu na politickou scénu. M5S se v mnohém ideově posunulo a v průběhu let postupně zbořilo několik svých stranických tabu, čímž dochází ke zpochybnění původní identity uskupení. Dle Fabia Bordignona a Luigiho Ceccarina je schopnost bořit politická tabu jeden z hlavních důvodů úspěchu hnutí, to vychází z povahy její strategické komunikace, která má z principu tendenci zpochybnovat základní politická uspořádání. Díky

⁹³ Bordignon a Ceccarini, „Five stars and a cricket. Beppe Grillo shakes Italian politics“, 2013.

⁹⁴ Lorenzo Mosca, „The five star movement: Exception or vanguard in Europe?“, *The International Spectator* 49, č. 1 (2014): 36–52.

⁹⁵ Roberto Biorcio, „The reasons for the success and transformations of the 5 Star Movement“, *Contemporary Italian Politics* 6, č. 1 (2014): 37–53.

⁹⁶ Roberto Biorcio a Rossana Sampugnaro, „Introduction: The Five-star Movement from the street to local and national institutions“, *Contemporary Italian Politics* 11, č. 1 (2019): 5–14.

volebnímu úspěchu má hnutí potencionální možnost stát se vládnoucím subjektem (po volbách 2018 se stává skutečností) a s tím přichází i potřeba redefinovat podstatu hnutí a jeho komunikační strategie. V procesu institucionalizace strany ale dochází k proměně a z hnutí se stále více stává „strana“.⁹⁷

Voleb do Evropského parlamentu se M5S poprvé účastilo v roce 2014. Největším rivalem v té době byla Demokratická strana, vedená Matteem Renziem, proto i předvolební kampaň byla zaměřena na kritiku této strany a jeho lídra. Ve volbách získalo M5S 21,2 % hlasů a skončilo tak na druhém místě za PD, která získala přes 40 %. Tato volební porážka vedla k otevřenějšímu přístupu M5S vůči PD. Grillo deklaroval ochotu spolupracovat na přípravě reformy volebního zákona, ale samotného jednání se osobně nezúčastnil, což dokázalo, že Hnutí disponuje i dalšími kvalitními politiky, kteří jsou schopni Grilla nahradit.⁹⁸

Vedení strany převzal v roce 2017 Luigi di Maio, který ji vedl do historicky nejúspěšnějších parlamentních voleb v roce 2018. V předvolební kampani nový lídr deklaroval, potřebu jednání o změnách určitých fiskálních pravidel v EU, ale zároveň odmítnul uspořádání referenda o setrvání Itálie v eurozóně. Místo toho potvrdil zájem o stabilizaci italské ekonomiky v rámci EU. Grillův odchod do ústraní tedy vedl ke změně přístupu M5S k ekonomickým aspektům integrace.⁹⁹ Hnutí si oproti volbám v roce 2013 přilepšila o 2 milionů hlasů a získala tak 32 % hlasů. Novou vládu pod vedením nestraníka Giuseppe Conteho, sestavilo právě Hnutí pěti hvězd v koalici s Ligou. Předseda hnutí Luigi di Maio

⁹⁷ Bordignon a Ceccarini, „Five stars, five years, five (broken) taboos“.

⁹⁸ Fabio Bordignon a Luigi Ceccarini, „The Five-Star Movement: A Hybrid Actor in the Net of State Institutions“, *Journal of Modern Italian Studies* 20, č. 4 (8. srpen 2015): 454–73, <https://doi.org/10.1080/1354571X.2015.1066112>.

⁹⁹ Roberto Di Quirico, „Challenging the Euro: The Politics of Anti-Euro Parties in Italy during the First Conte Government“, *Contemporary Italian Politics* 13, č. 1 (2. leden 2021): 64–80, <https://doi.org/10.1080/23248823.2020.1793073>.

se stal místopředsedou vlády a také ministrem pro práci a sociální politiku a ministrem pro hospodářský rozvoj.¹⁰⁰

Souhrnně je možné konstatovat, že v roce 2018 M5S změnila svůj postoj z euroskeptického na reformistický. Uznala, že Evropská unie je důležitým partnerem a je potřeba spolupracovat na řešení společných problémů, jako je migrace, změna klimatu, terorismus, chudoba, nerovnost a další.

¹⁰⁰ Manuela Caiani, „The populist parties and their electoral success: different causes behind different populisms? The case of the Five-star Movement and the League“, *Contemporary Italian Politics* 11, č. 3 (2019): 236–50.

4 Politický vývoj a situace v Itálii před parlamentními volbami 2018

Itálie má složitý stranický systém, který se často mění. Země se po desetiletí potýkala s politickou korupcí, ekonomickou nestabilitou, což vedlo k rozšířené nespokojenosti. Tato nespokojenost, spolu s nerozlučitelným severo – jižním rozdělením, nepravidelnými migračními toky a nedůvěrou v demokratické instituce země, vedla k bodu, kdy se zdálo, že hlavní politika selhala. Po neúspěchu v referendu v roce 2016 odstoupil z pozice předsedy Demokratické strany (Partito Democratico, PD) Matteo Renzi. Snaha o reformu volebního systému skončila neúspěchem, což vytvořilo nejistotu ohledně voličského výsledku v nadcházejících volbách.¹⁰¹

Nadcházející parlamentní volby v březnu 2018 byly testem pro nový volební systém, tzv. Rosatellum bis. Tento systém byl nazván podle jmenovaného zákonodárce Ettorea Rosatelliho, který byl jedním z autorů návrhu na reformu volebního systému. Rosatellum bis kombinoval prvky většinového a proporcionálního systému a měl za cíl usnadnit tvorbu stabilních vlád. V tomto systému je téměř 37 % křesel přiděleno pomocí systému prvního za cílem a zbytek pomocí proporcionální metody.¹⁰²

Před rokem 2018 prošla italská politická scéna řadou významných změn, které formovaly politické prostředí země. V období před rokem 2018 dominovaly italské politické scéně dvě tradiční strany: Demokratická strana (PD) a Forza Italia. PD, která vznikla sloučením několika levicových stran, se stala hlavní silou italské levice. Forza Italia, založená Silviem Berlusconiem, představovala pravicovou alternativu. Oba politické subjekty byly součástí politického establishmentu. Během předchozích let docházelo ke střídání moci mezi PD a Forza Italia. Političtí lídři, jako Matteo Renzi z PD a Silvio Berlusconi, se střídali ve funkci premiéra. Toto střídání reflektovalo na politické nestabilitě a nespokojenosti voličů s tradičními stranami. V tomto období Itálie čelila hospodářským otřesům a rostoucím

¹⁰¹ Davide Monaco, „The Rise of Anti-Establishment and Far-Right Forces in Italy: Neoliberalisation in a New Guise?“, *Competition & Change* 27, č. 1 (leden 2023): 224–43, <https://doi.org/10.1177/10245294211060123>.

¹⁰² Marco Podetta, „L’approvazione di una legge elettorale ‚omogenea‘ per le due Camere: il c.d. Rosatellum-bis“, *Rilanciare la riforma elettorale nel Parlamento nazionale. L’eredità delle Camere ‚delegittimate“ e l’avvio della XVIII Legislatura*, č. Cacucci Editore (2018): 51–74.

problémům v oblasti migrace. Ekonomická stagnace a vysoká nezaměstnanost způsobily frustraci mezi občany. Otázky migrace se staly politickým předmětem číslo jedna, přičemž nárůst přílivu migrantů přinesl do popředí debaty otázky bezpečnosti a národní identity. Nárůst nespokojenosti s tradičními stranami vedl k vzestupu antiestablishmentových hnutí. Beppe Grillo a jeho Hnutí pěti hvězd oslovilo voliče svým odmítavým postojem k politickému establishmentu a slibem participativní demokracie. PD a Forza Italia začaly pociťovat oslabení své pozice, a to nejen kvůli vnímání neschopnosti řešit hospodářské problémy, ale také kvůli korupčním skandálům, které zasáhly některé zásadní postavy. Klíčovým momentem před rokem 2018 bylo sjednocení pravicových sil v koalici mezi Ligou (tehdy ještě známou jako Liga Nord) a Forza Italia. Tato koalice, spolu s dalšími pravicovými stranami, se snažila představit alternativu k tradičnímu politickému establishmentu.¹⁰³

Liga Severu prošla transformací, kdy předseda Maroni rezignoval v roce 2013 a novým lídrem se stal Matteo Salvini. Hlavním tématem voleb byla migrační krize. Itálie byla silně zasažena, protože se po uzavření balkánské cesty stala nejvytíženějším bodem migrační trasy. Liga ve svém volebním programu využila tohoto hlavního tématu a postupně se transformovala, když se z názvu odstranilo slovo sever (Nord) a z dalších materiálů také věta odkazující na autonomní sever. Do voleb vstoupily dva velké bloky, přičemž mezi významné subjekty v případě středopravé koalice patří FI, Liga a FdI, a v případě středolevé koalice se jedná jen o PD. Další malá levicová hnutí buď nezískala mandáty, nebo kandidovala až v těchto volbách. Mezi další relevantní kandidující strany patřilo opět jen M5S.¹⁰⁴

Italský stranický systém prošel v posledních několika letech významnými změnami. Od roku 1994 až do roku 2013 byl nejakceptovatelnějším modelem tzv. "roztříštěný bipolarismus", výraz pro popis formátu italské stranické soutěže. Dvě široké koalice soupeřily o ovládnutí většiny, a to nejen v národním parlamentu. V roce 2013 byla tato rovnováha změněna zrodem a okamžitým volebním úspěchem strany M5S čímž se bipolární konkurenční

¹⁰³ Monaco, „The Rise of Anti-Establishment and Far-Right Forces in Italy“.

¹⁰⁴ Albertazzi, Giovannini, a Seddone, „‘No Regionalism Please, We Are *Leghisti* !’ The Transformation of the Italian Lega Nord under the Leadership of Matteo Salvini“.

prostředí změnilo na tripolární. Parlamentní volby 4. března 2018 potvrdily tripolární schéma, ale výsledná vláda protlnula středopravý blok. Giuseppe Conte, neznámý právník bez předchozích politických zkušeností, byl po dlouhém vyjednávání v červnu 2018 jmenován premiérem. Kabinet originální aliance dvou plnohodnotných populistických stran byl podpořen.¹⁰⁵

Před spojením sil k vytvoření vlády byly M5S a Liga ideologicky odlišné v mnoha ohledech, ale sdílely několik společných rysů. M5S vykazovalo hybridní identitu, která se obtížně lokalizovala podél pravo-levé osy, a byla charakterizována především svým odmítáním italského politického a ekonomického establishmentu a svým diskursem proti úsporným opatřením. Naopak Liga si zachovala jasnou krajně pravicovou identitu. Původně severní regionalistická strana, která se v nedávné historii účastnila všech středopravicových vlád, se pod vedením Mattea Salviniho dokázala přebalit na nacionalistickou, antiestablishmentovou sílu.¹⁰⁶ V otázce imigrace se postoje obou stran před volbami v roce 2018 sblížily, přičemž M5S více vyzdvihla své nativistické apely a zaujala více „vylučovací“ postoj, čímž se přiblížila agresivnímu protiimigračnímu postoji Ligy. A konečně, obě strany zastávaly silně euroskeptické pozice, i když ve vládě nikdy skutečně nezpochybnily členství v EU.¹⁰⁷

Jak již bylo řečeno, účast Ligy v koalici znamenala rozkol dlouhotrvajícího středopravého bloku, zároveň signalizovala úspěšný přechod Ligy z regionalistické strany se sídlem na severu Itálie na stranu celostátní, s jasným krajně pravicovým, nativistickým a populistickým ideologickým zaměřením. Kromě Conteho byli klíčovými osobami ve vládě dva náměstci Luigi Di Maio a Matteo Salvini. První z nich byl vůdcem M5S a ministrem sociálních věcí, druhý byl tajemníkem Ligy a ministrem sociálních věcí. Jejich jmenování signalizovalo jakési rozdělení práce mezi oběma lídry (a příslušnými stranami): Di Maio by se měl starat

¹⁰⁵ Fabio Bordignon, „Leader polarisation: Conflict and change in the Italian political system“, in *The Politics of Polarisation* (Routledge, 2022), 33–63.

¹⁰⁶ Manuela Caiani, „The Populist Parties and Their Electoral Success: Different Causes behind Different Populisms? The Case of the Five-Star Movement and the League“, *Contemporary Italian Politics* 11, č. 3 (3. červenec 2019): 236–50, <https://doi.org/10.1080/23248823.2019.1647681>.

¹⁰⁷ Ferdinando Giugliano, „Between Bragging and Reality: Italy’s Confusing Place in a Changing World Order“, *Contemporary Italian Politics* 12, č. 2 (2. duben 2020): 214–26, <https://doi.org/10.1080/23248823.2020.1744913>.

především o zavedení základního příjmu – vlajkové lodi návrh M5S během volební kampaně – zatímco Salvini by se převážně věnoval imigraci a politice "práva a pořádku".¹⁰⁸

Jak je uvedeno výše, volby ze 4. března 2018 hluboce změnily italskou politickou scénu. Zúčastnilo se jich více než 46 milionů voličů. Výsledky voleb ukázaly, že žádná ze tří hlavních koaličních stran nezískala absolutní většinu parlamentních křesel, což vedlo k vytvoření vládní koalice mezi Hnutím pěti hvězd a Ligou. Výsledky voleb do sněmovny ukázaly, že Hnutí pěti hvězd získalo 32,7 % hlasů a 227 mandátů, zatímco Liga získala 17,4 % hlasů a 124 mandátů. Na druhém místě skončila středolevicová Demokratická strana se 18,8 % hlasů a 112 mandáty. Berlusconiho Forza Italia (14 %) uvnitř středopravé koalice, která byla nominálně první politickou silou (s 37 %), ale nedosáhla prahu nutného pro sestavení vlády (40 %), velkými poraženými byla PD (19 %) a její středolevá koalice (23 %). Poté začala obtížná fáze vyjednávání mezi hlavními politickými silami, nakonec dva političtí vítězové historických voleb, M5S a Liga, uzavřeli vládní dohodu o společném Governo del Cambiamento („vládě změn“). V Contratto di Governo („vládní smlouvě“), kterou dne 18. května 2018 podepsali Di Maio a Salvini, uvedli své cíle jako například příjmy z občanství a rovnou daň, revizi všech hlavních smluv upravujících evropské hospodářské řízení, zrušení dublinského nařízení EU o žádostech o azyl a zrušení sankcí proti Rusku.

Vybraným předsedou vlády byl právník Giuseppe Conte, který nastoupil do úřadu 1. června 2018 po několika dnech vážné institucionální krize vyvolané tím, že prezident Sergio Mattarella odmítl schválit jmenování Paola Savony na pozici ministra financí. Nominace tohoto renomovaného ekonoma a univerzitního profesora byla zpochybněna kvůli jeho kontroverzním názorům ohledně eurozóny a kritice, kterou vyjádřil vůči Evropské unii. Prezident Mattarella zdůraznil, že odmítnutí Savonyho bylo motivováno obavami o stabilitu italské ekonomiky a integritu evropských dohod. Toto rozhodnutí vyvolalo značné politické nepokoje a vedlo k potřebě nalézt alternativní řešení pro sestavení vlády. V reakci na tuto situaci byl Giuseppe Conte navržen jako kompromisní kandidát na předsedu vlády.

¹⁰⁸ Giugliano.

Conte, do té doby relativně neznámý v politickém spektru, byl vnímán jako možný kompromisní prvek schopný získat podporu různých politických frakcí. Jeho nástup do úřadu byl spojen s očekáváním, že bude schopný řešit politické a ekonomické výzvy, kterým země čelila.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Alessandro Chiamonte a Lorenzo De Sio, *Il voto del cambiamento. Le elezioni politiche del 2018* (Il mulino, 2019).

5 Analýza politického diskurzu stran Liga a Hnutí pěti hvězd

Abychom zodpověděli na výzkumné otázky práce, budeme v této části analyzovat změny, k nimž došlo v politickém prostoru v posledních letech se zaměřením na přechodné období mezi lety 2018 a 2019, a to zejména po sestavení první Conteho vlády. Pro účely této studie byla použita jako primární základna vycházejícího rámce definice politologa Casa Muddeho.¹¹⁰ Mudde zdůrazňuje, že pro identifikaci stranické ideologie je nejvhodnější využít kvalitativní obsahovou analýzu programů, která poskytuje nejlepší souhrn ideologie dané strany. Časový rámec výzkumu se zakládá na parlamentních volbách v roce 2018, které byly jedinečné vzhledem k úspěchu a následné formaci výlučně populistické koalice. Tato studie sleduje vývoj stran v průběhu historie, ale samotné srovnání se zaměřuje na volební kampaně obou stran před dosažením volebního úspěchu. Dále je analyzováno období vládnutí koalice, které oficiálně skončilo v září roku 2019.

Cílem práce je systematická analýza transformací v chování politických stran po dosažení volebního úspěchu a následném vstupu do exekutivní moci. Klíčovým zdrojem informací jsou oficiální prohlášení vlády a legislativní opatření související s vybranými tématy, stejně jako stanoviska politických představitelů v exekutivních funkcích. Tato část výzkumu systematicky zkoumá transformace v ideových postojích a míření k umírnění ve zkoumaných oblastech.

Pro účely prezentovaného výzkumu byla vybrána témata, typická pro populistická hnutí, odvozená z klíčové odborné literatury. Tato témata zahrnují problematiku migrace, evropskou integraci a sociálně-ekonomické otázky. Základní kritéria srovnání vycházejí z definic populismu a determinujících charakteristik, které vymezují hlavní odlišnosti mezi pravicovým a levicovým populismem. Mezi tato kritéria patří přístup k migraci a antiimigrační rétorika, postoj k Evropské unii, a stanoviska v sociálně-ekonomických

¹¹⁰ Mudde, „The Populist Zeitgeist“.

otázek. V závěru kapitoly pak analyzujeme implementaci koaliční smlouvy těchto dvou stran.

5. 1 Otázka migrace

5. 1. 1 Migrační postoje strany Liga a Hnutí pěti hvězd před 2018

V letech 2013 až 2014 došlo k definitivnímu přechodu Ligy severu na federalistickou a protievropskou linii, kterou vedl Matteo Salvini. V témže období vznikla strana Fratelli d'Italia, kterou založila Giorgia Meloni. Tato strana se inspirovala zkušenostmi Alleanza Nazionale, ale spojila euroskepticismus a nacionalistický konzervatismus do nového vzorce, což představovalo definitivní posun italské pravice k populistickým a suverénistickým postojům. Tento nástup, který je označován jako "třetí republika" měl své prodromy v roce 2011, kdy byla jmenována vláda Montiho. Tato neoblíbená vláda měla za úkol vyvést zemi z recese.¹¹¹ Strany druhé republiky, které nebyly schopny vytvořit stabilní, i když široce založenou koalici, byly předstíženy v oblibě antisystémovými hnutími, jako je M5S. Na pravici triumfovaly Fratelli d'Italia a Liga Severu, které v evropských volbách v roce 2014 získaly pět poslanců do Evropského parlamentu, kde vytvořily levicovou alianci s Národní frontou Marine Le Penové.¹¹²

Ve stejném období dosáhla radikalizace politického diskurzu přistěhovalectví svého vrcholu, a to v důsledku sledu různých humanitárních migračních krizí vyplývajících z nestability v severoafrickém a blízko východním pásu. Od roku 2011 se počet příchozích po moři velmi zvýšil. Dramatický sled ztroskotání a záchranných akcí, většinou ve vodách Sicilského průlivu, vedl k smutnému a stále polemičtějšímu tanci kompetencí mezi Itálií, Evropou a některými zeměmi středomořské oblasti, které se různě zapojovaly do pátracích a

¹¹¹ Sabino Cassese, „Con il governo è cambiata anche la forma di governo?“, *Quaderni costituzionali*, č. 1/2019 (2019), <https://doi.org/10.1439/92713>.

¹¹² Francesca Frisone, „Immigrazione in Italia tra antipolitica e populismo (1992-2018): la Lega e il ‚welfare chauvinism‘ Immigration in Italy between anti-politics and populism (1992-2018): Lega and ‚welfare chauvinism‘“, *Nazioni e Regioni*, č. 19–20 (2022): 31–53, <https://doi.org/10.15162/2282-5681/1679>.

záchranných operací. Přestože počty vylození a celkových počtů migrantů nepředstavovaly obraz "invaze" u italských břehů, právě v těchto termínech o ní média, a ještě více pravicová populistická propaganda, debatovala. Veřejnost byla hluboce zmatená a stále více se stavěla proti přijetí migrantů, a to i přes obrovské ztráty na životech. Dokonce i Evropa, pod tíhou bezpečnostních zájmů jednotlivých členských států, v této fázi pracovala spíše na boji proti nelegálnímu přistěhovalectví a kontrole hranic než na záchraně životů. Byly to nevládní organizace, které v letech 2014-19 nejvíce zapojily do pátracích a záchranných operací a staly se tak terčem kontroverzí.¹¹³

V letech 2014-2016 navíc došlo k dalším útokům fundamentalistické povahy, což jistě zhoršilo reprezentaci islámu v médiích. V roce 2015 dokonce někteří poslanci FDI (Gasparri, Santanchè), ale také Matteo Renzi (PD) navrhovali zahájit protiofenzívu vůči bárkám a zastavit je přímo na moři ještě před jejich vyložením na italských březích.¹¹⁴ Nepřátelství veřejnosti vůči "vnucovanému" multikulturalismu, stejně jako absence skutečného pouta solidarity mezi členskými státy, se projevilo posílením euroskeptických postojů navíc podporovanou pravici.¹¹⁵ Od roku 2012 do roku 2016 se v Itálii počet žádostí o azyl zvýšil z 16 844 na 188 084, proto vláda vydala nové mimořádné opatření, které mělo okamžitý účinek na vyhoštění nelegálních přistěhovalců, považovaných již nejen za problém veřejného pořádku, ale za otázku, v níž je ohrožena demokratická struktura země, ale teprve Zákonem 46/2017 v dubnu 2017 přijala Itálie novou legislativu, která zásadně reformovala postupy v oblasti azylu, stejně jako politiku zadržování a navrácení. Hlavním cílem bylo zjednodušení a urychlení postupů v oblasti azylu, přesto byla tato opatření kritizována. Také v únoru 2017 podepsali italský premiér Paolo Gentiloni a libyjský premiér Fayeuz al-Serraj

¹¹³ Frisone.

¹¹⁴ „Invasione, Arretratezza e Contaminazione : L'immigrato Nel Discorso Dell'estrema Destra Italiana", *Migrazioni e Integrazione in Italia : Tra Continuità e Cambiamento : Atti Del Convegno Tenuto Presso La Fondazione Luigi Einaudi (Torino, 6-7 Ottobre 2016)*. - (*Studi / Fondazione Luigi Einaudi ; 56*), 2018, 299–320, <https://doi.org/10.1400/268434>.

¹¹⁵ „Quindici Anni Di Politiche Dell'immigrazione per Lavoro in Italia e in Europa, Prima e Dopo La Crisi", *Migrazioni e Integrazione in Italia : Tra Continuità e Cambiamento : Atti Del Convegno Tenuto Presso La Fondazione Luigi Einaudi (Torino, 6-7 Ottobre 2016)*. - (*Studi / Fondazione Luigi Einaudi ; 56*), 2018, 197–231, <https://doi.org/10.1400/268431>.

memorandum o porozumění a spolupráci v boji proti nelegální migraci.¹¹⁶ O rok později, v parlamentních volbách došlo k bezprecedentnímu vítězství populistického bloku, v němž se prosadí Liga a Hnutí pěti hvězd, čímž vznikla tzv. žlutozelená koalice. V období před těmito celostátními volbami Liga severu vlastně dokončila svůj poslední vývojový krok: ze spojení výborů rozprostřených v centru a na jihu "Noi con Salvini" s Ligou severu, více zakořeněnou v severních regionech, vznikl nový politický subjekt "Lega per Salvini premier". "Nová" Liga Nord tak ztratila ze svého symbolu definici "Sever" a přešla do nové dimenze strany s národními kořeny, soustředěné na postavu svého tajemníka, na federalistický, suverenistický, protiimigrační a bezpečnostní program.¹¹⁷ Tato volba středu byla klíčová, neboť právě obavy o bezpečnost, které podporovala Liga a populistický návrh na zavedení občanského příjmu pro nezaměstnané, který podporovalo M5S, byly hnacím motorem volební kampaně v roce 2018. Hlavními ukazateli, které reflektovaly hlavní obavy voličů byly tedy identifikovány jako imigrace a nezaměstnanost. Hnutí pěti hvězd mělo k migraci obecně více umírněný postoj. Podporovalo integraci migrantů do italské společnosti a zdůrazňovalo potřebu humanitárních opatření pro zacházení s migranty. M5S také podporovalo zvýšení investic do integrace migrantů, včetně vzdělávání a jazykových kurzů.

118

5. 1. 2 Otázka migrace ve volebním programu Ligy v parlamentních volbách 2018

Parlamentní volby v Itálii proběhly 4. března 2018. Tento program byl nejobsáhlejší ve srovnání s předchozími verzemi a obsahoval celkem 27 tematických bloků rozpracovaných na 72 stranách. V úvodní části dokumentu lze nalézt fotografii předsedy strany Mattea Salviniho společně s citátem, který lze interpretovat následovně: Je čas zajistit lepší budoucnost pro naše potomky, a to prostřednictvím vytvoření více pracovních míst, zajištění

¹¹⁶ Frisone, „Immigrazione in Italia tra antipolitica e populismo (1992-2018)“.

¹¹⁷ „La Lega. Una storia“, viděno 27. listopad 2023, <https://aisberg.unibg.it/handle/10446/212748>.

¹¹⁸ Matteo Cavallaro, Giovanni Diamanti, a Lorenzo Pregliasco, *Una nuova Italia: Dalla comunicazione ai risultati, un'analisi delle elezioni del 4 marzo* (LIT EDIZIONI, 2018).

větší bezpečnosti, snížení daní a omezení přistěhovalectví. S hrdostí zdůrazňuje příslušnost k nejkrásnější zemi na světě.¹¹⁹

Jedním z hlavních bodů volebního programu Ligy byla otázka migrace. Strana prosazovala tvrdší přístup k řízení migračního toku do země. Zasazovala se o vytvoření bezpečné zóny v Africe a zpřísnění imigračních politik s cílem omezit přistěhovalectví. Tento přístup Ligy k řešení problému uprchlíků je poměrně radikální a obsáhlý.¹²⁰ Ale toto stanovisko lze vysvětlit historickým a geografickým kontextem, neboť od roku 2013 je Itálie jednou z hlavních bran pro stovky tisíc imigrantů, především ze zemí Blízkého východu a Afriky. Skutečnost, že migrace je jedním z klíčových bodů programu Ligy, dokazuje mimo jiné i předvolební kampaň Mattea Salviniho, který označil masivní příliv imigrantů z Afriky za invazi.¹²¹ V dalších projevech hovořil o repatriaci 400 tisíc imigrantů. Celkovou situaci jistě zhoršila i událost, kdy krajně pravicový extrémista střílel na šest Afričanů.¹²² Strana slibovala, že sníží počet migrantů přicházejících do Itálie, zavede přísnější kontrolu hranic a urychlí vyhošťování nelegálních migrantů. Také navrhovala, aby byl zrušen dublinský systém, který stanovuje, že žádost o azyl musí být podána v první zemi, do které migrant vstoupí.¹²³

Vrámcí problematiky ochrany vlastních hranic navrhuje Liga uzavření přístavů pro lodě neziskových organizací, které se angažují v záchranných operacích migrantů ve Středozemním moři. Argumentuje, že tyto organizace svými záchrannými misemi neúměrně podporují migrace a vedou tak k riskantním cestám. Volební program dále obsahuje ustanovení o zvažování podání stížnosti proti vládě za nedostatečnou kontrolu hranic. Liga považuje adekvátní kontrolu hranic za klíčovou v oblasti bezpečnosti a boje proti

¹¹⁹ Lega Nord, „Programma di governo.“, Programma di governo, 2018, <https://www.leganord.org/eventi/politiche-2018>.

¹²⁰ Lega Nord.

¹²¹ Stephanie Kirchgaessner, „Berlusconi v Salvini: the bitter fight for control of Italy's right wing“, *The Guardian*, 23. únor 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/feb/23/berlusconi-salvini-united-italian-elections-forza-italia-lega>.

¹²² Angela Giuffrida, „Berlusconi pledges to deport 600,000 illegal immigrants from Italy“, *The Guardian for 200 years*, 5. únor 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/feb/05/berlusconi-pledges-to-deport-600000-illegal-immigrants-italy-election>.

¹²³ Lega Nord, „Programma di governo. Lega Nord“.

nelegálnímu obchodu, přičemž slibuje posílení policie a soudnictví za účelem zvýšení efektivity trestního stíhání.

V další části svého programu se Liga podrobně věnuje otázkám administrativního procesu při přijímání a deportaci žadatelů o azyl. Přijímací centra, kde jsou registrováni příchozí imigranti, jsou přetížena, což vedlo k návrhu přenést větší odpovědnost za kontrolu a řízení Center pro identifikaci a vyhoštění (CIE) na regionální orgány, s analogií k modelu v regionu Sicílie. Kromě toho je předložen návrh, že uprchlíci by měli být drženi v repatriačních centrech až 6 měsíců před jejich návratem do země původu. Liga rovněž diskutuje o podmínkách pro prodloužení lhůty pro zadržení žadatelů o azyl. Předkládá důraz na nutnost spolupráce se zeměmi původu migrantů a předkládá návrh na vytvoření přijímacích center v bezpečných afrických zemích poblíž Libye pod mandátem OSN.¹²⁴

Strana Liga kritizuje Evropskou unii za to, že nedodržuje princip solidarity a nespravedlivě zatěžuje Itálii odpovědností za řešení migrační krize. Její zvládnutí vidí Liga ve spolupráci s Ruskem, která by pomohla navázat komunikaci s Khalífem Haftarem, velitelem libyjských ozbrojených sil. Strana se dále zavazuje k uspořádání mírové konference o Libyi. Mezi další požadavky týkající se migrace patří i zpřísnění podmínek pro udělení azylu, o azyl mohou žádat jen ti cizinci, kteří ve své zemi čelí politickému stíhání, nebo utíkají před bezprostředním válečným nebezpečím.¹²⁵

Ve svém programu Liga dále uvádí, celou řadu opatření, která se týkají radikalizace muslimského obyvatelstva. Podle Ligy je třeba se obávat radikalizace muslimského obyvatelstva usazeného v Itálii. Hlavním důvodem je riziko narušení tradiční italské společnosti, jejich tradic a kultury. Navrhuje například zachování stávajícího zákona 91/1992 o získání občanství a k požadavku desetiletého pobytu přidat také jazykovou zkoušku, zkoušku z kulturních a italských tradic. Dále doporučuje zavedení zákona o zákazu polygamie. Dalšími požadavky jsou například: zákaz zabírání veřejného prostranství k modlitbě, omezení financování skupin propagujících či pomáhajících šíření islámu z

¹²⁴ Lega Nord.

¹²⁵ Lega Nord.

veřejných fondů, zrušení dohod se společností Coreis (*Comunità Religiosa Islamica*), transparentnost investic z některých zemí, jako je Katar, Saudská Arábie apod. V rámci této problematiky navrhuje Liga větší legislativní a finanční podporu pro bezpečnostní složky.¹²⁶

5. 1. 3 Otázka migrace ve volebním programu M5S v parlamentních volbách 2018

Volební program před parlamentními volbami v roce 2018 se vyznačoval výraznou politickou odlišností od tradičních politických stran v Itálii. M5S se prezentuje jako občanské hnutí založené na principech přímé demokracie, participace a odporu vůči politickému establishmentu. Její program pokrýval mnoho oblastí z ekonomiky, sociální politiky, zdravotnictví, kultury, vzdělání, obrany, zahraniční politiky a dalších. Obsahoval dvacet prioritních témat, která byla výsledkem participativního procesu, ve kterém se zapojili členové a sympatizanti M5S prostřednictvím online hlasování a diskusí. Hnutí tak prezentuje snahu o zapojení občanů do politického rozhodování a formulování politických návrhů, proto byl nazván "Partecipa, Scegli, Cambia" (Účast, volba, změna).¹²⁷

Jedním z nejvíce strategických bodů programu byla migrační otázka. Důvodem byla „uprchlická krize“ v roce 2015, kdy se přistěhovalectví stalo pro voliče důležitým tématem. Znepokojení nad imigrační a azylovou politikou vnucenou EU vyvolalo otázku pravomoci Evropské unie. M5S slibovala, že bude podporovat dobrovolný návrat migrantů do jejich zemí původu, zvýší spolupráci s africkými státy a Evropskou unií. Uvádí, že je třeba společného a koordinovaného řešení na evropské a mezinárodní úrovni. Slibuje zavedení transparentního přerozdělování žadatelů o azyl mezi regiony a obcemi, posílení integraci a boj proti diskriminaci a rasismu, a zároveň ochranu italských občanů před nelegálním přistěhovalectvím a terorismem. Kritizuje politiky předchozích vlád, které podle ní nebyly schopny řešit humanitární krizi a nechaly Itálii osamocenou v zátěžovém testu solidarity. Navrhuje zavedení tzv. "humanitárních koridorů" pro migranty, kteří chtějí žádat o azyl v

¹²⁶ Lega Nord.

¹²⁷ Roberto Biorcio a Paolo Natale, *Il Movimento 5 Stelle: Dalla Protesta al Governo* (Mimesis, 2018).

Itálii. Tento návrh by spočíval na dohodě Itálie s některými africkými a blízkovýchodními zeměmi o poskytnutí bezpečné a legální cesty pro přesun migrantů, kteří by splňovali daná kritéria. Tato dohoda by měla zabránit nebezpečným plavbám přes Středoziemní moře a snížit tlak na italské pobřežní strážce a humanitární organizace. V souvislosti s tím, navrhuje reformu dublinského systému, jenž stanovuje, že žádost o azyl musí být podána v první zemi, do které migrant vstoupí, a to podle M5S znevýhodňuje Itálii i jiné státy na vnějších hranicích EU. Hnutí vyjadřuje podporu k vytvoření společné evropské azylové politiky, která by zaručovala spravedlivé a transparentní přerozdělování žadatelů o azyl mezi členskými státy a zajišťovala jejich důstojné přijetí a integraci. S tímto souvisí další návrh týkající se zvýšení počtu míst pro integraci migrantů v Itálii a podpořit jejich zapojení do společnosti a trhu práce. Ve svém programu dále tvrdí, že její plán by byl humánnější, efektivnější a levnější než současná politika Evropské unie, která podle ní selhává v řešení migrační krize. Tento postoj k migraci byl poměrně střízlivý a pragmatický ve srovnání s jinými evropskými populistickými stranami, které prosazovaly tvrdší přístup. Hnutí se snažilo najít rovnováhu mezi respektováním lidských práv migrantů a zajištěním bezpečnosti a prosperity italských občanů.^{128 129 130}

5. 1. 4 Migrační otázka v koaliční vládě Ligy a M5S v letech 2018–2019

Na pozadí migrační problematiky v Itálii v roce 2018 stála politická dynamika koaliční vlády Ligy a Hnutí pěti hvězd. V době formování vlády obou stran představovaly odlišná stanoviska a postupy vůči přistěhovalcům a řešení migrační krize. Liga, která byla známá svým nacionalistickým a euroskeptickým přístupem, se zaměřovala na ochranu italských hranic a snahu omezovat příliv migrantů. Její vůdce Matteo Salvini prosadil přísné migrační

¹²⁸ „Cosa c'è scritto nel programma del Movimento 5 Stelle“, *TPI* (blog), 7. březen 2018, <https://www.tpi.it/politica/programma-5-stelle-2018030794311/>.

¹²⁹ MoVimento 5 Stelle, „Le coperture del programma del MoVimento 5 Stelle“, *Il Blog delle Stelle* (blog), 26. leden 2018, https://www.ilblogdellestelle.it/2018/01/le_coperture_del_programma_del_movimento_5_stelle_.html.

¹³⁰ MoVimento 5 Stelle, „20 punti per la qualità della vita degli italiani“, *Il Blog delle Stelle* (blog), 21. leden 2018, https://www.ilblogdellestelle.it/2018/01/20_punti_per_la_qualita_della_vita_degli_italiani.html.

zákony a usiloval o omezení plavidel nevládních organizací, které pomáhaly migrantům na moři. Salvini se veřejně vyjadřoval proti nelegálním migracím a prosazoval tvrdší migrační politiku s cílem ochránit italské občany. Postoj Ligy vůči přistěhovalcům byl podporován mnoha voliči, kteří vnímali migraci jako hrozbu pro italskou ekonomiku a bezpečnost. Na druhé straně, Hnutí pěti hvězd, které se profilovalo jako strana nové politické generace, často chápána jako populistické hnutí, které odmítalo klasické zařazení do levopracicového politického spektra, bylo považováno spíše za středopravé. M5S se snažilo nalézt kompromisní řešení migrace. Její přístup zahrnoval jak humanitární hledisko, tak i snahu dosáhnout mezinárodní spolupráce v řešení migrační krize. Její lídr Luigi Di Maio zdůrazňoval potřebu evropské spolupráce a rozdělení zátěže mezi členské státy Evropské unie. Hnutí pěti hvězd se postavilo proti tvrdým opatřením, která by mohla ohrozit lidská práva a důstojnost migrantů, zasazovalo se o poskytování humanitární pomoci a zlepšování podmínek pro žadatele o azyl.¹³¹

Mezi první opatření italské vlády patřilo přijetí dekretu o bezpečnosti a migraci známé také jako „Salviniho dekret“. Ten obsahoval širokou škálu opatření (42 článků), která zpřísnila podmínky pro udělení azylu, snížila úroveň ochrany migrantů a usnadnila vyhoštění. Dolní komora schválila tento návrh zákona 396 pro a 99 proti. Tato opatření byla vypracována na základě nárůstu vyloděných nelegálních přistěhovalců. Nejen že rušily humanitární ochranu, ale dávaly ministrovi vnitra pravomoc omezit nebo zakázat vplutí, průjezd nebo zastavení lodí v teritoriálním moři. Dekret ukládal pokuty mezi 150 tisíci a 1 milionem USD a okamžité zabavení lodí. V lednu 2019 se německá loď provozovaná nevládní organizací, SeaWatch 3, která zachránila 47 migrantů, pokusila vstoupit do italských přístavů, což Salvini označil za provokaci a odmítl povolit přístup. Navíc dodal, že rád pošle na loď jakoukoli potřebnou pomoc. Lídr M5S Luigi di Maio vyzval loď, aby místo toho vyplula do Marseille. Později bylo vydáno další bezpečnostní opatření, které nevládním organizacím potvrzovalo, že italské přístavy nejsou dostupné pro plavidla, která se nepodílejí na záchranných operacích pod italskou vlajkou, záchranných prací na moři, které ministr

¹³¹ Cavallaro, Diamanti, a Pregliasco, *Una nuova Italia*.

považuje za povinné, jakož i legitimní a zákonné. Text opatření otevřeně a výslovně odporoval Úmluvě OSN o mořském právu, což vedlo k slovní válce mezi OSN a italskou vládou.¹³²

Byla to právě tato politika „uzavřených přístavů“, která pomohla omezit počet žadatelů o azyl. Mezi léty 2016–2018 se snížily ze 123 600 na 53 596.¹³³ ¹³⁴ Tato opatření vyvolala kontroverze jak na domácí, tak na mezinárodní úrovni. Byla vyvolána široká debata o jejich ústavnosti. Především však populistická žlutozelená vláda zahájila těžkou přetahovanou s Evropou, jejímž cílem bylo revidovat ustanovení Dublinského nařízení. Návrh předložený Parlamentu na reformu, která by mohla lépe vyvážit princip odpovědnosti a solidarity mezi členskými státy, Evropská rada odmítla na základě tlaku Visegrádské skupiny, k níž se připojila i samotná Itálie, čímž zdůraznila zřejmou nekonzistenci mezi pozicemi programu strany Liga a vládní praxí. Programatika Ligy jako pravicově populistické strany je orientovaná zejména na neustálou mobilizaci voličů než na vypracování konkrétního návrhu správy věcí veřejných. Ve své vládní praxi se mnohem více orientuje na pragmatismus, a dokonce i na budování konsensu s vládními partnery, což značí určitý rozpor mezi principiálním odporem k pravidlům EU a faktickým přijetím praktik zavedených tímto systémem.¹³⁵

Při pohledu do nedávné italské historie je jasné, jak moc, počínaje devadesátými lety, se agendy nacionalistické a populistické pravice většinou soustředily na otázku přistěhovalectví. Tato orientace prokázala lepší schopnost mobilizovat volební základnu, která se postupně stala průřezovou, pokud jde o věk, vzdělání, bydliště a příjem.¹³⁶ Politologické analýzy volební kampaně 2018 zaměřené na názory voličů na imigraci zjistily, že se názory Italů na migrační toky (pravidelné i nelegální) nezměnily a zůstaly stabilně

¹³² Silvia Borelli, „Pushing Back Against Push-Backs: A Right of Entry for Asylum Seekers Unlawfully Prevented from Reaching Italian Territory“, *Diritti Umani e Diritto Internazionale*, č. 1 (2020): 236–45, <https://doi.org/10.12829/96817>.

¹³³ „I numeri dell’asilo | Dipartimento Libertà Civili e Immigrazione“, viděno 27. listopad 2023, <http://www.libertaciviliimmigrazione.dlci.interno.gov.it/it/documentazione/statistica/i-numeri-dellasilos>.

¹³⁴ Frisone, „Immigrazione in Italia tra antipolitica e populismo (1992-2018)“.

¹³⁵ Silvia Borelli, „Pushing Back Against Push-Backs“.

¹³⁶ Jakub Wondreys a Cas Mudde, „Victims of the Pandemic? European Far-Right Parties and COVID-19“, *Nationalities Papers* 50, č. 1 (leden 2022): 86–103, <https://doi.org/10.1017/nps.2020.93>.

negativní. V roce 2018 se voliči, kteří se otevřeněji stavěli proti imigraci, vyjádřili, že budou volit stranu, která této problematice přikládala větší relevanci – Ligu – v souvislosti tedy nikoli se změnou názoru na fenomén, ale se zhoršením jeho vnímání a z toho odpovídající ústřední roli, které tato problematika zaujímá ve stranické propagandě.¹³⁷ Další analyzovaný vzorek se rovněž ukázal, opět v období před politickými volbami v roce 2018, jako poněkud citlivý na úpadek sociálního šovinismu, protože se domníval, že neevropští občané, nebo dokonce občané jiných členských států, by neměli mít stejná práva jako Italové.¹³⁸

Zatímco manifest Hnutí pěti hvězd z roku 2013 neobsahoval žádnou zmínku o otázce přistěhovalectví, manifest z roku 2018 obsahuje sekci o politice, která se jí věnuje. Slogan připojený k této části uvádí „*Nulové vylodění imigrantů. Itálie není uprchlický tábor Evropy.*“ Tento restriktivní postoj však doplňují čtyři politické návrhy založené na humanitárním přístupu, které se týkají vytvoření bezpečných a legálních cest pro přístup do Evropy, revize nařízení Dublin III zaměřená na spravedlivé rozdělení žadatelů o azyl v členských státech EU podle objektivních parametrů, jako je počet obyvatel, HDP a míra nezaměstnanosti. Třetí návrh se dotýká posílení místních komisí odpovědných za uznávání statutu uprchlíků, aby se jejich rozhodnutí rychleji rozhodovalo a čtvrtý návrh se dotýká embarga na prodej zbraní zemím zapojeným do občanských válek, ukončení vykořisťování rozvojových zemí a snaha o skutečnou mezinárodní spolupráci.¹³⁹ Nejednoznačnost strany v této otázce je patrná. Zatímco Liga představuje uprchlickou otázku jako národní hrozbu, která zvyšuje kriminalitu a nejistotu, M5S má tendenci se umisťovat blíže k levému kontinuu spektra, což podtrhuje humanitární nouzi.¹⁴⁰

Podle Muddeho jsou nejúspěšnější populistické radikálně pravicové strany, které kombinovaly nativismus, autoritářství a populismus. Nativismus je xenofobní forma

¹³⁷ Luigi Ceccarini, „Un territorio inesplorato. Le elezioni del 4 marzo 2018“, viděno 27. listopad 2023, <https://ora.uniurb.it/handle/11576/2666046>.

¹³⁸ Alessandro Pellegata a Francesco Visconti, „Transnationalism and Welfare Chauvinism in Italy: Evidence from the 2018 Election Campaign“, *South European Society and Politics* 26, č. 1 (2. leden 2021): 55–82, <https://doi.org/10.1080/13608746.2020.1834214>.

¹³⁹ Mosca a Tronconi, „Beyond left and right“.

¹⁴⁰ Stella Gianfreda, „Politicization of the Refugee Crisis?: A Content Analysis of Parliamentary Debates in Italy, the UK, and the EU“, *Italian Political Science Review/Rivista Italiana Di Scienza Politica* 48, č. 1 (březen 2018): 85–108, <https://doi.org/10.1017/ipo.2017.20>.

nacionalismu, který chce, aby státy obývali výhradně „domorodci“, a považuje „nepůvodní“ nebo „mimozemšťany“ za hrozbu pro národní stát. Autoritářství je myšlenka, že pouze silný stát může a měl by zabránit chaosu pomocí různých opatření, včetně velkých policejních sil, tvrdých trestů a upřednostňování disciplíny ve vzdělávání a výchově.¹⁴¹ Populismus je konečně ideologie tenkého středu, která považuje společnost za nakonec rozdělenou na dvě homogenní a antagonistické skupiny: „čistý lid“ a „zkorumpovanou elitu“ a tvrdí, že politika by měla být výrazem volonté générale (obecně vůle) lidu.¹⁴² Na počátku 21. století, zejména po teroristických útocích z 11. září, se výrazně změnil politický kontext a tím i pozice krajní pravice. Když v politických debatách začala dominovat sociokulturní témata a politický mainstream se z hlediska přistěhovalectví a bezpečnosti posunul doprava, krajně pravicová témata a strany se staly stále více mainstreamovými a normalizovanými.¹⁴³ Analýza účasti v koaliční vládě také potvrdila, že Liga zřejmě přijala rétoriku typickou pro sociální šovinismus a zároveň ji překonala, když se odvolávala - ovšem pouze v rétorické rovině - nejen na kritérium zásluhovosti chápané jako vlastnictví italského občanství (nebo povolení k pobytu a případně určitých etnokulturních charakteristik), ale také na schopnosti a ochotu, kterou cizinci projevují, když chtějí ekonomicky integrovat v hostitelské zemi, což je charakterističtější pro tzv. welfareproducerism¹⁴⁴, kategorii v Evropě dosud málo prozkoumanou, která odkazuje na vnitřní rozdělení společnosti na ctnostné, kteří "produkují", a ty, kteří "neprodukují", ale kteří soutěží na stejné úrovni jako ti první o přístup ke zdrojům.¹⁴⁵

¹⁴¹ Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, 2007.

¹⁴² Mudde, „The Populist Zeitgeist“.

¹⁴³ Cas Mudde, *The Far Right Today* (John Wiley & Sons, 2019).

¹⁴⁴ Mosca a Tronconi, „Beyond left and right“.

¹⁴⁵ Gilles Ivaldi a Oscar Mazzoleni, „Economic Populism and Producerism: European Right-Wing Populist Parties in a Transatlantic Perspective“, *Populism* 2, č. 1 (7. květen 2019): 1–28, <https://doi.org/10.1163/25888072-02011022>.

5. 2 Otázka vztahu k Evropské unii

5. 2. 1 Vývoj vztahů Itálie k Evropské unii před rokem 2018

Od zavedení Maastrichtské smlouvy se italský politický systém vždy vyznačoval jasnou převahou proevropských sil. Na počátku 21. století byla Itálie západoevropskou zemí, v níž byly nejméně zastoupeny euroskeptické strany.¹⁴⁶ Navzdory nejednoznačnosti, kterou Forza Italia vůči evropským institucím projevila zejména, nikoli však výhradně, v pětiletém období 2001-2006 a údajnému neoatlantickému obratu Silvia Berlusconiho během iráckého konfliktu, strany středopravé (nejprve Forza Italia a poté Popolo della Libertà) se při hlavních hlasováních v italském parlamentu o evropských smlouvách vždy připojovaly ke středopravým a středolevým stranám.¹⁴⁷ Středolevé politické elity v Itálii byly vždy více proevropské a spolu s ekonomickými elitami výrazně podporovaly evropskou integraci.¹⁴⁸ Tato podpora se odrážela i ve veřejném mínění a evropanství bylo ve skutečnosti vždy považováno za prokázaný fakt italského politického systému. Tento efektivní a idealistický evropanismus, který charakterizoval Itálii po mnoho desetiletí, začal ustupovat materialističtějším a utilitárním přístupům.¹⁴⁹

V roce 1992 otevřela Maastrichtská smlouva novou éru ve vztazích mezi Itálií a EU. Vysvětlení lze nalézt v požadavcích na makroekonomickou politiku, které se objevily s hospodářskou a měnovou unií právě v této smlouvě. Na konci 90. let došlo k prudkému poklesu podpory EU přesně v okamžiku, kdy se pouštěla do svého nejambicióznějšího projektu, hospodářské a měnové unie (HMU). Zejména konkurenční tlaky vyvolané EU prostřednictvím HMU a rozšířením o nové členské státy v roce 2004 vyvolaly obavy mezi

¹⁴⁶ Paul Taggart a Aleks Szczerbiak, „The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States”, b.r.

¹⁴⁷ Lucia Quaglia, „The Ebb and Flow’ of Euroscepticism in Italy”, *South European Society and Politics* 16, č. 1 (1. březen 2011): 31–50, <https://doi.org/10.1080/13608740903432367>.

¹⁴⁸ Giacomo Benedetto, „Explaining the failure of Euroscepticism in the European Parliament”, *Opposing Europe*, 2008, 127–50.

¹⁴⁹ Marcel Lubbers a Peer Scheepers, „Political versus Instrumental Euro-Scepticism: Mapping Scepticism in European Countries and Regions”, *European Union Politics* 6, č. 2 (červen 2005): 223–42, <https://doi.org/10.1177/1465116505051984>.

Italy.¹⁵⁰ Stejně jako všechny státy přijímající euro ztratila Itálie velkou část prostoru pro nezávislou akci v oblastech, jako je měnová politika a obchod. Devalvace národní měny používané v 80. letech 20. století ke zvýšení konkurenceschopnosti italského zboží se nyní stala nemožnou. Zvýraznila se velikost státního dluhu (používaného k financování štedrých veřejných výdajů). Zároveň od 90. let 20. století musely být zaváděny omezovací politiky, aby Itálie mohla zůstat součástí eurozóny.¹⁵¹ Maastrichtská smlouva a vstup do Evropské měnové unie mírně polarizovaly postoje stranických aktérů k otázkám evropské integrace. Během takzvané "druhé republiky" (1994-2013) se středolevé vlády uchýlovaly k rétorice takzvaných "vnějších omezení" uvalených jako ke zdroji vnější legitimacy, na němž zakládaly své politické kroky na domácí úrovni.¹⁵² Naopak, italská středopravice má s EU problematictější vztah a otevřeně předkládá kritičtější, ne-li záměrně euroskeptické postoje jako například Liga severu. Italští občané však až do roku 2008 nadále vyjadřovali širokou podporu EU. Byla to velká recese, která katalyzovala míru odporu a nespokojenosti s EU, která neměla v italských dějinách obdoby. Marco Morini popsals tento názorový fenomén jako prudkou euroskeptickou akceleraci, která z Itálie udělala jednu z nejvíce protievropských zemí na celém kontinentu.¹⁵³ Zdá se, že parlamentní volby v roce 2018, které přinesly volební úspěch Ligy a M5S, potvrdily prudký pokles italského evropanství. Přesto existují některé politické signály, které se ubírají smíšeným směrem. Evropská témata ve skutečnosti rozdělila i elektorát euroskeptických stran, zejména M5S, jejichž většina voličů se vyslovila pro evropskou integraci a euro.¹⁵⁴

Pokud budeme sledovat proměny politických prostorů podél prvních dvou dimenzí, tj. obecné levo-pravé osy a evropské integrace, je třeba vycházet z několika aspektů. Prvním,

¹⁵⁰ P. Bellucci, D. Sanders, a F. Serricchio, „Explaining European Identity“, 2012, <https://repository.essex.ac.uk/5914/>.

¹⁵¹ Lucia Quaglia, „Italy’s policy towards European monetary integration: Bringing ideas back in?“, *Journal of European Public Policy* 11, č. 6 (1. leden 2004): 1096–1111, <https://doi.org/10.1080/1350176042000298129>.

¹⁵² Quaglia, „The Ebb and Flow’ of Euroscepticism in Italy“.

¹⁵³ Marco Morini, „Front National and Lega Nord: Two Stories of the Same Euroscepticism“, *European Politics and Society* 19, č. 1 (leden 2018): 1–19, <https://doi.org/10.1080/23745118.2017.1295569>.

¹⁵⁴ De Sio, L. e Carrieri, L., „Davvero il fallimento del “governo del cambiamento” gioverà a M5S e Lega?“, in *Gli sfidanti al governo. Disincanto, nuovi conflitti e diverse strategie dietro il voto del 4 marzo 2018*, Dossier CISE(11) (Roma: LUISS University Press e Centro Italiano Studi Elettorali, 2018), 203–205.

který je třeba zdůraznit, je to, že předtím, než M5S získala celostátní význam, měl vztah mezi oběma dimenzemi předvídatelný a dobře známý tvar "obráceného U"¹⁵⁵To znamená, že extrémní strany (jak z levice, tak z pravice) se přiklání k euroskepticismu, zatímco strany hlavního proudu jsou obecně více podporující evropskou integraci. V případě Itálie lze stejnou křivku obráceného U pozorovat i v roce 2008. Situace se změnila a stala se složitější od roku 2013, kdy M5S vynikla jako hlavní aktér stranického systému. Její neurčitá ideologie a následně i její mediánové umístění v politickém prostoru již neodpovídalo středovému postavení v politické tradičnímu spojení mezi levo-pravou ideologickou dimenzí a podporou evropské integraci. Tato zvláštní konfigurace trvala až do roku 2019.¹⁵⁶

Liga severu po neuspokojivých výsledcích voleb v roce 2013, kdy ztratila více než 1,5 milionu hlasů a získala pouze 4,1 % hlasů zesílila svůj euroskepticismus, a to především ve snaze konkurovat novým vyzyvatelům z Hnutí 5 hvězd. V důsledku toho LN pod vedením europoslance Mattea Salviniho zahájila řadu protiunijních kampaní, včetně Dne bez eura 23. listopadu 2013. Na svých stránkách Evropskou unii otevřeně definuje jako "diktaturu" a podává návrhy na reformu Evropské unie, „všech smluv EU" včetně Maastrichtské a Schengenské smlouvy. Volební kampaň LN pro volby do Evropského parlamentu v roce 2014 je tedy silně založena proti společné měně. Definuje ji jako "zločin proti lidskosti", na jehož základě "zločinci, zloději a vrazi z EU" ospravedlňují "státní převraty" a "genocidy". Pod novým vedením strana obnovila rétoriku požadující územní, měnovou a rozpočtovou suverenitu. Kromě toho strana podnikla úzké rozhovory s Národní frontou Marine Le Penové. a nizozemskou PVV (Strana pro svobodu). Společně se svými novými celoevropskými spojenci LN dokonce chystají zahájit velkou demonstraci proti euru. v Bruselu v březnu 2014. Tyto myšlenky ilustrují skok LN směrem k tzv. tvrdému euroskepticismu, na rozdíl od projektu reformy měnového a ekonomického systému EU,

¹⁵⁵ Liesbet Hooghe, Gary Marks, a Carole J. Wilson, „Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration?“, *Comparative Political Studies* 35, č. 8 (říjen 2002): 965–89, <https://doi.org/10.1177/001041402236310>.

¹⁵⁶ Mosca a Tronconi, „Beyond left and right“.

který charakterizoval volební kampaň LN do roku 2013. Nová platforma LN si kladla za cíl zrušit euro a tím zahájit cestu k nezávislosti na Bruselu.¹⁵⁷

Jak uvádí Bartlett až do voleb v roce 2013 se odpor M5S vůči EU neprojevoval v žádné podobě. Předchozí volební program se o EU vůbec nezmiňoval a zaměřoval se spíše na místní témata než na mezinárodní politiku.¹⁵⁸ Až pár měsíců před parlamentními volbami EU se začal Beppe Grillo opakovaně kriticky vyjadřovat k evropské byrokracii, euru a technokratické vládě Maria Montiho. Celkově Grillo uznává význam spolupráce s EU a evropskou integraci popisuje jako ušlechtilý ideál, který byl postupem času zkorumpován vlivem organizovaných zájmů. Zkorumpování elity EU vedly k likvidaci "politiky" v rámci EU a nahradily ji politickou unií bank, což je v rozporu s původním evropským snem. Dne 6. listopadu 2012 lídr M5S zveřejnil svůj známý návrh na referendum o účasti Itálie v eurozóně: *"Domnívám se, že Itálie si nemůže dovolit luxus být v eurozóně. Přesto toto rozhodnutí musí být přijato italskými občany, a nikoliv nějakou omezenou skupinou oligarchů nebo Beppe Grillem"*.¹⁵⁹ S blížícími se volbami do Evropského parlamentu v roce 2014 se však oficiální postoj M5S vůči EU vyjasnil a volební program obsahoval body týkající se vztahu k EU. První bod programu ve skutečnosti spočíval ve formalizaci tzv. již zmíněného celostátního referenda o účasti Itálie v eurozóně. Kromě toho obsahoval více politicky orientovaných návrhů jako např. zrušení fiskálního paktu a zavedení evropských dluhopisů, strategické spojení mezi Itálií a ostatními středomořskými zeměmi.¹⁶⁰

V roce 2016 po brexitu, však ani jeden z lídrů stran neváhal poblahopřát britským politickým elitám a voličům za to, že byli tak odvážní, když na jedné straně konzultovali tak důležitou otázku s voliči a na druhé straně zahájili proces znovuzískání suverenity nad vlastním osudem země. V příspěvcích na sociálních sítích zdůrazňovali, že euroskepticismus konečně

¹⁵⁷ Pietro Castelli Gattinara a Caterina Froio, „Opposition in the EU and Opposition to the EU: Soft and Hard Euroscepticism in Italy in the Time of Austerity“, *Rising populism and European elections collection of selected contributions*, 2014, 178.

¹⁵⁸ Jamie Bartlett et al., „New Political Actors in Europe : Beppe Grillo and the M5S“, Working Paper, 2013, <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/26217>.

¹⁵⁹ Gattinara a Froio, „Opposition in the EU and Opposition to the EU“.

¹⁶⁰ Gattinara a Froio.

nabral na síle a že Itálie by měla následovat příkladu Spojeného království a využívat referenda k zásadnímu rozhodování.¹⁶¹

5. 2. 2 Vztah k EU ve volebním programu Ligy do parlamentních voleb 2018

Volební program strany Liga obsahuje několik bodů, které se týkají přístupu k Evropské unii. Základní vztah strany k EU lze vystihnout počátečním sloganem: „*Si all'Europa dei popoli, della pace e della libertà. No all'Europa dei burocrati e degli speculatori.*“¹⁶² lze přeložit jako „*Ano Evropě národů, míru a svobody, ne Evropě byrokratů a spekulantů.*“

Strana se hlásí k suverenitě Itálie a odmítá jakékoli omezení své fiskální a měnové politiky ze strany Bruselu. Požaduje revizi smluv o evropské integraci a vystoupení z eurozóny, pokud by to bylo v zájmu Itálie. Kritizuje Evropskou unii za nedostatečnou ochranu vnějších hranic a za neřešení migrační krize. Prosazuje posílení spolupráce s dalšími evropskými zeměmi, které sdílejí podobné postoje k Evropské unii, jako je Polsko, Maďarsko nebo Rakousko. Mezi hlavní priority patří odchod z eurozóny, snížení italského příspěvku do rozpočtu EU, zavedení pevných kvót pro přijímání migrantů a zrušení sankcí proti Rusku. Strana Liga také požaduje reformu evropských institucí, aby byly více demokratické a transparentní. Celkově se strana prezentuje jako ochránce italských zájmů a hodnot v Evropě. Konkrétně ve dvacáté druhé kapitole je zdůrazněna důležitost zachování národní suverenity před cizími zásahy, přímo se odkazuje na nebezpečí „Spojených států evropských“, které by vedly ke krizi italské individuality. Jako argument uvádí ochranu

¹⁶¹ Fabrizio Coticchia, „A Sovereignist Revolution? Italy's Foreign Policy under the “Yellow–Green” Government“, *Comparative European Politics* 19, č. 6 (1. prosinec 2021): 739–59, <https://doi.org/10.1057/s41295-021-00259-0>.

¹⁶² Lega Nord, „Programma di governo. Lega Nord“.

bezpečnosti před hrozbami terorismu a islámského extremismu, která má zůstat v pravomoci národních států.¹⁶³

Liga se dále negativně vyjadřuje k Dublinským nařízením, pravidlům z Evropské unie, která určují, který členský stát je zodpovědný za posouzení žádosti o mezinárodní ochranu podané osobou z třetí země nebo bez státní příslušnosti. Cílem těchto pravidel je zabránit tomu, aby žadatelé o ochranu podávali více žádostí v různých státech nebo aby nebyli přesouváni mezi státy bez rozhodnutí o jejich žádosti. Kritéria pro určení zodpovědného státu zahrnují například rodinné vazby žadatele, jeho vízum nebo povolení k pobytu, nebo místo jeho prvního vstupu na území EU.¹⁶⁴

Co se týče modelu vlády EU, je podle Ligy příliš technokratická a nutí svou vůli členskými zeměmi unie. Tento model podkopává pravomoci regionů a vlastně ignoruje základní princip subsidiarity. EU je popisována jako vládnoucí nadnárodní orgán, který zbavuje demokratické státy legitimacy rozhodování, proto Liga navrhuje zavedení přímé demokracie podle švýcarského vzoru, které by zajistilo rovnováhu mezi pravomocemi. Velká kritika je věnována také celému byrokratickému aparátu EU. Liga zdůrazňuje, že i přes svůj postoj zůstává pevně zakotvena v rámci Evropy.

Tato část volebního programu Ligy situuje Itálii do širšího evropského kontextu, avšak zároveň zdůrazňuje její výrazný odpor vůči projektu Evropské unie. V textu je identifikována hlavní příčina ekonomické stagnace Itálie v rámci společné měnové unie, přičemž Liga vnímá euro jako měnu, navrženou tak, aby především sloužila potřebám Německa a nadnárodním korporacím. Během počátečního období Salviniho předsednictví vedla Liga výraznou kampaň proti společné měně v roce 2013. Přestože došlo k postupnému oslabení této agresivní rétoriky před volbami v roce 2018, zůstala Liga stále agresivní ve

¹⁶³ Lega Nord.

¹⁶⁴ Eurostat, „Migration and Migrant Population Statistics“, viděno 15. leden 2022, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics.

svém postoji k Evropské unii. Postoj Ligy k euru se sice mírně zmírnil, nicméně její celkový vztah k Evropské unii si udržel vysokou míru politického zájmu.¹⁶⁵

5. 2. 3 Vztah k EU ve volebním programu M5S do parlamentních voleb 2018

V otázce postoje k Evropské unii se hnutí představuje jako euroskeptická strana, která kritizuje nedemokratický charakter evropských institucí, nadměrnou byrokracii a nedostatečnou solidaritu mezi členskými státy. Strana byla dříve označovaná jako „anti-euro“ kvůli svému slibu uspořádat referendum o členství Itálie v měnové unii, pod bývalým vůdcem Luigi Di Maiem. Toto stanovisko vycházelo z celkového postoje M5S, které bylo založeno na frustraci z politického establishmentu v zemi se stagnující ekonomikou a rozšířenou korupcí na nejvyšších úrovních. Pod novým lídrem Gisuseppem Contim se její postoj k euru a EU výrazně „změkčil“. M5S se snažilo reflektovat názory a postoje svých voličů. Podle průzkumů byla většina Italů nespokojena se současným stavem EU, ale zároveň nechtěla opustit EU nebo eurozónu. Hnutí také zjistilo, že návrh referenda o euru nebyl populární ani mezi jeho vlastními členy a aktivisty, kteří se obávali negativních důsledků pro italskou ekonomiku a společnost.¹⁶⁶

Hnutí pěti hvězd tvrdilo, že euro je příčinou ekonomické stagnace, sociální nerovnosti a ztráty suverenity Itálie. Proto navrhovalo, že Itálie by měla obnovit svou měnovou a fiskální politiku a vyjednat nové podmínky svého členství v Evropské unii, které by respektovaly její zájmy a potřeby. Tento názor byl podložen několika studiemi a průzkumy, které ukazovaly negativní dopad eura na italskou ekonomiku a společnost. M5S tvrdilo, že sice některé z jeho pravicových politik, jako je euroskepticismus, nejsou způsobeny ardentní xenofobií, ale způsobem, jakým vnímají bytí v eurozóně, například jako přínos pro výrobní

¹⁶⁵ Giordano, „The Lega Nord and the Changing Politics of Italian Identity“ (staženo 10.2.2021).

¹⁶⁶ Daniela Giannetti, Karen Umansky, a Itai Sened, „The Entry of the M5S and the Reshaping of Party Politics in Italy (2008–2018)“, *Government and Opposition*, 22. září 2022, 1–18, <https://doi.org/10.1017/gov.2022.38>.

giganty v severní Evropě na úkol jižní Evropy. Strana také kritizovala byrokracii a nedemokratičnost evropských institucí a požadovala větší suverenitu a flexibilitu pro členské státy. Zároveň uznává, že EU je důležitým partnerem pro Itálii a je třeba spolupracovat na řešení společných problémů, jako je migrace, změna klimatu, terorismus, chudoba a nerovnost.^{167 168 169} Tato změna postoje k EU byla ovlivněna několika faktory. Mezi nejvýraznější lze zařadit mezinárodní kontext, M5S si bylo vědomo, že Itálie je součástí globálního systému, který je ovlivněn různými faktory, jako je vzestup Číny, nestabilita blízkého východu, brexit apod.¹⁷⁰

V mezinárodních vztazích se M5S staví proti válkám, zbrojení a intervencionismu, které podle něj přinášejí jen utrpení, násilí a nestabilitu. Podporuje dialog, spolupráci a mírové řešení konfliktů. Hnutí je také proti členství Itálie v NATO, kterou považuje za zastaralou a agresivní vojenskou alianci, která podléhá americkému vlivu a zájmům. Prosazuje odzbrojení jaderných zbraní, které považuje za největší hrozbu pro lidstvo, a podporuje vytvoření evropské obranné a bezpečnostní politiky, která by byla nezávislá na NATO a USA.^{171 172 173}

5. 2. 4 Euroskepticismus v Itálii v období koaliční vlády Liga a M5S

Po volbách v roce 2018 přistupovaly okolní státy i EU s obavou jakým směrem se bude ubírat politika koaliční vlády Liga a M5S. Obě populistické strany jmenovaly první kabinet v západní Evropě, který nezahrnoval žádnou mainstreamovou stranu. A tak se Itálie stala jedinou západoevropskou zemí řízenou výhradně anti-establishmentovými silami. Je zajímavé, že na první pohled i přes takzvanou žlutozelenou italskou zahraniční politiku, která přijala narativ založený na myšlence změny (např. il governo del cambiamento, "vláda

¹⁶⁷ „Cosa c'è scritto nel programma del Movimento 5 Stelle”.

¹⁶⁸ MoVimento 5 Stelle, „Le coperture del programma del MoVimento 5 Stelle”.

¹⁶⁹ Stelle, „20 punti per la qualità della vita degli italiani”.

¹⁷⁰ Giannetti, Umansky, a Sened, „The Entry of the M5S and the Reshaping of Party Politics in Italy (2008–2018)”.

¹⁷¹ „Cosa c'è scritto nel programma del Movimento 5 Stelle”.

¹⁷² MoVimento 5 Stelle, „Le coperture del programma del MoVimento 5 Stelle”.

¹⁷³ Stelle, „20 punti per la qualità della vita degli italiani”.

změny"), jejímž cílem bylo "převzít zpět kontrolu" nad národní suverenitou, nebyla svědkem žádné pozoruhodné diskontinuity, zejména v multilaterálních rámcích, jako je NATO.¹⁷⁴

Populistická koaliční vláda, která složila přísahu 1. června 2018, proklamuje revizi dlouhodobé italské proevropské politiky a základních principů a rámců uspořádání EU. Hnutí pěti hvězd s pravicovou stranou Liga rozhodně nebyla vstřícnou k EU. Zatímco italský premiér Giuseppe Conte zdůrazňoval potřebu spořádaného brexitu a působil jako prostředník v napjatých vztazích mezi Itálií a EU, jeho dva náměstci, Luigi Di Maio a Matteo Salvini, si nenechali ujít žádnou příležitost vstoupit do otevřeného konfliktu s EU. Oba místopředsedové vlády, osobně podporovali referenda o zásadních otázkách týkajících se EU.¹⁷⁵

Conteho vláda v roce 2018 přijala pragmatickou a reformistickou evropskou linii orientovanou na redefinici řízení EU, aniž by vyzývala zpochybnit stálost Itálie ve společných evropských institucích. Nicméně expanzivní hospodářská politika plánovaná „žluto-zelenou vládou“ se dostala do rozporu s konzervativním přístupem prosazovaným Bruslem, který měl tendenci předepisovat úsporné politiky s cílem snížit veřejný dluh. Po celou dobu své vlády musel Conte neustále vyjednávat s Evropskou komisí, aby se vyhnul tak obávané „proceduře pro porušení práva“, což byla reálná možnost po bruselském zamítnutí italského návrhu rozpočtového plánu na rok 2019.¹⁷⁶ Evropská komise si stěžovala, že vláda Ligy-M5S bezostyšně porušuje Pakt stability a růstu i závazky předchozích vlád. Návrh italského rozpočtového zákona byl úmyslným porušením fiskálních pravidel EU. Hrozba Komise zahájit řízení o nesplnění povinnosti kvůli nadměrnému zadlužení vyvolala okamžitou negativní reakci finančních trhů, které se obávaly o stabilitu

¹⁷⁴ Coticchia, „A Sovereignist Revolution?“

¹⁷⁵ Coticchia.

¹⁷⁶ EU Commission, 2018, „Report from the Commission: Italy (21.11.2018)“, The official website of the European Commission, providing access to information about its political priorities, policies and services, 30. listopad 2023, https://commission.europa.eu/index_en.

italských veřejných financí. Vláda tak byla nucena návrh rozpočtu rychle revidovat, přesto to byl "bezprecedentní konflikt" s EU.¹⁷⁷

Od června do srpna 2019 přecházela vláda od jednoho sporu s EU ke druhému, přičemž většina pocházela od Mattea Salviniho. Italská vláda z vůle M5S postavila proti dominantní orientaci v EU i s ohledem na venezuelskou politickou krizi tím, že odmítla následovat příklad USA a uznat oponenta Juana Guaidóa místo zvoleného prezidenta země Nicoláse Madura, jak to udělala většina členských států EU a Evropský parlament a jak to chtěl udělat i místopředseda vlády Salvini.¹⁷⁸

Také pokud jde o migraci, Salviniho rozhodnutí uzavřít italské přístavy – tím, že nedovolí nevládním organizacím vylodit se – zvýšilo napětí s EU. Nepřátelské postoje hluboce souvisely s potřebou "převzít zpět kontrolu" nad státními hranicemi a suverenitou. Di Maio dokonce pohrozil, že zruší italský ekonomický příspěvek EU kvůli nedostatku solidarity Bruselu v kontrastu s nelegální migrací.¹⁷⁹ Před Evropským parlamentem Conte odpověděl na obvinění z nelidskosti v otázce migrace a potvrdil, že úsporná opatření jsou skutečnou nelidskou tvář Evropy, a že jen hájí italské národní zájmy.¹⁸⁰

Očekávané nepřátelské postoje populistického kabinetu se projevíly, když se italská vláda několikrát střetla také s členskými státy EU a tradičními spojenci, jako je Francie. Di Maio definoval Macrona jako "nepřítele č. 1 Itálie".¹⁸¹ Žlutozelená vláda zaútočila na Paříž ve velmi odlišných otázkách: "protiitalská" role v Libyi, neokolonialismus a Afrika a vydání italských teroristů do Francie. Dokonce ani Berlusconiho exekutiva nikdy nepředložila diskusi o celé struktuře EU a tímto způsobem se střetávala se členy EU. Například návštěva

¹⁷⁷ Coticchia, „A Sovereignist Revolution?”

¹⁷⁸ Federico Mariano Giuntini, „Italian “Yellow-Green Government” and the European Union: A Complicated Relationship”, 2019, <https://sgpjournal.mgimo.ru/2019/2019-5/italian-yellow-green-government-and-eu>.

¹⁷⁹ Ferdinando Nelli Feroci, *Yellow-Green” Government's Foreign Policy*, April 2019, roč. 2019 (Istituto Affari Internazionali (IAI), b.r.), https://www.jstor.org/stable/resrep19653?seq=1#metadata_info_tab_contents.

¹⁸⁰ Coticchia, „A Sovereignist Revolution?”

¹⁸¹ Bressanelli, E. a Natali, D, „Introduction. Contemporary Italian Politics”, 2019, https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=Introduction.%20Contemporary%20Italian&journal=Politics&volume=11&issue=3&pages=208-219&publication_year=2019&author=Bressanelli%2CE&author=Natali%2CD.

Di Maia u vůdců žlutých vest způsobila na chvíli skutečnou diplomatickou krizi s Francií. Francouzský velvyslanec byl povolán zpět do Paříže po italských bezprecedentních útocích na Macrona a Francii. Podle Cladiho a Locatelliho – zatímco napětí s Francií nebylo ničím novým, koaliční lídři populistické vlády záměrně eskalovali napětí s Paříží s cílem zvýšit vnitřní konsensus.¹⁸²

Uprostřed těchto a dalších nesrovnalostí s institucemi EU a uvnitř samotné italské vlády Conte neustále navrhoval konstruktivní a reformní přístup k Evropské unii a integračnímu procesu. Ve svém projevu k Evropskému parlamentu dne 12. února 2019 italský premiér prohlásil, že znovu spustí evropský projekt, aby znovu získal svou důvěryhodnost a soudržnost a vyjádřil politování nad tím, že v posledních třiceti letech evropské řízení silně ukotvilo na čistě ekonomické dimenzi, v perspektivě jednoznačně orientované na implementaci liberálních směrnic, zaměřených na upřednostňování privatizace základních služeb a zboží, vyzývající k radikálnímu přehodnocení forem a institucí, které charakterizovaly historii integrace v posledních třiceti letech.¹⁸³

Lze konstatovat, že v otázce evropské politiky se strana Liga stavěla proti dalšímu prohlubování integrace a podporovala myšlenku Evropy národů, která by respektovala suverenitu jednotlivých států. Strana Liga také kritizovala některé evropské instituce, jako je Evropský soudní dvůr nebo Evropská centrální banka, za jejich vměšování do italských záležitostí. Hnutí pěti hvězd bylo naopak otevřenější k návrhům na reformu EU, jako je například vytvoření evropského parlamentu zvoleného přímo občany nebo posílení role Evropského parlamentu v legislativním procesu. M5S také podporovalo spolupráci s EU v oblastech, jako je boj proti změně klimatu, digitální transformace nebo sociální práva.

¹⁸² Lorenzo Cladi a Andrea Locatelli, „The Me Too Syndrome Reloaded: Change and Continuity in Italian Relations with France and Germany after Brexit”, *Italian Political Science* 15, č. 1 (27. květen 2020): 29–41.

¹⁸³ Federico Mariano Giuntini, „Italian “Yellow-Green Government” and the European Union”.

5. 3 Sociálně ekonomické otázky

5. 3. 1 Sociálně ekonomické otázky v Itálii před rokem 2018

Před rokem 2018 se Itálie potýkala s řadou sociálně – ekonomických otázek. Země se stále zotavovala z dopadů globální finanční krize z roku 2008, která zasáhla Itálii velmi tvrdě. Hlavními problémy byly vysoká nezaměstnanost, zejména mezi mladými lidmi, a pomalý ekonomický růst. Mezi klíčové patřila vysoká nezaměstnanost, která v Itálii patřila k dlouhodobým problémům. Tento problém byl výrazný na jihu země, kde byla ekonomika méně rozvinutá a méně diverzifikovaná než na severu. Politika zaměstnanosti byla jednou z priorit politických návrhů Mattea Renziho od začátku jeho funkčního období jako tajemníka PD a později jako premiéra.¹⁸⁴

Stěžejní reformou Renziho vlády v roce 2014 byl Zákon o zaměstnanosti. Tato reforma pracovního práva byla neformálně označována jako Jobs Act. Italská vláda ji zavedla na popud EU, která výrazně doporučovala zreformovat rigidní pracovní trh.¹⁸⁵ Tento zákon¹⁸⁶ zavedl nové typy pracovních smluv a zjednodušil proces propouštění, což mělo za cíl zvýšit pružnost trhu práce a snížit nezaměstnanost. Tato reforma zavedla několik opatření k omezení spojených s expanzivními opatřeními. Zákon snížil rigiditu spojenou s trvalým smlouvami tím, že zrušil článek 18 tzv. zaměstnaneckého statutu a zavedl tzv. smlouvy se "zvýšenými pracovní právními zárukami". (V případě propouštění, na základě ekonomických nově jmenovaných pracovníků byl zaveden nový systém odškodnění, a zároveň se přestalo uplatňovat opětovné přijetí pracovníků do zaměstnání. Tato změna byla

¹⁸⁴ Stefano Sacchi, „The Italian welfare state in the crisis: learning to adjust?“, in *Italy Transformed* (Routledge, 2020), 29–46.

¹⁸⁵ Martin Mejstřík, „Reformy po Italsku : Renziho snaha změnit Itálii.“, *Analysis, Institut pro Evropskou politiku Europeum*, 2015.

¹⁸⁶ Normativa nazionale, „§ 58.6.163 - D.Lgs. 15 giugno 2015, n. 81. Disciplina organica dei contratti di lavoro e revisione della normativa in tema di mansioni, a norma dell'articolo 1, comma 7, della legge 10 [...]“, edizioneuropee, 2015, 58, https://www.edizioneuropee.it/LAW/HTML/204/zn58_06_163.html#_ART0001.

dalekosáhlá, neboť flexibilita se poprvé dotkla i pracovníků na trhu práce.¹⁸⁷ Zákon rovněž upravil zkrácené pracovní úvazky, aby se omezilo jejich zneužívání. Výsledné úspory měly být přiděleny na financování jiných systémů dávek v nezaměstnanosti. Dalším opatřením zaměřeným na transfery, které prosazovala Renziho vláda v rámci zákona o zaměstnanosti, byl systém daňových úlev pro zaměstnance s nízkými až středními příjmy ("bonus 80 eur"), sociální podpora v nezaměstnanosti a systém minimálního příjmu, který byl v roce 2018, za Gentiloniho vlády, nahrazen systémem sociálního zabezpečení (tzv. "Reddito di Inclusione" (REI), který byl určen pro 1,8 milionu občanů. Nicméně přidělené prostředky zůstaly skromné.¹⁸⁸

Byla vytvořena nová Národní agentura pro aktivní politiku zaměstnanosti, tzv. "Agenzia Nazionale per le Politiche Attive del Lavoro" (ANPAL), která zavedla nové poukázky pro dlouhodobě nezaměstnané. Pokud jde o REI, bylo pobírání dávky podmíněno podpisem individuálního sociálně-ekonomického paktu o opětovném začlenění. Prostřednictvím tohoto paktu se příjemce zavazoval dodržovat personalizované programy zaměřené na sociální nebo pracovní aktivizaci. Renziho vláda se snažila zvýšit také podporu rodin, proto zavedla v roce 2015 novou peněžitou dávku "bonus bebè", univerzální bonus "mamma domani", který byl k dispozici všem matkám. Bylo zavedeno několik dalších opatření v oblasti sociálních investic. Jak Renziho, tak Gentiloniho vlády znovu zavedly příspěvky na hlídání dětí a na školky. Cílem tohoto opatření bylo snížit náklady na péči o děti poskytované veřejnými nebo soukromými zařízeními. Nárokem na tyto dávky, se matky musely vzdát rodičovské dovolené. Opatření tedy mělo za cíl podpořit matky, aby se po skončení mateřské

¹⁸⁷ Maria Tullia Galanti a Stefano Sacchi, „When Words Matter: Narratives and Strategies in the Italian Jobs Act (2014–2016)“, *Policy and Society* 38, č. 3 (3. červenec 2019): 485–501, <https://doi.org/10.1080/14494035.2019.1657376>.

¹⁸⁸ Tommaso Nannicini, Stefano Sacchi, a Filippo Taddei, „The Trajectory of the Jobs Act and the Politics of Structural Reforms between Counter-Reforms and Ambiguity“, *Contemporary Italian Politics* 11, č. 3 (3. červenec 2019): 310–23, <https://doi.org/10.1080/23248823.2019.1643966>.

dovolené okamžitě vrátily do práce. Reforma zákona o zaměstnanosti obsahovala také několik opatření na prodloužení délky a rozsahu rodičovské dovolené.¹⁸⁹

Tento reformní proces se náhle zastavil na konci roku 2016, kdy byla v referendu odmítnuta ústavní revize prosazovaná Renziho vládou, což vedlo k Renziho rezignaci a vytvoření nové exekutivy v čele s Paolem Gentilonim. Výsledek ústavního referenda vrátilo úřady Aktivní politiky trhu práce (Active Labour Market Policies, ALMP) zpět pod kontrolu centrální vlády a snížil roli ANPAL. Ve skutečnosti se ALMP zůstaly v rukou regionů a ANPAL neměl pravomoc nařizovat centralizovanou strategii. Výsledkem bylo, že mezi severními a jižními regiony přetrvávali rozdíly. Proto při pohledu na regulační rámec vlády vedené levicovým středem měly tendenci rekalibrovat roztržštěný italský trh práce. Uřednostňováním zdrojů na pobídky k zaměstnávání se Renziho i Gentiloniho vlády řídily stratifikovanou strategií, která přinášela prospěch vyšší třídě.¹⁹⁰

V roce 2016 byla zahájena také reforma důchodového systému, která zahrnovala zvýšení důchodového věku a změny ve výpočtu důchodů. známá jako „Reforma Fornero“. Byla součástí širšího balíčku úsporných opatření, který byl přijat za účelem řešení hospodářské krize. Tato reforma byla pojmenována po tehdejší ministře práce a sociální politiky, Elsa Fornero. Mezi důležité prvky reformy patřilo zvýšení důchodového věku. Důchodový věk byl postupně zvyšován. Pro muže byl stanoven na 66 let a 7 měsíců a pro ženy na 63 let a 9 měsíců. Plánem bylo postupně zvyšovat důchodový věk žen na stejnou úroveň jako u mužů. Reforma dále zavedla nový systém výpočtu důchodů, který byl založen na celoživotních příjmech a počtu odpracovaných let, namísto posledního platového období. Také byla zavedena omezení pro předčasné odchody do důchodu. Lidé museli mít minimálně 42,5 roku odpracovaných let pro muže a 41,5 roku pro ženy, aby mohli odejít do předčasného důchodu. Tato reforma vyvolala v Itálii značné kontroverze. Kritici tvrdili, že zvýšení důchodového věku a omezení předčasných důchodů zasáhly nejvíce ty, kteří začali pracovat v mladém věku, a že nový systém výpočtu důchodů může vést k nižším důchodům pro některé skupiny.

¹⁸⁹ Nannicini, Sacchi, a Taddei.

¹⁹⁰ Nannicini, Sacchi, a Taddei.

Na druhé straně, zastánci reformy argumentovali, že byla nezbytná pro zajištění dlouhodobé udržitelnosti italského důchodového systému.¹⁹¹

5. 3. 2 Sociálně ekonomická témata ve volebním programu Ligy do parlamentních voleb 2018

Sociálně ekonomická témata jsou ve volebním programu Ligy na prvních místech a jsou zaměřena na ochranu italských zájmů, podporu malých a středních podniků, snížení daní, boji proti korupci a byrokracii. Liga navrhuje zavedení jednotné daňové sazby 15 % pro fyzické osoby a 20 % pro právnické osoby, která by nahradila současný progresivní systém. Zrušení daňových poplatků a pokut pro podnikatele, kteří se dostali do potíží kvůli ekonomické krizi nebo nekalé konkurenci. Jejím cílem je oživení ekonomiky zjednodušením daňového systému. Snahou je maximální zjednodušení ve sféře mzdových nákladů jak z byrokratického, tak z fiskálního hlediska, navrhuje jedinou daň, která by zjednodušila společnostem daňovou správu a zasazuje se o to, aby se diverzifikované platby státu (příspěvky, daně, pojištění, podpora) provedly jednorázově. Celkově Liga slibovala snížení byrokracie a regulace, aby bylo podnikání snadnější a konkurence schopné.¹⁹²

Strana upozorňuje na to, že téměř 8 miliónů lidí žije na pokraji chudoby a z toho asi 1,6 miliónů v extrémní chudobě. Proto navrhuje, aby za jednoho uprchlíka nebyly výdaje státu vyšší, než je plná výše invalidního důchodu pro jednoho italského občana. Z tohoto důvodu strana prezentuje návrh, který klade omezení na výdaje státu na jednoho uprchlíka tak, aby nepřesáhly plnou výši invalidního důchodu pro italského občana. Tento návrh zahrnuje zavedení minimálního důchodu ve výši 1000 eur měsíčně pro všechny občany starší 65 let, kteří splňují minimální požadavky na příspěvkovou dobu. Strana dále vyjadřuje potřebu důchodové revize a navrhuje změnu pravidel týkajících se důchodů a rozpočtu v rámci své iniciativy „Italové jako první“. Jedním z klíčových prvků této iniciativy je prosazování

¹⁹¹ Michele Tiraboschi, „Italian Labour Law after the So-Called Monti-Forniero Reform (Law No. 92/2012)“, SSRN Scholarly Paper (Rochester, NY, 2012), <https://papers.ssrn.com/abstract=2194363>.

¹⁹² Lega Nord, „Programma di governo. Lega Nord“.

důchodového věku podle tzv. Kvóty 100, což je součet věku a příspěvkového věku, stanoveného na základě dalších kritérií, jako jsou například odpracovaná léta a počet dětí. Kromě toho strana navrhuje snížení důchodového věku pro matky a revizi částek invalidních důchodů. Zároveň se zasadí o vytvoření zjednodušeného konsolidovaného zákona, který by integroval všechny relevantní důchodové předpisy.¹⁹³

Závažný důraz na otázky spojené s institucí rodiny, vyjádřený Ligy, má dlouhou tradici. Strana zdůrazňuje, že rodina je inherentní společenskou entitou, opírající se o manželský svazek mezi mužem a ženou. Liga tvrdí, že k potvrzení společenské hodnoty rodiny jsou nezbytná konkrétní ekonomická opatření. V rámci navrhované daňové reformy předkládá možnosti finanční podpory a zlepšení pracovních podmínek. Výrazně diskutuje o výzvě nízké porodnosti v Itálii, která je spojena se stoupajícím průměrným věkem občanů. Liga identifikuje postupné a neustálé stárnutí populace a úbytek jedinců v produktivním věku jako problematické, neboť to představuje vzestup fixních nákladů státu. Jako odpověď na tuto problematiku prezentuje Liga strukturální plán s cílem podpořit porodnost. Tento plán obsahuje opatření, jako například příspěvek ve výši 400 € měsíčně za každé narozené dítě. Tento příspěvek by byl vyhrazen italským občanům s minimálně dvacetiletým pobytem na území Itálie a poskytován by byl až do dosažení osmnácti let věku dítěte. Navrhovaná opatření zahrnují zvýšení rodinných přídatků na potomka z 140 eur na 300 eur měsíčně a implementaci daňových úlev pro rodiny s více potomky. Dále se počítá s poskytováním bezplatných mateřských škol pro všechny děti narozené v italských a zahraničních rodinách s trvalým pobytem v Itálii po dobu minimálně 5 let. Tato iniciativa též zahrnuje podporu pro kondominium a firemní školky. Navrhuje se také zrušení sazby DPH na veškeré výrobky určené pro kojence. Kromě toho se plánuje zajištění finančního krytí pro jednotlivce

¹⁹³ Lega Nord.

zaměstnané na pozicích místo mateřské dovolené a zdůrazňuje se potřeba zvýšení mezd žen v průběhu mateřské dovolené.¹⁹⁴

5. 3. 3 Sociálně ekonomická témata ve volebním programu M5S do parlamentních voleb 2018

Program Hnutí se zaměřoval také na řadu sociálně ekonomických témat. V oblasti ekonomiky se M5S zavázalo k dosažení ekonomické stability a prosperity Itálie, slibovalo snížení daní a zvýšení veřejných investic do infrastruktury a služeb. V programu se jasně vymezovalo vůči korupci, a zavázalo se k transparentnosti a snížení platů politiků jako součást svého závazku k přímé demokracii. Hnutí slibovalo vedle zavedení opatření pro zvýšení transparentnosti a efektivity veřejných institucí, také posílení nezávislosti soudnictví. Zasadovalo se o boj proti klientelismu a prosazovalo reformu volebního systému, která by snížila vliv tradičních politických stran a posílila participaci občanů na politickém rozhodování. Dalším důležitým tématem byla sociální spravedlnost. M5S navrhovalo zavedení "bezpodmínečného příjmu", což je druh sociálního zabezpečení pro nezaměstnané a nejchudší občany, kterých je devět milionů. Jako hranice chudoby je stanovena částka 780 eur, která se však může lišit podle složení rodiny, a proto je v návrhu také považována za proměnlivou. Tento příjem není zaměřen na jednotlivou osobu, ale na rodinu jako celek.¹⁹⁵ Jak přímo ve svých předvolebních vystoupeních uvádí Di Maio, bude příjem poukázán na elektronickou kartu, kterou půjde platit v italských obchodech, což posílí soukromou spotřebu, hospodářský růst a příjmy z daní prodeje. Na tento příjem pro chudé budou mít nárok jen Italové, kteří v zemi žijí nejméně deset let. Příjemci peněz budou muset, s výjimkou penzistů, vykonat osm hodin veřejně prospěšné práce týdně, prokázat, že hledají zaměstnání a přijmout jednu ze třech prvních pracovních nabídek.¹⁹⁶ Jednou z velkých debat

¹⁹⁴ Lega Nord.

¹⁹⁵ Cecilia Biancalana a Pasquale Colloca, „Il Movimento 5 stelle alla prova dell’istituzionalizzazione: una metamorfosi incompiuta?“, in *Il vicolo cieco. Le elezioni del 4 marzo 2018* (Il Mulino, 2018), 79–98.

¹⁹⁶ Simone Sallusti, „L’agenda politica ibrida: i temi della campagna elettorale del Movimento 5 Stelle tra TV e Social Network nelle Elezioni 2018“, in *CNDSS 2018. Atti della III Conferenza Nazionale delle Dottorande e dei Dottorandi in Scienze Sociali* (Sapienza Università Editrice, 2019), 77–90.

ohledně návrhu příjmu z občanství je ekonomické pokrytí. M5S ve svém programu uvádí, že podle údajů ISTAT je k realizaci návrhu třeba 15–16 miliard eur a tyto zdroje lze nalézt zdaněním hazardu, bank, ropných společností a také snížením financování novin a nákladů na politiku. Tento návrh byl kritizován a byl kritiky označován za neproveditelný¹⁹⁷ a uznávaní ekonomové Roberto Perotti a Tito Boeri, kteří se vyjadřovali k občanskému příjmu dokonce uvádí, že tento program by byl politicky nezvládnutelný.¹⁹⁸ Hnutí slibuje zvýšení zaměstnanosti a snížení chudoby prostřednictvím podpory malých a středních podniků, omezování daňových úlev pro bohaté a zajištění lepšího přístupu k vzdělání a zdravotní péči pro všechny občany. Zavazuje se k vytvoření nových pracovních míst s pomocí vyšších investic, konkrétně uvádí investice dvou miliard eur na reformu zaměstnanosti, zaručuje nepřetržité vzdělávání pomocí odborných kvalifikačních nebo rekvalifikačních kurzů. Navrhuje reformu důchodového systému, která by umožnila odchod do důchodu po 41 letech práce nebo po dosažení 64 let věku.¹⁹⁹

Program navrhuje zrušení „Reformy Fornerové“, která zvýšila důchodový věk a snížila důchody. Tato reforma byla zavedena v roce 2011 jako součást úsporných opatření po finanční krizi. Reforma Fornerové byla pojmenována podle ministryně práce a sociálních politik Elsa Fornero, která ji navrhla a prosadila. Reforma zavedla princip propojení důchodového věku s průměrnou délkou života, zvýšila minimální počet let příspěvkové doby potřebný pro nárok na důchod a sjednotila pravidla pro veřejné i soukromé zaměstnance. Reforma také zrušila možnost odchodu do důchodu po dosažení určitého součtu věku a

¹⁹⁷ Stefano Feltri, „Perché le coperture a 5 stelle del reddito di cittadinanza sono evanescenti“, Formiche.net, 22. květen 2017, <https://formiche.net/2017/05/coperture-5-stelle-reddito-cittadinanza/>.

¹⁹⁸ Roberto Perotti, a Tito Boeri, „Reddito di cittadinanza e reddito minimo garantito“, *Lavoce.info* (blog), 5. březen 2013, <https://lavoce.info/archives/7397/reddito-di-cittadinanza-e-reddito-minimo-garantito/>.

¹⁹⁹ Cassese, „Con il governo è cambiata anche la forma di governo?“; MoVimento 5 Stelle, „Le coperture del programma del MoVimento 5 Stelle“; Stelle, „20 punti per la qualità della vita degli italiani“.

příspěvkové doby (tzv. quota 100). Reforma měla za cíl snížit rozpočtový deficit a udržet důvěru trhů v italskou ekonomiku.²⁰⁰

Na pomoc rodinám je plánováno uplatnění tzv. francouzského modelu, úhrady za jesle, pleny a chůvy, zavedení snížené DPH na výrobky pro novorozence, kojence a seniory. Zvýšení odpočitatelné částky za zaměstnávání pracovníků v domácnosti a pečovateli. V oblasti daní a fiskální politiky hnutí mluví o revizi „odstupňovaného“ daňového systému, debyrokratizaci daňové legislativy. Novinkou v programu volební kampaně v oblasti bankovníctví je vytvoření veřejné investiční banky pro malé podniky, zemědělce a domácnosti, bankovní reforma inspirována Glass Steagall act.²⁰¹ Toto významné legislativní opatření v oblasti bankovníctví bylo schváleno ve Spojených státech jako odezva na ekonomické následky Velké hospodářské krize. Zákon, přijatý v roce 1933, představoval sérii reforem směřujících k posílení stability a integrity bankovního sektoru. Hlavním záměrem Glass-Steagall Act bylo separování komerčních bank od investičních bank a finančních spekulací. Konkrétně tento právní předpis zakazoval komerčním bankám, které přijímaly vklady od veřejnosti, zapojovat se do investičních a spekulativních činností. Naopak, investiční banky byly omezeny v některých formách své účasti v komerčním bankovníctví. Cílem tohoto oddělení bylo eliminovat možné konflikty zájmů a snížit rizika spojená s nekontrolovanými investicemi. Glass-Steagall Act byl považován za klíčový prvek finanční regulace a přispěl k udržení stability bankovního systému v následujících desetiletích.²⁰²

V souvislosti s hnutím M5S je zřejmé, že se chtělo inspirovat tímto typem bankovní reformy. M5S vyjádřilo zájem o implementaci opatření, která by omezovala spekulativní aktivity

²⁰⁰ Elisa Manfè, „LA NUOVA RIFORMA DELLE PENSIONI“, 18. červen 2013, <http://dspace.unive.it/handle/10579/3435>.

²⁰¹ MoVimento 5 Stelle, „Le coperture del programma del MoVimento 5 Stelle“; Stelle, „20 punti per la qualità della vita degli italiani“; „Cosa c'è scritto nel programma del Movimento 5 Stelle“.

²⁰² Larry Neal a Eugene N. White, „The Glass–Steagall Act in historical perspective“, *The Quarterly Review of Economics and Finance* 52, č. 2 (1. květen 2012): 104–13, <https://doi.org/10.1016/j.qref.2011.12.005>.

bank a zajišťovala oddělení komerčního bankovníctví od investičního bankovníctví, což by mohlo pomoci předejít krizím a konfliktům zájmů v bankovním sektoru.

Mimo již výše uvedené oblasti se M5S ve svém volebním programu zabývá i dalšími významnými oblastmi. V další části programu se Hnutí prezentuje svým pro-environmentálním postojem a kritikou velkých podniků. Podle ní mají rozsáhlé infrastrukturní projekty neblahý dopad na místní obyvatele a životní prostředí, zatímco jejich přínosy jsou pocíťovány jinde. Snahou proto bude zajištění větší váhy slova místních obyvatel v rozhodovacím procesu a kontrola financování těchto projektů. Důležitý je slib o nepodpoře stavby 877 km dlouhého Trans-adriatického plynovodu vedoucího z Kaspického moře až na italskou pláž v městečku San Foca.²⁰³ Proti tomuto plynovodu, který měl být dokončen v roce 2020, protestovala velká část obyvatelstva v Apulii. V březnu 2017 se v Salentu zrodilo hnutí No Tap Movement, protestní hnutí, které zaujímá postoj proti výstavbě ropovodu Tap. No Tap Movement zapojilo místní obyvatelstvo, diskutovalo s národními i mezinárodními institucionálními aktéry a do středu svých nároků postavilo ochranu životního prostředí a akci na obranu práv občanů.²⁰⁴

Hnutí se zavázalo ke zvýšení ochrany životního prostředí a podpoře udržitelného rozvoje. Dále uvádí, že bude bojovat proti klimatickým změnám, zlepšovat kvalitu ovzduší a vody, podporovat obnovitelné zdroje energie, snižovat produkci odpadů a recyklovat více materiálů. M5S také navrhovalo zavést daň z uhlíku, zakázat jednorázové plasty, omezit používání pesticidů a geneticky modifikovaných organismů, chránit biodiverzitu a zvířecí práva, podpořit ekologickou zemědělství a turistiku, a investovat do zelené infrastruktury a mobility. Prosazovalo zavedení politiky zero waste a investice do ekologicky šetrných dopravních systémů. Tvrdilo, že tyto opatření by přispěly k vytvoření nových pracovních

²⁰³ MoVimento 5 Stelle, „Le coperture del programma del MoVimento 5 Stelle“; Stelle, „20 punti per la qualità della vita degli italiani“; „Cosa c'è scritto nel programma del Movimento 5 Stelle“.

²⁰⁴ Ilenia Colonna, „Attivismo tra reti digitali e incontri di sguardi. Il caso del Movimento No Tap.“, *Hermes: Journal of Communication*, č. 20 (2021).

míst, zvýšení konkurenceschopnosti a inovací, snížení energetické závislosti a sociálních nerovností, a zlepšení zdraví a kvality života občanů.²⁰⁵

5. 3. 4 Sociálně ekonomické otázky během koaliční vlády M5S a Ligy

Když v roce 2018 nastoupila nová vláda, očekávalo se radikální přepracování hlavní reformy trhu práce tzv. Jobs Act, kterou zavedla Renziho vláda. K tomu ale nedošlo. Zatímco zákon o pracovních místech je stále sporný a bez ohledu na závazky v manifestu přijaté Ligou a Hnutím pěti hvězd byly vládou zavedeny pouze tři změny: „Decreto dignità“ (Dekret o důstojnosti); nález Ústavního soudu ve věci smlouvy se zvyšující se ochranou a některé zásahy do režimu zkráceného úvazku, tj. mzdového garančního fondu. Mezi hlavní změny patřilo tedy například zavedení tzv. občanského příjmu pro nejhudší vrstvy společnosti, změna důchodového systému a snaha o zavedení rovné daně.²⁰⁶

Návrh rozpočtového plánu předložený v roce 2018 počítal se zvýšením schodku veřejných financí tím, že mimo jiné navrhl zavedení rovné daně pro živnostníky a malé podniky, daňovou amnestii pro nižší příjmy, důchodovou reformu umožňující předčasný odchod do důchodu, a příjem z občanství (Reddito di Cittadinanza RdC). Na rozdíl od doporučení EU provést rozpočtovou úpravu ve strukturálním vyjádření plán zahrnoval cíle nominálního schodku/HDP ve výši 2,4 % v roce 2019, 2,1 % v roce 2020 a 1,8 % v roce 2021, což by vedly ke zhoršení strukturálního salda. To přimělo EK pohrozit zahájením postupu při nadměrném schodku, než vláda nakonec ustoupila a snížila cíle na 2,04 % pro rok 2019, 1,8 % pro rok 2020 a 1,5 % pro rok 2021.²⁰⁷

Jedním z prvních kroků Conteho vlády bylo přijetí tzv. "Decreto dignità" ("dekret o důstojnosti"), který revidoval některá ustanovení zákona o pracovních místech tím, že

²⁰⁵ MoVimento 5 Stelle, „Le coperture del programma del MoVimento 5 Stelle“; Stelle, „20 punti per la qualità della vita degli italiani“; „Cosa c'è scritto nel programma del Movimento 5 Stelle“.

²⁰⁶ Nannicini, Sacchi, a Taddei, „The Trajectory of the Jobs Act and the Politics of Structural Reforms between Counter-Reforms and Ambiguity“.

²⁰⁷ Bartolucci, L, „Osservazioni sparse sulla Nota di Aggiornamento al Documento di Economia e Finanza 2018“, *FORUM DI QUADERNI COSTITUZIONALI RASSEGNA*, č. 10 (b.r.): 1–25.

okrajově omezil využívání smluv na dobu určitou a zvýšil prahové hodnoty pro odškodnění neoprávněně propuštěných zaměstnanců. Délka smlouvy byla zkrácena z 36 na 24 měsíců. Po 13 měsících muselo být prodloužení smlouvy odůvodněno, což byla výrazná změna ve srovnání s předchozími středolevicovými vládami. Hlavní, nepřímou inovací v této oblasti však bylo zavedení Reddito di Cittadinanza (Občanský příjem, RdC) selektivního systému ochrany příjmů, který byl jednou z klíčových politik M5S. Občanský příjem nahradil tzv. REI, ačkoli změny mezi oběma systémy se týkaly hlavně ekonomické oblasti zdrojů. REI (Reddito d'Inclusione), což v překladu znamená "příjem začlenění", byl systém zavedený v roce 2017. Cílem tohoto systému bylo poskytnout finanční podporu nejchudším rodinám v Itálii. RdC je univerzálnější a poskytuje podporu širšímu spektru obyvatel, včetně těch, kteří jsou schopni pracovat, ale nemohou najít zaměstnání. Hlavní rozdíly mezi těmito dvěma systémy se týkají jejich cílových skupin a podmínek způsobilosti. Zatímco REI byl zaměřen především na nejchudší rodiny, RdC je dostupný pro širší spektrum obyvatel. Kromě toho RdC zahrnoval také požadavek na aktivní hledání práce pro ty, kteří jsou schopni pracovat.²⁰⁸

Na toto nové opatření bylo z rozpočtu vyčleněno 7,1 mld. EUR. Kromě toho mělo být zaměřeno na 1,2 miliónu rodin. Dávka ve výši 780 EUR měsíčně je pro jednotlivce velmi štedrá, jedna z nejvyšších v Evropě. Je však více omezenější pro početnější rodiny. Migranti, kteří v zemi pobývají méně než deset let, nemají nárok na tuto podporu. Nárok na dávku byl podmíněn aktivací příjemců. Cílem bylo pomoci žadatelům vstoupit na trh práce nebo se na něj vrátit a bojovat proti sociálnímu vyloučení. V rozpočtu na rok 2019 byly vyčleněné prostředky na tzv. ANPAL (Národní agentura pro aktivní politiku zaměstnanosti) a ty určené pro úřady práce na přijetí 3 000 nových zaměstnanců. Označovaných jako

²⁰⁸ Baldini, M., Gallo, G., a Toso, S., „Le politiche per l'assistenza: il Reddito di cittadinanza" 2019 (2019), <https://iris.unimore.it/handle/11380/1300035>.

"navigátoři", kteří by měli převzít péči o příjemce občanského příjmu a pomáhat jim během procesu hledání zaměstnání.²⁰⁹

Současně vládní zákon o rozpočtu na rok 2019 plánoval navýšit prostředky určené na posílení boje proti chudobě prostřednictvím sociálních služeb obcí. Souhrnně lze říci, že Conteho vláda rozšířila nástroje politiky sociálních investic. Přesto to bylo nedostačující na přetrvávající institucionální problémy. Kompetence v sektoru aktivní politiky trhu práce (ALMP) zůstaly na úrovni regionů, které se postavily proti rozhodnutí ministerstva práce a sociálních věcí, zaměstnávat navigátory na dobu neurčitou²¹⁰. Výsledkem bylo, že ANPAL musel zaměstnat tzv. navigátory přímo pomocí smluv na dobu určitou na 24 měsíců. Role navigátorů ale nebyla efektivní. V únoru 2020 bylo pouze 4,8 % příjemců občanského příjmu, kteří se ucházeli o zaměstnání, pracovní smlouva byla nabídnuta pouze 1,1 %.²¹¹ Lze proto konstatovat, že aktivační stránka občanského příjmu se navzdory zvýšeným prostředkům neosvědčila.

Hlavním prosazovatelem systému RdC bylo Hnutí pěti hvězd. Tento systém byl jedním z klíčových bodů jejich volebního programu. M5S tvrdilo, že systém RdC pomůže bojovat proti chudobě a sociálnímu vyloučení. Na druhé straně, Liga měla vůči systému smíšené názory. Podporovala myšlenku poskytování finanční podpory pro nezaměstnané a chudé, ale vyjádřila obavy ohledně možného zneužití systému a jeho finanční udržitelnosti. Jednou z hlavních kritik byly vysoké náklady na provoz systému. Kritici tvrdili, že systém je finančně neudržitelný a může zatěžovat státní rozpočet. V průběhu koaliční vlády mezi M5S a Ligou došlo k několika politickým debatám a dohadům ohledně tohoto systému. Například, Liga

²⁰⁹ Giovanni Amerigo Giuliani, „The Uncertain Path towards Social Investment in Post-Crisis Italy“, *Contemporary Italian Politics* 14, č. 1 (2. leden 2022): 87–105, <https://doi.org/10.1080/23248823.2021.2023941>.

²¹⁰ Dario Raspanti, „Il (difficile) cammino verso l'attivazione: il dibattito italiano in materia di politiche del lavoro e attivazione“, *Autonomie locali e servizi sociali* XLII, č. 3 (2019): 479–95, <https://doi.org/10.1447/96705>.

²¹¹ Giuliani, „The Uncertain Path towards Social Investment in Post-Crisis Italy“.

navrhovala, aby byly do systému zahrnuty také podpory pro malé a střední podniky, což M5S nepodporovalo.²¹²

Koaliční vláda také prosazovala reformu důchodového systému, nazvanou Kvóta 100, která umožňovala pracovníkům odejít do důchodu v 62 letech s 38 odpracovanými léty. Tato reforma byla zavedena jako alternativa k předchozímu systému, který byl známý jako "Fornero Law" a který stanovil minimální věk pro odchod do důchodu na 67 let. Kvóta 100 byla navržena jako způsob, jak umožnit lidem odejít do důchodu dříve, pokud splňují určité podmínky.²¹³ Zavedla také občanský důchod, dávku závislou na majetkových poměrech, na kterou dosáhli jedinci důchodového věku a měli příjem pod hranicí chudoby. Z rozpočtu bylo vyčleněno téměř 22 miliard eur na kvótu 100, což znamenalo zvýšení poměru výdajů na důchody k HDP (v roce 2020 dosáhl 15,8 %).²¹⁴

Pro obě vládní strany Hnutí pěti hvězd a Ligu byl systém kvóty 100 jedním z důležitých bodů jejich koaliční smlouvy. Oba tyto politické subjekty tvrdily, že systém kvóty 100 pomůže lidem odejít do důchodu dříve a zlepši jejich životní podmínky. I přesto nebyla tato reforma nijak zvlášť oceněna v zahraničí ani Evropskou unií.²¹⁵

V oblasti rodinné politiky vláda nezavedla žádné významné změny. Všechny peněžité dávky, které prosazovaly Renziho a Gentiloniho vlády, byly zachovány a v některých případech (např. Bonus Bebè) byly mírně zvýšeny (o 20 % na druhé dítě). Pokud jde o opatření v oblasti sociálních investic vláda se vyjadřovala nejednoznačně. Otcovská dovolená byla prodloužena o jeden den, byla zachován příspěvek na mateřskou školu. Naopak vláda rozhodla o zrušení příspěvku na hlídání dětí. Sice bylo poskytnuto více finančních prostředků do Fondu rodinné politiky, ale podstatná část prostředků byla věnována na podporu rodinné péče pro zaměstnance, čímž byla zvýhodněna omezená, již

²¹² Giugliano, „Between Bragging and Reality“.

²¹³ Matteo Jessoula, „Pensioni gialloverdi: equie e sostenibili?“, *Politiche Sociali*, č. 1/2019 (2019), <https://doi.org/10.7389/93739>.

²¹⁴ Giuliani, „The Uncertain Path towards Social Investment in Post-Crisis Italy“.

²¹⁵ Nannicini, Sacchi, a Taddei, „The Trajectory of the Jobs Act and the Politics of Structural Reforms between Counter-Reforms and Ambiguity“.

tak dobře podporovaná skupina obyvatel, ta část obyvatelstva, která pracuje ve velkých italských podnicích. Jinými slovy, vláda se řídila typickou stratifikovanou strategií.²¹⁶

Potřeba dosáhnout kompromisů v programových bodech, v nichž panuje neshoda, nutí koaliční vládu přijímat méně radikální opatření. I přesto se zdá, že Conteho vláda se řídila jinou, v zásadě stranickou logikou, v níž každá ze dvou dvě frakcí, má vyhrazené pole působnosti založené na vyváženém rozdělení zdrojů, o něž se jedná, a druhá strana se, pokud možno zdržuje zásahů. Výsledkem je politická činnost, která nejenže postrádá organickou vizi, ale je také velmi často rozporuplná a má tendenci hledání konsensu. Dodržení koaliční smlouvy, která v sobě spojuje vizi historicky podporovanou pravicí – omezovat daně, zejména daně pro podniky a nejbohatší daňové poplatníky, v myšlence oživení ekonomiky s opačnou vizí, která silně podporuje veřejné investice do školství, sociální péče apod. je nelehké. V tomto kontextu není překvapivé, že se rozpočtový zákon vydal velmi drsnou cestou, což lze přičíst nejen politické a předvolební kampani, ale také je zde otevřený rozpor se zákonem o státním rozpočtu, a i s Evropskou komisí. Zřejmě je také obtížné sladit opatření založená na identitě. Vládní většina sice operuje se silným uvolněním omezení zdrojů, ale zároveň je pro ni obtížné převádět veleúspěšná volební hesla do skutečných opatření, což ukazuje, u hesel "zrušit Fornero", příjem občanů, "boj proti zlatým důchodům", "fiskální mír", které neměly za sebou dostatečné analytické rozpracování.²¹⁷

²¹⁶ Giuliani, „The Uncertain Path towards Social Investment in Post-Crisis Italy“.

²¹⁷ Di Maria Cecilia Guerra, „Divergenze parallele. M5S e Lega alla prova della legge di bilancio“, *ITALIANIEUROPEI*, 5/6, 2018, 18–24.

5. 4. Implementace koaliční smlouvy Ligy a M5S

Vznik první vlády Conteho, vytvořené prostřednictvím spolupráce Luigiho Di Maia a Mattea Salviniho, byl pevně spojen s klíčovým dokumentem známým jako *Contratto per il governo del cambiamento* (Smlouva o změně vlády). Podpis této dohody dne 17. května 2018 znamenal zásadní okamžik v italské politice, přinášející komplexní a vyčerpávající smlouvu o 58 stranách, s 30 kapitolami pečlivě uspořádanými abecedně, která zahrnovala obdivuhodných 17 000 slov. Oproti pouhému procedurálnímu rámci se tento dokument stal kompendiem, které nejen stanovilo směrnice pro vládnutí koalice, ale také provedlo důkladnou analýzu mnoha politických otázek ve svém prologu a následujících kapitolách.²¹⁸

Odborný pohled zdůrazňuje transformační roli koaličních dohod jako dynamických administrativních struktur, které mají hluboký vliv na formování trajektorie sdílené politické agendy během legislativního období.²¹⁹ Tyto dohody se neomezeně zabývají nejen obsahem politiky, ale také zahrnují procesní pravidla, která mají zmírňovat vnitrostranické konflikty nebo usnadňovat jejich řešení. Tento paradigmatický posun v politickém kontextu je patrný v historickém kontextu, kde byly koaliční dohody na italské politické scéně vzácné až do příchodu "Smlouvy o vládě změny", revolučního milníku, který znamenal první povolební koaliční dohodu v dějinách italské demokracie.²²⁰ Marangoni a Verzichelli sdílí tuto perspektivu, avšak zdůrazňují, že přestože stanovení formálního koaličního programu představuje skutečnou inovaci, je těžké ji porovnat s jinými koaličními dohodami, běžnými v jiných konsensuálních demokraciích. Důvodem je především to, že po bližším zkoumání smlouva odhaluje svou vágnost, diskurzivitu a ne-technický charakter při diskuzi o obsahu

²¹⁸ Daniela Giannetti, Luca Pinto, a Carolina Plescia, „The first Conte government: ‘government of change’ or business as usual?“, *Contemporary Italian Politics* 12, č. 2 (2020): 182–99.

²¹⁹ Heike Klüver a Hanna Bäck, „Coalition agreements, issue attention, and cabinet governance“, *Comparative Political Studies* 52, č. 13–14 (2019): 1995–2031.

²²⁰ José Santana Pereira a Catherine Moury, „Planning the “government of change”: The 2018 Italian coalition agreement in comparative perspective“, *Italian Political Science* 13, č. 2 (2018): 92–103.

politiky; nedostatek mechanismů pro provedení a absenci konkrétních finančních závazků.²²¹

Výzkum provedený Valbruzzim²²² porovnává programová prohlášení partnerů koalice a politické otázky obsažené v koaliční smlouvě, přičemž poukazuje na proces "konvergence" jako základní prvek programu první vlády Conte. Existuje ale i studie, která naopak zdůrazňuje, že smlouva byla spíše výsledkem "vzájemného akceptování autonomního, paralelního jednání" při plnění samostatných agend obou koaličních partnerů.²²³

Vládní strany ve smlouvě věnovaly největší pozornost oblasti práce, sociálního zabezpečení a zdraví. Tato tematika, představuje významných 16,54 % celkového zaměření. V této kategorii jsou zahrnuty dvě klíčové politiky podporované vládní koalicí, konkrétně opatření týkající se příjmů občanů a snížení věku odchodu do důchodu, jež byla nakonec zakotvena v zákoně v březnu 2019. Jednou z nejméně výrazných politik v koaliční smlouvě je makroekonomická politika (4,53 procenta), která je ovšem výrazná v legislativě (14,89 procenta), zdůvodnění lze nalézt ve faktu, že kategorie obsahuje všechny zákony suvisící s rozpočtem, včetně kogentních zákonů pro hospodaření s veřejnými financemi. Legislativa se především zaměřila na dvě hlavní kategorie, konkrétně Vládní operace a Podpora a regulace podnikání, přičemž každá z nich čítala 19,15 %. V první kategorii se řeší politické aspekty a zákony spojené s fungováním státních institucí, jako jsou orgány státní správy, samosprávy, veřejná správa a regulace politických stran. Druhá kategorie zahrnuje politické otázky a zákony týkající se rozvoje komunity, bankovníctví, financí, domácího obchodu a dalších regulačních politik. I když koaliční dohoda přidělila těmto oblastem politiky mírně nižší podíl (14,5 % na vládní operace a 12,5 % na podporu podnikání), přesto politické

²²¹ Francesco Marangoni a Luca Verzichelli, „Goat-stag, chimera or chameleon? The formation and first semester of the Conte government”, *Contemporary Italian Politics* 11, č. 3 (2019): 263–79.

²²² Marco Valbruzzi, „When populists meet technocrats. The Italian innovation in government formation”, *Journal of Modern Italian Studies* 23, č. 4 (2018): 460–80.

²²³ Marangoni a Verzichelli, „Goat-stag, chimera or chameleon? The formation and first semester of the Conte government”.

iniciativy výrazně reflektují témata obsažená ve smlouvě, jako jsou protikorupční opatření, regulace politických stran a institucionální reformy.²²⁴

Jedním z celkově rezonujících témat, jež se odráželo jak v rámci dohody (6,37 %), tak v následných zákonech (4,56 %), byla problematika imigrace. Data naznačují téměř absolutní shodu v kategorii Právo a kriminalita (12,67 % ve smlouvě a 12,87 % ve schválených zákonech). Dohromady představují imigrace a právo a zločin přibližně 17 procent schválených zákonů. Procentuální zastoupení schválených zákonů, výrazně kontrastuje s procentem schválených zákonů v kategorii Práce, sociální zabezpečení a zdraví. Tyto informace také reflektují agendu, kterou Liga prosazovala při formování koaliční politiky, přičemž otázky vyplývající z legislativy byly pro tuto stranu zvláště významné. I když krátká doba trvání Conteho vlády nedovoluje usuzovat na dlouhodobé rebalanční účinky, výsledky studie Giannettiové et al. přinášejí další důkazy o významné roli Ligy, zejména v prvních měsících vládního období. Liga byla proto schopna účinněji ovlivňovat vládní priority než M5, což by mohlo přispět k rostoucí popularitě strany v průběhu zkoumaného období.²²⁵

²²⁴ Giannetti, Pinto, a Plescia, „The first Conte government: ‘government of change’ or business as usual?”

²²⁵ Giannetti, Pinto, a Plescia.

6 Proměny politiky strany Liga a Hnutí pěti hvězd

Cílem této práce bylo analyzovat proměny vybraných aspektů pravicového i levicového populismu strany Liga a Hnutí pěti hvězd v roce 2018 po vstupu do vlády. V následujícím textu budeme analyzovat postoje stran k migrační problematice, vztahu k Evropské unii a k sociálně ekonomickým otázkám, dále se pokusíme odpovědět na položené otázky práce: Jak se proměnila politika Ligy a Hnutí pěti hvězd po vstupu do vlády? V jakých otázkách se politika Ligy a Hnutí pěti hvězd překrývá a kde naopak nejvíce liší?

Po volbách 4. března a sestavení vlády s podporou M5S a Ligou započala hluboká proměna italského politického systému. Změny byly významně ovlivněny také strategiemi, které přijaly politické síly nepodílející se na vládě. Forza Italia a Fratelli d'Italia rychle zaznamenaly změny v italském politickém prostředí a definovaly novou politickou linii. Nehlasovaly pro důvěru "vládě změny", ale vždy nabízely silnou podporu všem volbám Salviniho a Ligy. A naopak vyjádřili naprostý nesouhlas se všemi návrhy M5S a jejich ministrů a často je označovali za komunistické. Jak uvádí Biorcio, nebylo to jen o obnovení rétoriky, kterou v minulosti používal Berlusconi, ale o možném novém vymezení tradiční opozice mezi levicí a pravíci. Tendence, která se již objevila v mnoha evropských zemích. Ztráta konsensu, která postihla většinu umírněných středopravicových stran, zvýhodnila jejich spojení s pravicově populistickými stranami. Vznikly tak vlády, které zahrnují hlavní myšlenky populistické pravice: boj proti důsledkům globalizace.²²⁶

Jedním z nejvýraznějších témat již od počátku koaliční vlády byla otázka migrace. V koaliční smlouvě, kterou stanovili lídři obou stran Di Maio a Salvini se otázkou imigrace zabývá kapitola 13 z 30 s názvem "Imigrace: repatriace a zastavení podnikání". Jak vyplývá z názvu, přinejmenším v tématu přistěhovalectví se smlouva více blíží postoji Ligy než M5S. Úvod je jednoznačný: "*Současná otázka migrace je pro Itálii neudržitelná, vzhledem k nákladům a s nimi spojeným obchodům, živeným národními veřejnými prostředky, často spravované s malou transparentností a náchylné k infiltraci ze strany organizované zločinu*".

²²⁶ Roberto Biorcio, „I populisti al governo e la ridefinizione dello spazio politico“, *Italian Journal of Social Policy*, 2018, č. 2 (b.r.): 223–35.

K vyřešení problému, který "ohrožuje schengenský systém" musí Itálie hrát vedoucí úlohu při evropských jednáních o azylové a přistěhovalecké politice s cílem snížit příliv migrantů a revidovat dublinská nařízení. Analýza institutu Cattaneo²²⁷ potvrzuje, že politické návrhy v koaliční smlouvě mezi Ligou a M5S, týkající se zejména otázky bezpečnosti, kontroly přistěhovalství a zvýšení trestů za některé trestné činy, je politický přínos postojů Ligy obzvláště patrný. Po pouhém roce ve vládě a díky působení svého lídra ve funkci ministra vnitra byla Liga schopna hegemonizovat jednání exekutivy a veřejný diskurs o tématech spojených s migrací a národní suverenitou. Zejména navzdory souhlasu „žlutozelené“ vlády s rozpočtovými pravidly EU, Salviniho asertivnost při provádění tvrdé protimigrační strategie (včetně častých potyček s institucemi EU a dalšími evropskými vládami kvůli řízení příchodů migrantů)²²⁸ výrazně posílil důvěryhodnost Ligy jako hlavního vyzyvatele evropského „status quo“, což vedlo k jejímu drtivému vítězství ve volbách do EP v květnu 2019.²²⁹

Liga na rozdíl od M5S nevyužívá příliv migrantů jen jako populistický nástroj, ale otevřeně útočí na migranty jako takové. Její postoj se opírá o xenofobní a nacionalistickou rétoriku. Separatismus a značně xenofobní názory, které Liga zastává jsou skryty pod rouškou populismu. Přesto je zde patrný přechod od ostré euroskepsy k pragmatické spolupráci v rámci EU ukazujíc na politickou flexibilitu strany a také je v souladu s úvahou Hixe, který tvrdí, že nejvíce euroskeptické strany jsou ty, které jsou vyloučeny z vládní odpovědnosti.²³⁰ Matteo Salvini a Liga se obecně podíleli na Conteho vládě a podporovali ji, zároveň však vždy znovu potvrzovali svou příslušnost ke středopravé koalici. Lídr strany se snažil denně okupovat mediální scénu, aby vyvolal kontroverze, reakce a kritiku. S touto strategií, mohl

²²⁷ Istituto Cattaneo, „Che programmi avete per le elezioni? Analisi delle proposte politiche dei partiti, Press release, available at“: Istituto Cattaneo, 28. únor 2018, <https://www.cattaneo.org/2018/02/>.

²²⁸ Francesco Strazzari a Mattia Grandi, „Government policy and the migrant crisis in the Mediterranean and African arenas“, *Contemporary Italian Politics* 11, č. 3 (3. červenec 2019): 336–54, <https://doi.org/10.1080/23248823.2019.1644833>.

²²⁹ Alessandro Chiamonte, Lorenzo De Sio, a Vincenzo Emanuele, „Salvini’s success and the collapse of the Five-star Movement: The European elections of 2019“, *Contemporary Italian Politics* 12, č. 2 (2. duben 2020): 140–54, <https://doi.org/10.1080/23248823.2020.1743475>.

²³⁰ Simon Hix a Bjørn Kåre Høyland, *The Political System of the European Union*, 4th ed, The European Union Series (Basingstoke: Bloomsbury academic, 2022).

potvrdit své ústřední postavení ve vládě a zároveň ho konotovat v nejdůležitějších otázkách pro středopravicové voliče: strach z imigrace, snižování daňových sazeb a obrana národní suverenity. Jak již bylo výše zmíněno Liga ve vládě iniciovala tvrdší opatření vůči nelegální migraci, oproti M5S. Tato politika měla výrazný vliv na vnímání Ligy. Na jedné straně byl posílen vztah s konzervativními voliči, zatímco na druhé straně byly vyvolány obavy ohledně lidských práv a sociální spravedlnosti.²³¹

Hnutí pěti hvězd se snažilo nalézt humanitární přístup a v otázkách řešení migrace dosáhnout mezinárodní spolupráce. Zasazovalo se o poskytování humanitární pomoci a zlepšování podmínek pro žadatele o azyl. V otázce přístupu k migrantům však uvnitř strany nebyla shoda. V srpnu 2018 italský ministr vnitra a šéf Ligy Matteo Salvini zakázal vylodění migrantů z lodi Diciotti a byl vyšetřován.²³² Vicepremiér Di Maio na jeho obhajobu uvedl, že neporušil etický kodex, který stanovila koaliční smlouva. Ovšem křídlo M5S, které se zformovalo kolem předsedy Poslanecké sněmovny Roberta Fica, se výrazně ohradilo proti postupu ministra vnitra. Ovšem i z analýzy dokumentů a rozhovorů vyplývá, že M5S klade ve svém politickém diskurzu větší důraz na socioekonomická a politická témata než na otázky migrace. Přestože vykazuje jasnou anti-establishmentovou identitu, z ekonomického hlediska představuje levostředové pozice nekonzistentně smíšené s konzervativnějšími návrhy, zatímco v otázkách občanství a imigrace má nepolapitelné postavení, mísící národní sekuritizaci a mezinárodní humanitarismus.²³³

Při úvahách o tom, jak italská migrační politika v roce 2018 ovlivnila politický diskurz koaličních stran, se nutně potýkáme s mnoha překrývajícími se dynamikami, které nelze zjednodušit do úhledně identifikovaných, singulárních kauzálních vztahů. I když se do určité míry jedná o celoevropský fenomén, migrační otázka je z mnoha aspektů zvláště výrazná v Itálii. Podobně italská imigrační politika široce zahrnuje migrační politiku a vládnutí, stranické pozice, veřejné mínění a imigraci jako volební problém a také jak ukazují různé analýzy a studie vztahů mezi přistěhovalecstvím a politikou. Je nutné zdůraznit úzkou vazbu

²³¹ Coticchia, „A Sovereignist Revolution?”

²³² Matteo Renzi, *Un'altra strada: idee per l'Italia di domani* (Marsilio Editori spa, 2019).

²³³ Di Quirico, „Challenging the Euro”.

otázky migrace a Evropy. Jak ukazuje studie Gianeta et al., podstatné politické dimenze, které experti mají na mysli při definování levice a pravice, jsou spojeny především se socioekonomickými faktory. Existují však důkazy o tom, že ve většině zemí ekonomická dimenze klesá na významu, zatímco nové kulturní dělení se stalo významnějším. Autorka dále uvádí vedle klasické dvourozměrné prostorové konfigurace ekonomické levice – pravice, i druhou dimenzi, zahrnující imigraci, související s EU a sociálním konzervatismem – demarkaci – integraci.²³⁴ Tento postoj, zahrnuje širokou škálu otázek, včetně migrace vztahu k mezinárodním organizacím jako je Evropská unie. Strany, které podporují demarkaci, obecně preferují národní suverenitu a omezení na globalizaci, zatímco strany, které podporují integraci, obecně podporují větší globalizaci a mezinárodní spolupráci. Z tohoto úhlu pohledu lze tedy Ligu zařadit do škály silné demarkace a slabé integrace, Hnutí pěti hvězd pak do střední demarkace a střední integrace.²³⁵

V otázce vztahu k Evropské unii lze konstatovat, že obě strany zastávaly silně euroskeptické postoje, i když v době, kdy byly ve vládě, členství v Evropské měnové unii (EMU) nikdy skutečně nezpochybňovaly.²³⁶ V této souvislosti kabinet Ligy M5S vedený premiérem Giuseppe Contem slíbil, že zvrátí směr, kterým se v hospodářské a sociální politice vydaly předchozí vlády, a zaujme pevnější postoj k řešení "migrační krize". Obě strany projeví určitou míru euroskepticismu, ale jejich postoje a rétorika se lišily. Liga byla otevřeně euroskeptická, kritizovala Evropskou unii za řadu politik, včetně jejího přístupu k migraci a ekonomické politiky. Také vyjadřovala nespokojenost s omezeními, která EU ukládala na fiskální politiku členských států a argumentovala pro větší národní suverenitu. Její rétorika vykazovala trend nacionalismu a populismu. Exekutiva s lídrem Ligy Salviniem jako

²³⁴ Daniela Giannetti, Andrea Pedrazzani, a Luca Pinto, „The rising importance of non-economic policy dimensions and the formation of the Conte government in Italy”, *Italian Political Science* 13, č. 2 (2018): 27–44.

²³⁵ Giannetti, Pedrazzani, a Pinto.

²³⁶ Giugliano, „Between Bragging and Reality”.

ministrem vnitra se brzy spojila s uzavíráním přístavů pro záchranná plavidla nevládních organizací a legislativou zaměřenou na migranty bez dokladů a žadatele o azyl.²³⁷

Hnutí pěti hvězd mělo smíšený postoj k EU. Tato populistická anti-establishmentová strana vyjádřila kritický, i když nejednoznačný postoj k Evropské unii a euru. Přestože vyjádřila některé euroskeptické názory, byla také otevřená dialogu s EU a zdůrazňovala potřebu reformy unie zevnitř. M5S kritizovalo EU za její přístup k ekonomickým a sociálním otázkám, ale také uznávalo důležitost spolupráce mezi členskými státy. Celkově je M5S euroskepticismus spíše strategický než ideologický.²³⁸

Výše zmíněné postoje obou stran potvrzují i odborné studie, které tvrdí, že euroskepticismus charakterizuje především strany nacházející se na krajních polohách politického spektra, zatímco strany hlavního proudu se euroskepticismem zpravidla nezabývají, pokud se nejedná o některé drobné vnitrostranické politické tendence.²³⁹ Mnohé longitudinální a komparativní studie stranického euroskepticismu přinesly živou akademickou debatu týkající se postojů stran k evropským otázkám²⁴⁰ a analýzy postojů stranických lídrů²⁴¹ a členů k EU. V tomto ohledu bylo jedním z hlavních zjištění, že středolevé strany mají tendenci podporovat EU důsledně více než jejich středopravé protějšky, napříč západoevropskými politickými systémy. Studie také ukazují, že veřejné mínění o EU v Itálii sleduje jasné stranické rozdělení, bez ohledu na odpovědnost vlády.²⁴²

Koaliční vláda zavedla několik sociálně-ekonomických reforem. Hnutí pěti hvězd se zaměřilo na sociální spravedlnost a ekonomickou rovnost. Jedním z klíčových opatření, které

²³⁷ Strazzari a Grandi, „Government policy and the migrant crisis in the Mediterranean and African arenas“.

²³⁸ Di Quirico, „Challenging the Euro“.

²³⁹ Marc Hooghe, „Political Socialization and the Future of Politics“, *Acta Politica* 39, č. 4 (1. prosinec 2004): 331–41, <https://doi.org/10.1057/palgrave.ap.5500082>; Taggart a Szczerciak, „The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States“.

²⁴⁰ Gary Marks a Marco R. Steenbergen, *European Integration and Political Conflict* (Cambridge University Press, 2004).

²⁴¹ Paolo Bellucci, Diego Garzia, a Michael S Lewis-Beck, „Issues and Leaders as Vote Determinants: The Case of Italy“, *Party Politics* 21, č. 2 (1. březen 2015): 272–83, <https://doi.org/10.1177/1354068812472583>.

²⁴² Nicolò Conti a Anna Rita Manca, „L'Europa nel discorso politico degli stati membri: un'analisi degli euromanifesti“, *Rivista italiana di scienza politica*, č. 2/2008 (2008), <https://doi.org/10.1426/27432>; Marks a Steenbergen, *European Integration and Political Conflict*; Simon Hix, Abdul G. Noury, a Gérard Roland, *Democratic Politics in the European Parliament* (Cambridge University Press, 2007).

M5S prosadilo během koaliční vlády, byl zákon o občanském příjmu. Tento zákon, který byl schválen v roce 2019, zavedl formu základního příjmu pro nejhudší občany Itálie. Cílem tohoto opatření bylo snížit chudobu a sociální nerovnost. Liga se na druhé straně zaměřila na ekonomické otázky z pohledu pravicové politiky. Podporovala snížení daní a deregulaci jako způsob, jak podpořit ekonomický růst a konkurenceschopnost. Během koaliční vlády prosadila řadu daňových úlev, včetně snížení daně z příjmů pro malé a střední podniky. Obě strany také podporovaly reformu důchodového systému. V roce 2019 byl schválen zákon, který snížil věkovou hranici pro odchod do důchodu. Tento zákon, známý jako “quota 100”, umožnil lidem odejít do důchodu, pokud součet jejich věku a let strávených v práci dosáhl 100.²⁴³

Reformy vlády Liga-M5S je třeba analyzovat a považovat je za kompromis mezi dvěma různými stranami. Úkoly ministerstva částečně odrážely vnitřní rozdělení kompetencí. Luigi Di Maio, vůdce M5S, byl jmenován ministrem práce a sociálních politik, zatímco Matteo Salvini byl jmenován ministrem vnitra. Člen Ligy, Lorenzo Fontana, se stal ministrem pro rodinu a zdravotnictví. Politika trhu práce byla tedy především v rukou M5S, ale penzijní a rodinná politika zůstala výsadou Ligy, která také přímo řídila otázky migrace. Reformy sociálního zabezpečení přijaté první Conteho vládou byly výsledkem vzájemných ústupků mezi oběma stranami. Liga se neochotně rozhodla podpořit dekret o důstojnosti a RdC, zatímco M5S podpořili reformu kvóty 100 a nové, přísnější migrační zákony známé jako bezpečnostní dekrety. První dvě opatření byla přínosem pro voliče M5S, zatímco kvóta 100 se konkrétně zaměřovala na voliče Ligy, zejména na vlastníky malých podniků. Navíc rozšířením politiky sociální spotřeby by Liga a M5S mohly dále přitahovat hlasy nižších společenských tříd, které se již necítily být zastoupeny PD. Rozsáhlou expanzí sociálních investic podporovanou první Conteho vládou je třeba chápat jako strategii nárokování úvěru,

²⁴³ Ferdinando Giugliano, „The populist revolution and the fight against inequality. The Conte government between the ‘quota cento’ and the ‘citizens’ income’”, *Contemporary Italian Politics* 11, č. 3 (2019): 324–35.

kteřá má oslovit všechny volební skupiny vládnoucích stran. Nicméně prioritou byla dána politickým preferencím jejich klíčových volebních obvodů.²⁴⁴

Koaliční vláda Ligy a M5S byla pozorovateli označována za populistickou. Takový úsudek vyplývá ze skutečnosti, že oba koaliční partneři sdílejí společný názor, který staví na Muddeho uznávané definici "ctnostný a homogenní lid" proti elitám a nebezpečným "jiným". Elity a "jiní" jsou společně obviňováni z toho, že "zbavují suverénní lid jeho práv, hodnot a prosperity", identity a hlasu"²⁴⁵ M5S a Liga skutečně často označují rozdíl mezi "elitou" a "ostatními". 'lidem', přičemž každá z nich je vnímána jako homogenní skupina s protikladnými zájmy a hodnotami. Obě strany mluví o lidu jako o "čisté" entitě, jejíž obecná vůle a "zdravý rozum by se měl promítnout do politických rozhodnutí. V jejich komunikační strategii je elita zobrazována jako hlavní nepřítel lidu kvůli své zkorumpovanosti nebo technokratické povaze. To platí pro elitu působící v nadnárodních institucích Evropské unie a – zejména v rétorice M5S – politikům patřícím k hlavním italským stranám. Kromě toho, že sdílejí společnou antiestablishmentovou rétoriku, objevuje se "ideologie tenkého středu"²⁴⁶ populismu v kombinaci s různými rysy a ideologickými tradicemi členů tzv. žlutozelené vlády. Zdá se, že obě strany jsou jednotné v boji proti společnému nepříteli, kterým je Evropská unie, která odmítla expanzivní rozpočet koalice na rok 2019. Obě dvě strany nemají mnoho společného v programovém smyslu. To je zejména patrné v klíčových oblastech fiskální a sociální politiky, neboť během kampaně Liga slíbvala rovnou sazbu daně z příjmu, zatímco M5S se zavázala zavést univerzální systém základního příjmu. Vzhledem k těmto rozdílům mezi Ligou a M5S se vytvoření tzv. Conteho vlády dalo přičíst společným antiestablishmentovým postojům obou koaličních partnerů, stejně jako touze jejich stranických lídrů získat prestižní postavení v politice. Podle tohoto názoru by se soudržnost kabinetu opírala výhradně o sdílený odpor k tradičním politickým a ekonomickým elitám. Z těchto faktů jednoznačně vyplývá, že takzvaná "vláda změny" se

²⁴⁴ Giuliani, „The Uncertain Path towards Social Investment in Post-Crisis Italy“.

²⁴⁵ Mudde, „The Populist Zeitgeist“.

²⁴⁶ Mudde.

musela nutně setkat s obrovskými obtížemi při přijímání zásadních rozhodnutí v oblasti veřejné politiky a byla nucena nenalézat kompromisních řešení.

Ačkoli obě strany reprezentují dvě odlišné politické síly na italské scéně, během své společné koaliční vlády v letech 2018-2019 došlo k několika překrýváním i odlišnostem v jejich politikách. Oba subjekty zdůrazňovaly národní suverenitu a autonomii v rozhodování, což bylo patrné ve společných postojích k otázkám migrace a ochrany hranic. Obě strany zdůrazňovaly potřebu chránit italskou národní identitu před vnějšími vlivy. Liga i M5S vykazovaly zájem o sociální spravedlnost, avšak jejich přístup k této otázce se lišil. Zatímco M5S se více zaměřovalo na sociální programy a pomoc chudším vrstvám obyvatelstva, Liga upřednostňovala opatření na podporu ekonomického růstu a snižování daňové zátěže. Liga zdůrazňovala hospodářský nacionalismus a podnikatelskou příznivost, což bylo patrné ve snaze o snížení daňové zátěže a podpoře podnikání. Naopak M5S se stavělo více proti tradičním ekonomickým strukturám, prosazovalo participativní ekonomiku a kladla důraz na sociální spravedlnost. Již tradičně byla Liga euroskeptická a představovala sílu odporující evropským integracím. M5S, zatímco kritické v některých bodech, bylo otevřenější k evropské spolupráci, což vedlo k některým konfliktům během koaliční vlády. Liga uplatňovala typické pravicové populistické prvky, včetně silného důrazu na národní identitu, odporu vůči elitám a snahy oslovit tradiční pracující vrstvy. M5S kombinovalo prvky levicového populismu, jako jsou sociální programy a důraz na participaci, s odporem k tradiční politice a byrokracii.

Perspektivy obou stran byly pozoruhodně odlišné. Zatímco Liga byla obdařena příznivými průzkumy, M5S nebyla schopna využít výhod vládní účasti, přičemž průzkumy veřejného mínění naznačovaly prudce klesající podporu, což naznačuje zvrát v rovnováze mezi oběma stranami ve srovnání s volbami v předchozím roce. Po roce vlády v kdy obě spojenecké strany soupeřily o získání zlatého koaličního podílu, se obě polarizovaly a evropské volby potvrdily převrat v rovnováze sil mezi koaličními partnery. V rámci několika měsíců padl první Conteho kabinet (v srpnu 2019) a byla sestavena druhá vláda (září 2019) s hlavní středolevicovou stranou Partito Democratico (Demokratická strana, PD), která v alianci nahradila stranu Liga s Hnutím pěti hvězd. Experiment populistické aliance tak ukončil svou krátkou pouť, a to především v důsledku výsledků voleb do Evropského parlamentu. Širší

relevance italského případu spočívá ve skutečnosti, že vývoj v Itálii je jak paradigmatický pro evropský vzestup krajně pravicových a anti-establishmentových sil, a zároveň jasně odlišný. V tomto ohledu je Itálie jednou z mála evropských zemí, kde tyto strany vytvořily vládu, aniž by byly v koalici s více „mainstreamovými“ stranami.²⁴⁷

V následující Tabulce 1 jsou prezentována shrnující data, která se týkají komparace a analýzy změn postojů stran Liga a Hnutí pěti hvězd v období před rokem 2018 a po společné koaliční vládě. Pro vlastní analýzu vybraných subjektů byla zhodnocena kritéria, která byla stanovena v úvodu práce. Pro účely této studie byla stanovena základní kritéria, která jsou charakteristická pro populistická hnutí a jsou odvozena z relevantní odborné literatury. Tato kritéria zahrnují postoje k Evropské unii, postoje k migraci včetně antiimigrační rétoriky, a socio-ekonomické názory a poskytují rámec pro analýzu a porozumění dynamice populistických hnutí.

Pokud jde o politické spektrum, M5S je před rokem 2018 často klasifikováno jako populistické a anti-establishmentové hnutí a je známé svým názorem na přímou demokracii.²⁴⁸ Její politické postavení je obtížné definovat a může se lišit v závislosti na konkrétních otázkách. Zařazení politických stran nebo hnutí do konkrétní části politického spektra často probíhá na základě analýzy postojů, programu a chování daného subjektu. Klasifikace nemusí být konzistentní a může vykazovat odlišnosti v hodnocení mezi různými politology a analytiky. Někteří analytici M5S zařazují do středu politického spektra, zatímco jiní ji považují za blízkou levicově libertariánským pozicím jiní za protiimigrační krajně pravicovou stranu a další ji prostě považují za nezařaditelnou.²⁴⁹ M5S se snaží distancovat od tradiční levico-pravicové klasifikace. Její politické pozice zahrnují prvky jak z levicového, tak z pravicového spektra. Například, v otázkách imigrace a bezpečnosti se M5S někdy přiklání k pravici, zatímco v otázkách sociální spravedlnosti a ochrany životního

²⁴⁷ Giannetti, Pinto, a Plescia, „The first Conte government: ‘government of change’ or business as usual?”

²⁴⁸ Bickerton a Accetti, „‘Techno-populism’ as a new party family”.

²⁴⁹ Mosca a Tronconi, „Beyond left and right”.

prostředí se přiklání k levici. Jak vyplývá z uvedené Tabulky 1 se zařazení M5S do politického spektra v letech vládní koalice příliš nezměnilo.

Liga je v roce 2018 zařazována na pravici politického spektra. V akademickém diskurzu je konsenzus, že strana je klasifikována jako součást radikálně pravicových populistických stran.²⁵⁰ Je třeba zdůraznit, že termín “radikální pravice” se v akademické sféře často využívá k charakterizaci politických stran, které spojují pravicové ekonomické názory s nacionalismem, populismem a pevnými postoji k tématům jako je imigrace. Na druhou stranu, termín radikální pravice se v odborném kontextu využívá k popisu politických ideologií a hnutí, která vykazují sklon k extrémnějším postojům. Tato politická uskupení často zdůrazňují prvky nacionalismu, populismu, xenofobie. Dále může být patrná určitá míra nepřátelství vůči existujícímu politickému systému a elitám. Nicméně, jak již bylo zmíněno výše v kapitole teoretických východisek, pro potřeby této práce je vycházeno zejména z definice Muddeho²⁵¹ a pro sledovanou stranu Liga je použito označení radikální pravicová populistická strana. V důsledku těchto charakteristik a výsledků této studie byla Liga v Tabulce 1, před i po roce 2018 kategorizována jako radikálně pravicová.

V otázce vztahu k EU se Hnutí pěti hvězd před rokem 2018 vyznačovalo kritickým postojem, ale zároveň bylo otevřeno dialogu.²⁵² Jak je uvedeno v Tabulce 1 po roce 2018 se její postoj stal kritičtější. Tento posun může být interpretován jako důsledek nárůstu euroskepticismu mezi jejími voliči nebo snahy získat více podpory tím, že se přizpůsobí populistickým náladám. Strana Liga vždy vykazovala euroskepticismus a kritický postoj k Evropské unii. Po roce 2018 však výrazným způsobem zintenzivnila svou rétoriku. Vzhledem k této změně, lze identifikovat několik klíčových faktorů, které mohly ovlivnit její postoj k EU v letech 2018 a 2019. Jedním z nich je koaliční politika. V koaličním kontextu mohla Liga zmírnit svůj euroskepticismus na úkor dosažení dohod a stability v rámci vládní koalice. Dále také měnící se politické okolnosti v EU, zejména s ohledem na

²⁵⁰ Ferrarová, „Patří Liga Severu do rodiny populistických radikálně pravicových stran?“

²⁵¹ Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, 2009.

²⁵² Giannetti, Umansky, a Sened, „The Entry of the M5S and the Reshaping of Party Politics in Italy (2008–2018)“.

otázky migrace. A vnitřní stranické faktory, včetně změn ve vedení strany. Celkově lze změnu postavení Ligy vůči EU v roce 2018 a 2019 chápat jako výsledek kombinace vnějších politických událostí, vnitřních stranických faktorů a strategických rozhodnutí v reakci na aktuální politický kontext.²⁵³

Před rokem 2018 mělo Hnutí pěti hvězd variabilní přístup k otázce migrace. Před nástupem do vládní koalice s Ligou prezentovalo M5S většinou pragmatičtější a umírněnější stanovisko k migraci, přičemž kladlo důraz na nutnost ochrany italských hranic a redukci nátlaku na sociální služby. Hnutí zdůrazňovalo význam evropské spolupráce v řešení migrační krize a deklarovala podporu multilaterálnímu přístupu k této problematice.²⁵⁴ Po parlamentních volbách v roce 2018 a následném vytvoření vládní koalice s Ligou došlo k markantním změnám v postoji M5S k migraci. Spolupráce s Ligou, charakterizovanou tvrdým přístupem vůči migraci a podporou uzavírání národních hranic, ovlivnila i stanovisko M5S. Změna postoje hnutí, jak je uvedeno v Tabulce 1, se projevila stále vyhraněnějšími tendencemi k restriktivní politice vůči migraci, důraz byl kladen zejména na národní suverenitu a ochranu italských zájmů.

Strana Liga byla před rokem 2018 charakterizována silně euroskeptickým postojem a důrazem na národní suverenitu včetně kontroly nad migračními toky. Její postoj k migraci byl v té době vyhraněný a zaměřoval se na restriktivní opatření s cílem ochránit italské hranice a národní identitu. Strana zdůrazňovala potřebu přezkoumání evropských migračních politik a podporovala uzavírání hranic jako prostředek k omezování přílivu migrantů. Po roce 2018 a vstupu do vládní koalice Liga posunula svůj postoj k migraci k ještě razantnějším opatřením. Ve spolupráci s M5S prosazovala tvrdší politiku vůči migraci, která zahrnovala snahu omezit příliv migrantů a zpřísnit bezpečnostní opatření na hranicích. Strana též zdůrazňovala potřebu zajištění národní bezpečnosti a ochrany italské kultury v

²⁵³ Hix a Høyland, *The Political System of the European Union*.

²⁵⁴ Cavallaro, Diamanti, a Pregliasco, *Una nuova Italia*.

důsledku masové migrace. Tato změna postavení byla do značné míry motivována politickým prostředím, zejména vzrůstajícím tlakem na migrační politiku v Evropě a nárůstem populistických hnutí v Itálii. Liga vnímala silné zázemí veřejné podpory pro tvrdší postoj k migraci, což se odrazilo v jejím politickém agendě. Postoj Ligy k migraci po roce 2018 měl také tendenci reflektovat její širší politický program a snahu oslovit voliče sdílející obavy z dopadů masové migrace na společnost a národní bezpečnost. Tato změna je také zanesena do Tabulky 1.

Tabulka 1 také uvádí změny týkající se antiimigrační rétoriky stran. Ligy vedená Matteem Salvinim, se vyznačovala před rokem 2018 silnou jazykovou rétorikou, zdůrazňující národní suverenitu a nezbytnost ochrany hranic. Naopak, M5S uplatňovalo umírněnější přístup, podporující evropskou spolupráci a humanitární aspekty migrace. Po roce 2018, kdy obě strany vytvořily koaliční vládu, došlo k výrazným změnám v jejich antiimigrační rétorice. Liga zdůraznila svůj již ostrý postoj, prosazujíc ještě restriktivnější opatření a zdůrazňujíc údajnou obranu italských zájmů. M5S, i přes svůj původní umírněný přístup, přijalo pod tlakem koaliční politiky s Ligou tvrdší stanovisko k migraci, což se odrazilo v jejich jazykovém projevu.

Tabulka 1 dále uvádí změny týkající se sociálně ekonomických postojů sledovaných subjektů. Před rokem 2018 M5S podporovalo levicovou ekonomiku, která kladla důraz na sociální spravedlnost a environmentální politiku. Po roce 2018 došlo k posunu k pravici, zejména v otázkách fiskální politiky a trhu práce. Tento posun může být interpretován jako reakce na měnící se politické klima v Itálii a snahu získat širší podporu. Liga byla před vstupem do koaliční vlády charakterizována svými pravicovými ekonomickými postoji, kladla důraz na snižování daní a deregulaci. Tato orientace byla v souladu s jejím širším politickým programem, který zdůrazňoval potřebu ekonomické svobody a konkurenceschopnosti. Po roce 2018 nebyla zaznamenána žádná významná změna v

sociálně-ekonomických postojích Ligy. Strana nadále podporovala pravicovou ekonomiku, snižování daní a deregulaci.

Tabulka 1 Komparace vybraných kritérií stran Liga a M5S

Kritéria	M5S (před 2018)	M5S (po 2018)	Liga (před 2018)	Liga (po 2018)
Politické spektrum	Nezařaditelné. Polyvalentní. Populistické, antiestablishmentové, střední až středopravicové, středolevicové	Nezařaditelné. Do jisté míry středopravicové, ale s různorodými prvky	Radikální pravice	Radikální pravice
Vztah k EU	Kritický, ale otevřený dialogu s EU	Kritičtější, ale stále otevřený dialogu s EU	Euroskepticismus, kritika EU	Euroskepticismus, Konfrontační rétorika, ale posun směrem k pragmatické spolupráci
Migrace	Smíšené názory, důraz na humanitární aspekty	Restriktivnější postoj, důraz na národní suverenitu	Restriktivní politika, podpora národní suverenity, nativismus	Restriktivní politika, podpora národní suverenity
Styl antiimigrační rétoriky	Mírný	Silnější	Silný	Silný
Sociálně- ekonomické postoje	Levicová ekonomika, podpora sociální spravedlnosti a environmentální politiky	Posun k pravici, zejména v otázkách fiskální politiky a trhu práce	Pravicová ekonomika, podpora snížení daní a deregulace	Pravicová ekonomika, podpora snížení daní a deregulace
Populismus	Inkluzivní	Inkluzivní	Exkluzivní	Exkluzivní

Tabulka 2 Přehled změn sledovaných kritérií M5S a Ligy v letech 2018–2019

Kritéria	M5S	Liga
Politické spektrum	Stále nezařaditelné, (ale v určitých kritériích posun ke středopravici)	*
Vztah k EU	Změna k více kritickému postoji	Konfrontační, ale posun směrem k pragmatické spolupráci v rámci koalice
Migrace	Změna k restriktivnějšímu postoji	*
Styl antimigrační rétoriky	Změna k silnější rétorice	*
Sociálně-ekonomické postoje	Změna k pravicovější ekonomice	*
Druh populismu	*	*

Legenda: * označení nevýrazné změny ve sledovaných kritériích

 Změna u sledovaných kritériích směrem k pravému spektru

 Změna u sledovaných kritériích směrem k levému spektru

V Tabulce 2 jsou pro lepší přehlednost uvedeny změny u sledovaných kritériích. Závěrem lze konstatovat, že obě strany se během koaliční vlády staly restriktivnějšími v otázkách migrace. Liga, která již měla restriktivní postoj k migraci, zintenzívnila svou rétoriku a politiky. M5S, které mělo původně smíšené názory na migraci, se také posunulo k restriktivnějšímu postoji, pravděpodobně pod vlivem Ligy. V otázkách vztahu k EU se postoje obou stran také změnilo. Liga zůstala euroskeptická, její rétorika zůstala konfrontační, ale došlo k určitému posunu směrem k pragmatické spolupráci s EU vycházející z nové pozice Ligy jako vládní strany. M5S, které bylo původně otevřené

dialogu s EU, se stalo kritičtější. V sociálně-ekonomických otázkách došlo k několika změnám. Liga pokračovala ve své podpoře pravicové ekonomiky, zatímco M5S se posunulo více k pravici, zejména v otázkách fiskální politiky a trhu práce.

7 Závěr

Analýza politických postojů Ligy a Hnutí Pěti Hvězd během jejich společné koaliční vlády v letech 2018-2019 poskytuje hluboký vhled do evoluce italské politické scény. Zjištění této práce naznačují, že obě strany, původně reprezentující odlišné části politického spektra, prošly významnými proměnami a odchylkami od svých tradičních postojů, čímž odrážely dynamiku koaliční politiky. Liga, původně známá svým pravicovým populismem a euroskepticismem, projevila určité odchylky od těchto postojů během koaliční vlády. Přestože si udržela silné národní a hospodářské prvky, zdá se, že pragmatismus a potřeba kompromisu v rámci koalice vedly k určité otevřenosti k evropským otázkám. Hnutí Pěti Hvězd, původně spojené s levicovým a anti-establishmentovým populismem a odmítáním tradiční politiky, podstoupilo některé změny směrem ke středu. Přestože si udrželo svůj unikátní model participativní demokracie, jeho ekonomický přístup a otevřenost ke spolupráci s tradičními stranami naznačují odchylky od čistě levicových postojů. Otevřenost k evropským otázkám a snaha o kompromisy ukazují na komplexní dynamiku koaliční politiky. Změny v postojích obou stran naznačují, že nebylo možné udržet pevně nastavené hranice pravicového a levicového populismu v rámci koaliční vlády.

Během společné koaliční vlády prošla politická dynamika u obou subjektu výraznými změnami. Zatímco Hnutí pěti hvězd jako populistická síla zažilo vnitřní rozpory a do jisté míry přizpůsobilo svou politiku, Liga si zachovala konzistentnější a rozhodnější postoj. Salviniho neoblomné odhodlání prosazovat nacionalistický a protiimigrační program našlo odezvu u značné části voličů. Rozdílné trajektorie obou koaličních partnerů se projevíly po volbách do Evropského parlamentu, které se konaly v květnu 2019. Liga, podporovaná Salviniho charismatickým vedením a jasným poselstvím, zaznamenala prudký nárůst podpory a stala se největší stranou v italském Evropském parlamentu. Naproti tomu Hnutí pěti hvězd čelilo problémům a poklesu popularity, což odráželo vnitřní spory a posuny v jejich politických postojích. Úspěch Ligy v evropských volbách posílil Salviniho, který v

touze po příležitosti využít dynamiku své strany inicioval v srpnu 2019 hlasování o nedůvěře vládě. Tato promyšlená akce byla strategickým manévrem, který měl vyvolat předčasné volby a potenciálně posílit pozici Ligy. Po pádu vlády na nové politické scéně vytvořilo Hnutí pěti hvězd novou koalici s Demokratickou stranou (PD), stranou středolevého spektra. Toto nečekané spojení mělo zajistit stabilitu a vyvážit rostoucí vliv Ligy. Giuseppe Conte, původně nestraník, zůstal premiérem a stál v čele nové koaliční vlády. Po roce ve vládní koalici vstoupila Liga pod vedením Salviniho do období opozice, zůstala však silnou politickou silou. Salvini si nadále budoval image silného obhájce národních zájmů, zdůrazňoval tvrdý postoj k imigraci a zpochybňoval politiku nové koaliční vlády. Na druhé straně se Hnutí pěti hvězd potýkalo s vnitřními problémy a změnami spojení. Rozhodnutí spolupracovat s PD představovalo odklon od jejich dřívějšího antiestablishmentového postoje, což vedlo k vnitřní kritice.

Celkově byla vláda změny v Itálii svědkem rozdílných cest svých koaličních partnerů. Důsledná politika Ligy a její volební úspěchy připravily půdu pro Salviniho strategický krok směřující k vyvolání předčasných voleb. Následná reorientace italské politiky odrážela složitost populistické dynamiky, přičemž Liga upevnila svou opoziční roli, zatímco Hnutí pěti hvězd se vyrovnávalo s vnitřními proměnami a koaliční dynamikou, aby se přizpůsobilo měnící se politické krajině.

Tato analýza odhaluje, že politická scéna v Itálii není statická a podléhá změnám v reakci na aktuální události a politické tlaky. Otevírá se tak prostor pro další diskusi a výzkum, zejména ohledně toho, jakým směrem se budou strany a hnutí ubírat v budoucnu, a jaký vliv bude mít tato proměnlivost na italskou politickou krajinu. Celkově lze konstatovat, že koaliční vláda Ligy a Hnutí Pěti Hvězd otevřela nové kapitoly v italské politice, přičemž dynamika jejich postojů ilustruje složitost a neustálé změny v moderní politice.

8 Bibliografie

- Abou-Chadi, Tarik. „Niche Party Success and Mainstream Party Policy Shifts – How Green and Radical Right Parties Differ in Their Impact". *British Journal of Political Science* 46, č. 2 (duben 2016): 417–36. <https://doi.org/10.1017/S0007123414000155>.
- Albertazzi, Daniele, Arianna Giovannini, a Antonella Seddone. „‘No Regionalism Please, We Are Leghisti !’ The Transformation of the Italian Lega Nord under the Leadership of Matteo Salvini". *Regional & Federal Studies* 28, č. 5 (20. říjen 2018): 645–71. <https://doi.org/10.1080/13597566.2018.1512977>.
- Arzheimer, Kai. „Contextual Factors and the Extreme Right Vote in Western Europe, 1980–2002". *American Journal of Political Science* 53, č. 2 (duben 2009): 259–75. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2009.00369.x>.
- Baldini, M.; Gallo, G., a Toso, S. „Le politiche per l’assistenza: il Reddito di cittadinanza" 2019 (2019). <https://iris.unimore.it/handle/11380/1300035>.
- Bartlett, Jamie, Caterina Froio, Mark Littler, a Duncan McDonnell. „New Political Actors in Europe : Beppe Grillo and the M5S". Working Paper, 2013. <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/26217>.
- Bartolucci, L. „Osservazioni sparse sulla Nota di Aggiornamento al Documento di Economia e Finanza 2018". *FORUM DI QUADERNI COSTITUZIONALI RASSEGNA*, č. 10 (b.r.): 1–25.
- Bellucci, P., D. Sanders, a F. Serricchio. „Explaining European Identity", 2012. <https://repository.essex.ac.uk/5914/>.
- Bellucci, Paolo, Diego Garzia, a Michael S Lewis-Beck. „Issues and Leaders as Vote Determinants: The Case of Italy". *Party Politics* 21, č. 2 (1. březen 2015): 272–83. <https://doi.org/10.1177/1354068812472583>.
- Benedetto, Giacomo. „Explaining the failure of Euroscepticism in the European Parliament". *Opposing Europe*, 2008, 127–50.
- Biancalana, Cecilia, a Pasquale Colloca. „Il Movimento 5 stelle alla prova dell’istituzionalizzazione: una metamorfosi incompiuta?" In *Il vicolo cieco. Le elezioni del 4 marzo 2018*, 79–98. Il Mulino, 2018.
- Bickerton, Christopher J., a Carlo Invernizzi Accetti. „‘Techno-populism’ as a new party family: the case of the Five Star Movement and Podemos". *Contemporary Italian Politics* 10, č. 2 (4. květen 2018): 132–50. <https://doi.org/10.1080/23248823.2018.1472919>.
- Biorcio, Roberto. „I populisti al governo e la ridefinizione dello spazio politico". *Italian Journal of Social Policy*, 2018, č. 2 (b.r.): 223–35.
- Biorcio, Roberto. *La Padania promessa*. Nuovi saggi. Milano: Il Saggiatore, 1997.
- Biorcio, Roberto. „The reasons for the success and transformations of the 5 Star Movement". *Contemporary Italian Politics* 6, č. 1 (2014): 37–53.
- Biorcio, Roberto, a Paolo Natale. *Il Movimento 5 Stelle: Dalla Protesta al Governo*. Mimesis, 2018.
- Biorcio, Roberto, a Rossana Sampugnaro. „Introduction: The Five-star Movement from the street to local and national institutions". *Contemporary Italian Politics* 11, č. 1 (2019): 5–14.

- Bordignon, Fabio. „Leader polarisation: Conflict and change in the Italian political system". In *The Politics of Polarisation*, 33–63. Routledge, 2022.
- Bordignon, Fabio, a Luigi Ceccarini. „Five stars and a cricket. Beppe Grillo shakes Italian politics". *South European Society and Politics* 18, č. 4 (2013): 427–49.
- Bordignon, . „Five stars and a cricket. Beppe Grillo shakes Italian politics". *South European Society and Politics* 18, č. 4 (2013): 427–49.
- Bordignon, . „Five stars, five years, five (broken) taboos". In *The Italian General Election of 2018*, 139–63. Springer, 2019.
- Bordignon, . „The Five-Star Movement: A Hybrid Actor in the Net of State Institutions". *Journal of Modern Italian Studies* 20, č. 4 (8. srpen 2015): 454–73. <https://doi.org/10.1080/1354571X.2015.1066112>.
- Bressanelli, E., a Natali, D. „Introduction. Contemporary Italian Politics", 2019. https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=Introduction.%20Contemporary%20Italian&journal=Politics&volume=11&issue=3&pages=208-219&publication_year=2019&author=Bressanelli%2CE&author=Natali%2CD.
- Caiani, Manuela. „The populist parties and their electoral success: different causes behind different populisms? The case of the Five-star Movement and the League". *Contemporary Italian Politics* 11, č. 3 (2019): 236–50.
- Caiani. „The Populist Parties and Their Electoral Success: Different Causes behind Different Populisms? The Case of the Five-Star Movement and the League". *Contemporary Italian Politics* 11, č. 3 (3. červenec 2019): 236–50. <https://doi.org/10.1080/23248823.2019.1647681>.
- Canovan, Margaret. „Populism for Political Theorists?" *Journal of Political Ideologies* 9, č. 3 (říjen 2004): 241–52. <https://doi.org/10.1080/1356931042000263500>.
- Cassese, Sabino. „Con il governo è cambiata anche la forma di governo?" *Quaderni costituzionali*, č. 1/2019 (2019). <https://doi.org/10.1439/92713>.
- Cavallaro, Matteo, Giovanni Diamanti, a Lorenzo Pregliasco. *Una nuova Italia: Dalla comunicazione ai risultati, un'analisi delle elezioni del 4 marzo*. LIT EDIZIONI, 2018.
- Ceccarini, Luigi. „Un territorio inesplorato. Le elezioni del 4 marzo 2018". Viděno 27. listopad 2023. <https://ora.uniurb.it/handle/11576/2666046>.
- Cladi, Lorenzo, a Andrea Locatelli. „The Me Too Syndrome Reloaded: Change and Continuity in Italian Relations with France and Germany after Brexit". *Italian Political Science* 15, č. 1 (27. květen 2020): 29–41.
- Colonna, Ilenia. „Attivismo tra reti digitali e incontri di sguardi. Il caso del Movimento No Tap." *H-ermes: Journal of Communication*, č. 20 (2021).
- Conti, Nicolò, a Anna Rita Manca. „L'Europa nel discorso politico degli stati membri: un'analisi degli euromanifesti". *Rivista italiana di scienza politica*, č. 2/2008 (2008). <https://doi.org/10.1426/27432>.
- Coticchia, Fabrizio. „A Sovereignist Revolution? Italy's Foreign Policy under the “Yellow–Green” Government". *Comparative European Politics* 19, č. 6 (1. prosinec 2021): 739–59. <https://doi.org/10.1057/s41295-021-00259-0>.

- Dahl, Robert. *Democracy and its Critics New Haven: Yale U. Press*, 1989.
- De Sio, L. e Carrieri, L. „Davvero il fallimento del “governo del cambiamento” gioverà a M5S e Lega?” In *Gli sfidanti al governo. Disincanto, nuovi conflitti e diverse strategie dietro il voto del 4 marzo 2018*, 203-205. Dossier CISE(11). Roma: LUISS University Press e Centro Italiano Studi Elettorali, 2018.
- Decker, Frank. *Der neue Rechtspopulismus*. 2., Überarbeitete Aufl. Opladen: Leske + Budrich, 2004.
- Dennison, James, a Andrew Geddes. „The Centre No Longer Holds: The Lega, Matteo Salvini and the Remaking of Italian Immigration Politics”. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 9. únor 2021, 1–20. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1853907>.
- Di Maria Cecilia Guerra. „Divergenze parallele. M5S e Lega alla prova della legge di bilancio”. *ITALIANIEUROPEI*, 5/6, 2018, 18–24.
- Di Quirico, Roberto. „Challenging the Euro: The Politics of Anti-Euro Parties in Italy during the First Conte Government”. *Contemporary Italian Politics* 13, č. 1 (2. leden 2021): 64–80. <https://doi.org/10.1080/23248823.2020.1793073>.
- Drulák, Petr. *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Portál, 2008.
- Dunn, Kris. „Preference for Radical Right-Wing Populist Parties among Exclusive-Nationalists and Authoritarians”. *Party Politics* 21, č. 3 (1. květen 2015): 367–80. <https://doi.org/10.1177/1354068812472587>.
- Dvoráková, Vladimíra, Radek Buben, a Jan Nemeč. *¡Que el pueblo mande!: levicové vlády, populismus a zmeny režimu v Latinské Americe*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012.
- Ellinas, Antonis A. *The media and the far right in western Europe: playing the nationalist card*. New York: Cambridge University Press, 2010.
- EU Commission, 2018. „Report from the Commission: Italy (21.11.2018)”. The official website of the European Commission, providing access to information about its political priorities, policies and services, 30. listopad 2023. https://commission.europa.eu/index_en.
- Eurostat. „Migration and Migrant Population Statistics”. Viděno 15. leden 2022. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics.
- Federico Mariano Giuntini, „Italian “Yellow-Green Government” and the European Union: A Complicated Relationship”, 2019. <https://sgpjournals.mgimo.ru/2019/2019-5/italian-yellow-green-government-and-eu>.
- Feltri, Stefano. „Perché le coperture a 5 stelle del reddito di cittadinanza sono evanescenti”. Formiche.net, 22. květen 2017. <https://formiche.net/2017/05/coperture-5-stelle-reddito-cittadinanza/>.
- Feroci, Ferdinando Nelli. *Yellow-Green" Government's Foreign Policy*. April 2019. Roč. 2019. Istituto Affari Internazionali (IAI), b.r. https://www.jstor.org/stable/resrep19653?seq=1#metadata_info_tab_contents.
- Ferrarová, Miroslava. „Patří Liga Severu do rodiny populistických radikálně pravicových stran?”, 4. duben 2013. <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/60860>.

- Filc, Dani. *The political right in Israel: Different faces of Jewish populism*. Routledge, 2009.
- Font, Nuria, Paolo Graziano, a Myrto Tsakatika. „Varieties of Inclusionary Populism? SYRIZA, Podemos and the Five Star Movement". *Government and Opposition* 56, č. 1 (leden 2021): 163–83. <https://doi.org/10.1017/gov.2019.17>.
- Freeden, Michael. *Ideology Studies: New Advances and Interpretations*. Routledge, 2021.
- Frisone, Francesca. „Immigrazione in Italia tra antipolitica e populismo (1992-2018): la Lega e il ‚welfare chauvinism‘ Immigration in Italy between anti-politics and populism (1992-2018): Lega and ‚welfare chauvinism‘". *Nazioni e Regioni*, č. 19–20 (2022): 31–53. <https://doi.org/10.15162/2282-5681/1679>.
- Gattinara, Pietro Castelli, a Caterina Froio. „Opposition in the EU and Opposition to the EU: Soft and Hard Euroscepticism in Italy in the Time of Austerity". *Rising populism and European elections collection of selected contributions*, 2014, 178.
- Gianfreda, Stella. „Politicization of the Refugee Crisis?: A Content Analysis of Parliamentary Debates in Italy, the UK, and the EU". *Italian Political Science Review/Rivista Italiana Di Scienza Politica* 48, č. 1 (březen 2018): 85–108. <https://doi.org/10.1017/ipo.2017.20>.
- Giannetti, Daniela, Andrea Pedrazzani, a Luca Pinto. „The rising importance of non-economic policy dimensions and the formation of the Conte government in Italy". *Italian Political Science* 13, č. 2 (2018): 27–44.
- Giannetti, Daniela, Luca Pinto, a Carolina Plescia. „The first Conte government: ‚government of change‘ or business as usual?" *Contemporary Italian Politics* 12, č. 2 (2020): 182–99.
- Giannetti, Daniela, Karen Umansky, a Itai Sened. „The Entry of the M5S and the Reshaping of Party Politics in Italy (2008–2018)". *Government and Opposition*, 22. září 2022, 1–18. <https://doi.org/10.1017/gov.2022.38>.
- Giordano, B. „The Lega Nord and the Changing Politics of Italian Identity". *Forum for Modern Language Studies* 38, č. 2 (1. duben 2002): 170–81. <https://doi.org/10.1093/fmls/38.2.170>.
- Giuffrida, Angela. „Berlusconi pledges to deport 600,000 illegal immigrants from Italy". *The Guardian for 200 years*, 5. únor 2018. <https://www.theguardian.com/world/2018/feb/05/berlusconi-pledges-to-deport-600000-illegal-immigrants-italy-election>.
- Giugliano, Ferdinando. „Between Bragging and Reality: Italy’s Confusing Place in a Changing World Order". *Contemporary Italian Politics* 12, č. 2 (2. duben 2020): 214–26. <https://doi.org/10.1080/23248823.2020.1744913>.
- Giugliano, . „The populist revolution and the fight against inequality. The Conte government between the ‚quota cento‘ and the ‚citizens‘ income‘". *Contemporary Italian Politics* 11, č. 3 (2019): 324–35.
- Giuliani, Giovanni Amerigo. „The Uncertain Path towards Social Investment in Post-Crisis Italy". *Contemporary Italian Politics* 14, č. 1 (2. leden 2022): 87–105. <https://doi.org/10.1080/23248823.2021.2023941>.
- Hendl, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Portál, sro, 2005.
- Hix, Simon, a Bjørn Kåre Høyland. *The Political System of the European Union*. 4th ed. The European Union Series. Basingstoke: Bloomsbury academic, 2022.

- Hix, Simon, Abdul G. Noury, a Gérard Roland. *Democratic Politics in the European Parliament*. Cambridge University Press, 2007.
- Hooghe, Liesbet, Gary Marks, a Carole J. Wilson. „Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration?" *Comparative Political Studies* 35, č. 8 (říjen 2002): 965–89. <https://doi.org/10.1177/001041402236310>.
- Hooghe, Marc. „Political Socialization and the Future of Politics". *Acta Politica* 39, č. 4 (1. prosinec 2004): 331–41. <https://doi.org/10.1057/palgrave.ap.5500082>.
- Huber, Robert A., a Christian H. Schimpf. „On the Distinct Effects of Left-Wing and Right-Wing Populism on Democratic Quality". Application/pdf, 2017. <https://doi.org/10.3929/ETHZ-B-000228385>.
- Chiaramonte, Alessandro, a Lorenzo De Sio. *Il voto del cambiamento. Le elezioni politiche del 2018*. Il mulino, 2019.
- Chiaramonte, Alessandro, Lorenzo De Sio, a Vincenzo Emanuele. „Salvini’s success and the collapse of the Five-star Movement: The European elections of 2019". *Contemporary Italian Politics* 12, č. 2 (2. duben 2020): 140–54. <https://doi.org/10.1080/23248823.2020.1743475>.
- „I numeri dell’asilo | Dipartimento Libertà Civili e Immigrazione". Viděno 27. listopad 2023. <http://www.libertacivilimmigrazione.dlci.interno.gov.it/it/documentazione/statistica/i-numeri-dellasilos>.
- Ignazi, Piero. „The Failure of Mainstream Parties and the Impact of New Challenger Parties in France, Italy and Spain". *Italian Political Science Review/Rivista Italiana Di Scienza Politica* 51, č. 1 (březen 2021): 100–116. <https://doi.org/10.1017/ipo.2020.26>.
- „Invasione, Arretratezza e Contaminazione: L’immigrato Nel Discorso Dell’estrema Destra Italiana". *Migrazioni e Integrazione in Italia: Tra Continuità e Cambiamento: Atti Del Convegno Tenuto Presso La Fondazione Luigi Einaudi (Torino, 6-7 Ottobre 2016)*. - (*Studi / Fondazione Luigi Einaudi* ; 56), 2018, 299–320. <https://doi.org/10.1400/268434>.
- Istituto Cattaneo. „Che programmi avete per le elezioni? Analisi delle proposte politiche dei partiti, Press release, available at": Istituto Cattaneo, 28. únor 2018. <https://www.cattaneo.org/2018/02/>.
- Ivaldi, Gilles, a Oscar Mazzoleni. „Economic Populism and Producerism: European Right-Wing Populist Parties in a Transatlantic Perspective". *Populism* 2, č. 1 (7. květen 2019): 1–28. <https://doi.org/10.1163/25888072-02011022>.
- Jessoula, Matteo. „Pensioni gialloverdi: eque e sostenibili?" *Politiche Sociali*, č. 1/2019 (2019). <https://doi.org/10.7389/93739>.
- Kessel, Stijn van. *Populist Parties in Europe: Agents of Discontent?*, 2015. <http://www.palgraveconnect.com/pc/doi/10.1057/9781137414113>.
- Kirchgaessner, Stephanie. „Berlusconi v Salvini: the bitter fight for control of Italy’s right wing". *The Guardian*, 23. únor 2018. <https://www.theguardian.com/world/2018/feb/23/berlusconi-salvini-united-italian-elections-forza-italia-lega>.
- Klüver, Heike, a Hanna Bäck. „Coalition agreements, issue attention, and cabinet governance". *Comparative Political Studies* 52, č. 13–14 (2019): 1995–2031.

- Kriesi, Hanspeter. „The Populist Challenge". *West European Politics* 37, č. 2 (4. březen 2014): 361–78. <https://doi.org/10.1080/01402382.2014.887879>.
- Kubát, Michal. „Úvod do studia populismu". In *Populismus v časech krize*, Michal Kubát a Jiří Kocian, 12–23. editoval Martin Mejstřík. Praha: Karolinum, 2016.
- Kubát, Michal, Martin Mejstřík, a Jiří Kocian, ed. *Populismus v časech krize*. Vydání první. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2016.
- Kunc, Jiří. *Stranické systémy v re/konstrukci: Belgie, Itálie, Španělsko, Československo, Česká republika*. Ediční řada Studie, 20. sv. Praha: Sociologické nakl, 2000.
- „La Lega. Una storia". Viděno 27. listopad 2023. <https://aisberg.unibg.it/handle/10446/212748>.
- Laclau, Ernesto. *On Populist Reason*. Verso, 2005.
- Laclau, Ernesto, a Chantal Mouffe. *Hegemony And Socialist Strategy: Towards A Radical Democratic Politics*. Verso Books, 2014.
- Lega Nord. „Programma di governo." *Programma di governo*, 2018. <https://www.leganord.org/eventi/politiche-2018>.
- Lubbers, Marcel, a Peer Scheepers. „Political versus Instrumental Euro-Scepticism: Mapping Scepticism in European Countries and Regions". *European Union Politics* 6, č. 2 (červen 2005): 223–42. <https://doi.org/10.1177/1465116505051984>.
- Mair, Peter. „Populist Democracy vs Party Democracy". In *Democracies and the Populist Challenge*, editoval Yves Mény a Yves Surel, 81–98. London: Palgrave Macmillan UK, 2002. https://doi.org/10.1057/9781403920072_5.
- Manfè, Elisa. „LA NUOVA RIFORMA DELLE PENSIONI", 18. červen 2013. <http://dspace.unive.it/handle/10579/3435>.
- Marangoni, Francesco, a Luca Verzichelli. „Goat-stag, chimera or chameleon? The formation and first semester of the Conte government". *Contemporary Italian Politics* 11, č. 3 (2019): 263–79.
- Marco Podetta. „L’approvazione di una legge elettorale ‚omogenea‘ per le due Camere: il c.d. Rosatellumbis". *Rilanciare la riforma elettorale nel Parlamento nazionale. L’eredità delle Camere ‚delegittimate“ e l’avvio della XVIII Legislatura*, č. Cacucci Editore (2018): 51–74.
- Marks, Gary, a Marco R. Steenbergen. *European Integration and Political Conflict*. Cambridge University Press, 2004.
- Martin Mejstřík. „Itálie". In *Populismus v časech krize*, editoval Michal Kubát a Jiří Kocian, První., 39–57. Univerzita Karlova: Karolinum, 2016.
- Mejstřík, Martin. „Reformy po Italsku : Renziho snaha změnit Itálii." *Analysis, Institut pro Evropskou politiku Europeum*, 2015.
- Monaco, Davide. „The Rise of Anti-Establishment and Far-Right Forces in Italy: Neoliberalisation in a New Guise?" *Competition & Change* 27, č. 1 (leden 2023): 224–43. <https://doi.org/10.1177/10245294211060123>.

- Morini, Marco. „Front National and Lega Nord: Two Stories of the Same Euroscepticism". *European Politics and Society* 19, č. 1 (leden 2018): 1–19. <https://doi.org/10.1080/23745118.2017.1295569>.
- Mosca, Lorenzo. „The five star movement: Exception or vanguard in Europe?" *The International Spectator* 49, č. 1 (2014): 36–52.
- Mosca, Lorenzo, a Filippo Tronconi. „Beyond left and right: the eclectic populism of the Five Star Movement". *West European Politics* 42, č. 6 (2019): 1258–83.
- Mouffe, Chantal. *For a Left Populism*. London New York: Verso, 2018.
- Mouffe. *On the Political*. 0 vyd. Routledge, 2011. <https://doi.org/10.4324/9780203870112>.
- Mouffe. *The Democratic Paradox*. Repr. Radical Thinkers. London New York: Verso, 2009.
- MoVimento 5 Stelle. „Le coperture del programma del MoVimento 5 Stelle". *Il Blog delle Stelle* (blog), 26. leden 2018. https://www.ilblogdellestelle.it/2018/01/le_coperture_del_programma_del_movimento_5_stelle_.html.
- Mudde, Cas. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511492037>.
- Mudde. *Populist Radical Right Parties in Europe*, 2009.
- Mudde. *The Far Right Today*. John Wiley & Sons, 2019.
- Mudde. „The Populist Zeitgeist". *Government and Opposition* 39, č. 4 (2004): 541–63. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>.
- Mudde, Cas, a Cristóbal Rovira Kaltwasser. „Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America". *Government and Opposition* 48, č. 2 (duben 2013): 147–74. <https://doi.org/10.1017/gov.2012.11>.
- Mudde, Cas, a Cristóbal Rovira Kaltwasser. „Studying Populism in Comparative Perspective: Reflections on the Contemporary and Future Research Agenda". *Comparative Political Studies* 51, č. 13 (1. listopad 2018): 1667–93. <https://doi.org/10.1177/0010414018789490>.
- Müller, Jan-Werner, a Markéta Hofmeisterová. *Co je to populismus?*, 2017.
- Nannicini, Tommaso, Stefano Sacchi, a Filippo Taddei. „The Trajectory of the Jobs Act and the Politics of Structural Reforms between Counter-Reforms and Ambiguity". *Contemporary Italian Politics* 11, č. 3 (3. červenec 2019): 310–23. <https://doi.org/10.1080/23248823.2019.1643966>.
- Natale, Paolo. „The birth, early history and explosive growth of the Five Star Movement". *Contemporary Italian Politics* 6, č. 1 (2014): 16–36.
- Neal, Larry, a Eugene N. White. „The Glass–Steagall Act in historical perspective". *The Quarterly Review of Economics and Finance* 52, č. 2 (1. květen 2012): 104–13. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2011.12.005>.
- Normativa nazionale. „§ 58.6.163 - D.Lgs. 15 giugno 2015, n. 81. Disciplina organica dei contratti di lavoro e revisione della normativa in tema di mansioni, a norma dell’articolo 1, comma 7, della legge 10 [...]". edizionieuropee, 2015. https://www.edizionieuropee.it/LAW/HTML/204/zn58_06_163.html#_ART0001.

- Norris, Pippa. *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge University Press, 2005.
- Pellegata, Alessandro, a Francesco Visconti. „Transnationalism and Welfare Chauvinism in Italy: Evidence from the 2018 Election Campaign". *South European Society and Politics* 26, č. 1 (2. leden 2021): 55–82. <https://doi.org/10.1080/13608746.2020.1834214>.
- Pereira, José Santana, a Catherine Moury. „Planning the “government of change”: The 2018 Italian coalition agreement in comparative perspective". *Italian Political Science* 13, č. 2 (2018): 92–103.
- Quaglia, Lucia. „Italy’s policy towards European monetary integration: Bringing ideas back in?" *Journal of European Public Policy* 11, č. 6 (1. leden 2004): 1096–1111. <https://doi.org/10.1080/1350176042000298129>.
- Quaglia, „‘The Ebb and Flow’ of Euroscepticism in Italy". *South European Society and Politics* 16, č. 1 (1. března 2011): 31–50. <https://doi.org/10.1080/13608740903432367>.
- „Quindici Anni Di Politiche Dell’immigrazione per Lavoro in Italia e in Europa, Prima e Dopo La Crisi". *Migrazioni e Integrazione in Italia: Tra Continuità e Cambiamento: Atti Del Convegno Tenuto Presso La Fondazione Luigi Einaudi (Torino, 6-7 Ottobre 2016)*. - (*Studi / Fondazione Luigi Einaudi* ; 56), 2018, 197–231. <https://doi.org/10.1400/268431>.
- Rama, José, a Andrés Santana. „In the name of the people: left populists versus right populists". *European Politics and Society* 21, č. 1 (1. leden 2020): 17–35. <https://doi.org/10.1080/23745118.2019.1596583>.
- Raspanti, Dario. „Il (difficile) cammino verso l’attivazione: il dibattito italiano in materia di politiche del lavoro e attivazione". *Autonomie locali e servizi sociali XLII*, č. 3 (2019): 479–95. <https://doi.org/10.1447/96705>.
- Renzi, Matteo. *Un'altra strada: idee per l'Italia di domani*. Marsilio Editori spa, 2019.
- Roberto Perotti, a Tito Boeri. „Reddito di cittadinanza e reddito minimo garantito". *Lavoce.info* (blog), 5. března 2013. <https://lavoce.info/archives/7397/reddito-di-cittadinanza-e-reddito-minimo-garantito/>.
- Rovira Kaltwasser, Cristóbal, Paul A. Taggart, Paulina Ochoa Espejo, a Pierre Ostiguy, ed. *The Oxford handbook of populism*. First edition. Oxford handbooks. Oxford, United Kingdom; New York: Oxford University Press, 2017.
- Řichová, Blanka. *Komparace politických systémů II*. Praha: Oeconomica, 2004.
- Řichová, Blanka, L. Cabada, a Michal Kubát. „Komparativní politologie". In *Úvod do studia politické vědy*, 74–102. Praha: Eurolex Bohemia, 2002.
- Sacchi, Stefano. „The Italian welfare state in the crisis: learning to adjust?" In *Italy Transformed*, 29–46. Routledge, 2020.
- Sallusti, Simone. „L’agenda politica ibrida: i temi della campagna elettorale del Movimento 5 Stelle tra TV e Social Network nelle Elezioni 2018". In *CNDSS 2018. Atti della III Conferenza Nazionale delle Dottorande e dei Dottorandi in Scienze Sociali*, 77–90. Sapienza Università Editrice, 2019.
- Santana, Andrés, a José Rama. „Electoral support for left wing populist parties in Europe: addressing the globalization cleavage". *European Politics and Society* 19, č. 5 (20. říjen 2018): 558–76. <https://doi.org/10.1080/23745118.2018.1482848>.

- Seligson, Mitchell A. „The Democracy Barometers (Part I): The Rise of Populism and the Left in Latin America". *Journal of Democracy* 18, č. 3 (2007): 81–95. <https://doi.org/10.1353/jod.2007.0057>.
- Silvia Borelli. „Pushing Back Against Push-Backs: A Right of Entry for Asylum Seekers Unlawfully Prevented from Reaching Italian Territory". *Diritti Umani e Diritto Internazionale*, č. 1 (2020): 236–45. <https://doi.org/10.12829/96817>.
- Stanley, Ben. „The thin ideology of populism". *Journal of Political Ideologies* 13, č. 1 (1. únor 2008): 95–110. <https://doi.org/10.1080/13569310701822289>.
- Stavrakakis, Yannis, Ioannis Andreadis, a Giorgos Katsambekis. „A new populism index at work: identifying populist candidates and parties in the contemporary Greek context". *European Politics and Society* 18, č. 4 (2. říjen 2017): 446–64. <https://doi.org/10.1080/23745118.2016.1261434>.
- Stelle, MoVimento 5. „20 punti per la qualità della vita degli italiani". *Il Blog delle Stelle* (blog), 21. leden 2018. https://www.ilblogdellestelle.it/2018/01/20_punti_per_la_qualita_della_vita_degli_italiani.html.
- Strazzari, Francesco, a Mattia Grandi. „Government policy and the migrant crisis in the Mediterranean and African arenas". *Contemporary Italian Politics* 11, č. 3 (3. červenec 2019): 336–54. <https://doi.org/10.1080/23248823.2019.1644833>.
- Strmiska, Maxmilián. *Liga Severu a regionální strany v Itálii*. Brno: Anton Pasienska, 2004.
- Strmiska, Maxmilián. „Severní liga: její postavení a role v italském stranickém uspořádání 1993-2002". *Středoevropské politické studie* 5, č. 1 (2003): 15–24.
- Štefek, Bc Martin. „Vztah mezi levicovým populismem a proměnou režimu: Komparativní studie Venezuela, Bolívie a Ekvádor.", b.r., 142.
- Taggart, Paul, a Steve Pattern. *[Populism]. Labour*. Canadian Committee on Labour History, 2001. <https://www.proquest.com/docview/218808492/abstract/1C0EED875B1848BBPQ/1>.
- Taggart, Paul, a Aleks Szczerbiak. „The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States", b.r.
- Taguieff, Pierre-André. „Le populisme et la science politique. Du mirage conceptuel aux vrais problèmes". *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, č. 56 (1997): 4–33. <https://doi.org/10.2307/3770596>.
- Tiraboschi, Michele. „Italian Labour Law after the So-Called Monti-Fornero Reform (Law No. 92/2012)". SSRN Scholarly Paper. Rochester, NY, 2012. <https://papers.ssrn.com/abstract=2194363>.
- TPI. „Cosa c'è scritto nel programma del Movimento 5 Stelle", 7. březen 2018. <https://www.tpi.it/politica/programma-5-stelle-2018030794311/>.
- Tullia Galanti, Maria, a Stefano Sacchi. „When Words Matter: Narratives and Strategies in the Italian Jobs Act (2014–2016)". *Policy and Society* 38, č. 3 (3. červenec 2019): 485–501. <https://doi.org/10.1080/14494035.2019.1657376>.
- Valbruzzi, Marco. „When populists meet technocrats. The Italian innovation in government formation". *Journal of Modern Italian Studies* 23, č. 4 (2018): 460–80.
- Vampa, Davide. „Populism in Europe : Lessons from Umberto Bossi's Northern League", 2021, 1–192.

- Van Der Brug, Wouter, Meindert Fennema, a Jean Tillie. „Why Some Anti-Immigrant Parties Fail and Others Succeed: A Two-Step Model of Aggregate Electoral Support". *Comparative Political Studies* 38, č. 5 (červen 2005): 537–73. <https://doi.org/10.1177/0010414004273928>.
- Weyland, Kurt. „Latin America's Authoritarian Drift: The Threat from the Populist Left". *Journal of Democracy* 24, č. 3 (2013): 18–32. <https://doi.org/10.1353/jod.2013.0045>.
- Weyland, Kurt.. „Populism as a Political Strategy: An Approach's Enduring — and Increasing — Advantages". *Political Studies* 69, č. 2 (1. květen 2021): 185–89. <https://doi.org/10.1177/00323217211002669>.
- Wondreys, Jakub, a Cas Mudde. „Victims of the Pandemic? European Far-Right Parties and COVID-19". *Nationalities Papers* 50, č. 1 (leden 2022): 86–103. <https://doi.org/10.1017/nps.2020.93>.
- Zulianello, Mattia. „Varieties of populist parties and party systems in Europe: From state-of-the-art to the application of a novel classification scheme to 66 parties in 33 countries". *Government and Opposition* 55, č. 2 (2020): 327–47.